

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**BİR DİN KURUCUSU OLARAK BUDA VE HZ.
MUSA'NIN HAYATLARININ FENOMENOLOJİK
AÇIDAN MUKAYESESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Abdurrahman ÖZEL**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa ALICI**

Nisan 2022, ERZİNCAN

TEZ BİLDİRİMİ

"Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa'nın Hayatlarının Fenomenolojik Açıdan Mukayesesi" isimli **"Yüksek Lisans"** tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Abdurrahman ÖZEL

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Program Adı : Dinler Tarihi
Tez Başlığı : Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa'nın Hayatlarının Fenomenolojik Açıdan Mukayesesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 103 sayfalık kısmına ilişkin 28/04/2022 tarihinde **IThenticate/Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %5'tir.

Filtrelemeye alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 08/06/2022

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ALICI

Öğrenci: Abdurrahman ÖZEL

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa’nın Hayatlarının Fenomenolojik Açıdan Mukayesesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Abdurrahman ÖZEL
İmza

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ALICI
İmza

Felsefe ve Din Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN
İmza

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Mustafa ALICI danışmanlığında **Abdurrahman ÖZEL** tarafından hazırlanan “**Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa’nın Hayatlarının Fenomenolojik Açıdan Mukayesesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri Dalı’nda Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

08/06/2022

JÜRİ:

Danışman	: Prof. Dr. Mustafa ALICI	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki GÖKSU	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hatice DOĞAN	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... / /
Doç. Dr. Necdet TOZLU
Enstitü Müdürü

BİR DİN KURUCUSU OLARAK BUDA VE HZ. MUSA'NIN HAYATLARININ FENOMENOLOJİK AÇIDAN MUKAYESESİ

Abdurrahman ÖZEL

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi,

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ALICI

ÖZET

Hz. Musa, ilahi vahiy ve yardım ile kavmine bir kurtuluş yolu çizmiş, onları doğruya yönlendirmek istemiştir. Buda ise tanrısallık ve kutsallık iddiasında bulunmayarak kurtuluşu içsel aydınlanmada bulmuş ve öğretileri ile insanların bu kurtuluşa tezkiye yoluyla ulaşmalarını arzu etmiştir. Her ikisi, ortak bir din görüşü olarak dünya gerçeklerinden uzak saraylarından çıkarak bireysel ve sosyal açıdan metafizik kurtuluşa odaklanmışlardır. Kurtuluşa ve aydınlanmaya giden bu yolda kendilerini vazgeçirmeyi amaçlayan fiziki muhaliflere veya metafizik figürlere direnerek tüm zorluklara rağmen büyük mücadele gösterip gerçek bir dinin kurucusu olmuşlardır.

Bu çalışmada Hz. Musa ve Buda'nın kimlik ve şahsiyetleri bağlamında hayat hikâyeleri safha safha fenomenolojik açıdan mukayese edilerek incelenmiştir

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Fenomenolojik Yaklaşım, Buda, Hz. Musa, Aydınlanma

THE PHENOMENOLOGICAL COMPARISON OF THE LIVES OF BUDDHA AND MOSES AS FOUNDERS OF RELIGION

Abdurrahman ÖZEL

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis,

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa ALICI

ABSTRACT

Moses drew a way of salvation for his people with divine revelation and helped and wanted to direct them to the right. Have haver Buddha did not claim to be divine and holy, and found salvation in inner enlightenment, and with his teachings, he wanted people to reach this salvation through purification. As a common religious view, both of them left theiring palaces being far from the realities of the world and focused on individual and social metaphysical liberation. They became the founders of their true religions by resisting their the physical opponents or metaphysical figures who aimed to discourage them on the road to liberation and enlightenment, by showing great struggles despite of all the difficulties.

In this study, in the context of the identities and personalities of Buddha and Moses, their life- stories have been examined in terms of phenomenological comparisons.

Keywords: History of Religions, Phenomenological Approach, Buddha, Moses, Enlightenment.

ÖN SÖZ

Dinler, kurucularına bağılı olarak tarih boyunca şekillenmiş ve gelişmiştir. Din kurucuları bu anlamda tipolojik açıdan bir dini “kuruculu din” formuna getirmektedir. İlahi dinler dediğimiz Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın yanında Budizm de kuruculu dinler kategorisinde yerini almıştır.

Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa’nın Fenomenolojik Açıdan Mukayesesi adlı yüksek lisans tezimiz bu kategori içerisinde yer alan Budizm ve Yahudiliği “din kurucuları” bağlamında Dinler Tarihi disiplini uygun olarak fenomenolojik açıdan değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş’te tezimizin amacı, önemi, kullanılan kaynaklar ve yönteminden bahsedilmiştir. Birinci Bölüm’de Budizm’in kurucusu Buda’nın hayatından bahsederek Buda’nın doğduğu toplumun özellikleri hakkında bilgilere, kendisinden önceki dönemden nasıl etkilendiğine, dünya görüşünü değiştiren saraydan ayrılış hikâyesine, hakikati kavradığı yolculuğa ve dinî öğretilerini insanlara anlattığı öğretmenlik dönemine yer verilmiştir. İkinci Bölüm’de İsrail peygamberi Hz. Musa’nın doğumu öncesi İsrailoğulları’nın tarihine, Hz. Musa’nın doğumu ile saraya uzanan yolculuğuna, saray hayatından vazgeçerek Medyen’e gidişine, Tanrı tarafından kendisine peygamberlik verilme sürecine, kavmini Firavun’un zulmünden özgürleştirici eylemlerine ve çölde Tanrı’nın buyruklarıyla İsrailoğulları’na rehberlik etmesine yer verilmiştir. Üçüncü Bölüm’de ise genel olarak dinler tarihi bağlamında din kurucularına fenomenolojik açıdan bakıştan sonra, her iki din kurucusunun kendi geleneklerine olan nispi etkisi ile Buda ve Hz. Musa’nın hayatları fenomenolojik açıdan karşılaştırılmıştır.

Son olarak gerek akademik hayata atılmamda, gerekse tezin yazılma sürecinde her türlü yardımı, bilgiyi ve desteği benden esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ALICI’ya, lisansüstü hocalarıma, Araştırma Görevlisi Duygu METE hocama minnettarım. Bu arada her zaman manevi desteğiyle yanımda olan eşim Esin ÖZEL’e ve aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

ABDURRAHMAN ÖZEL

Erzincan, 2022

İÇİNDEKİLER

BİR DİN KURUCUSU OLARAK BUDA VE HZ. MUSA’NIN HAYATLARININ FENOMENOLOJİK AÇIDAN MUKAYESESİ

TEZ BİLDİRİMİ	ii
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	iii
KILAVUZA UYGUNLUK	iv
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BUDA’NIN HAYATININ FENOMENOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

1.1. Buda’nın Doğumu Öncesi Hint Toplumunun Özellikleri	4
1.2. Tarihsel Fenomenolojik Açıdan Buda’nın Doğumu	6
1.3. Buda’nın Çocukluğu ve Gençliği.....	10
1.4. Buda’nın Saraydan Çıkışları.....	13
1.4.1. Sarayda İstirap Hakikatini Fark Etme.....	13
1.4.1.1 Budizm’de İstirap Hakikatinin Yorumlanması	14
1.4.1.2. Budizm’in Kutsal Kitabı Tipitaka’ya Göre İstirap Hakikatinin Yorumlanması	16
1.4.2. Saraydan İlk Çıkış: Yaşlılık Hakikati	18
1.4.2.1. Budizm Geleneğinde Yaşlılık Hakikatinin Yorumlanması	19
1.4.2.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka’ya Göre Yaşlılık Hakikatinin Yorumlanması	20

1.4.3. Saraydan İkinci Çıkış: Hastalık Hakikati.....	23
1.4.3.1 Budizm Geleneğinde Hastalık Hakikatinin Yorumlanması	23
1.4.3.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka'ya Göre Hastalık Hakikatinin Yorumlanması	24
1.4.4. Saraydan Üçüncü Çıkış: Ölüm Hakikati.....	27
1.4.4.1. Budizm Geleneğinde Ölüm Hakikatinin Yorumlanması.....	27
1.4.4.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka'ya Göre Ölüm Hakikatinin Yorumlanması	28
1.4.5. Saraydan Dördüncü Çıkış: Arayış ve Mutluluk Hakikati	30
1.4.5.1. Budizm Geleneğinde Arayış ve Mutluluk Hakikatinin Yorumlanması ...	31
1.4.5.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka'ya göre Arayış ve Mutluluk Hakikatinin Yorumlanması	32
1.5. Sidarta'nın Aydınlanması	33
1.6. Buda'nın Son Anları ve Ölümü.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİĞİN KURUCUSU HZ. MUSA'NIN HAYATININ FENOMENOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

2.1.Hz. Musa'dan Önce İsrailoğulları.....	47
2.2.Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği	49
2.2.1. Tanah ve Tanah Tefsirlerine Göre Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği.....	49
2.2.1.1.Talmud'a Göre Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği.....	51
2.2.1.2.Yahudi Gelenek Kitaplarına Göre Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği ...	53
2.3. Hz. Musa'nın Saraydan Çıkışları	55
2.3.1.Hz. Musa'nın Firavun'un Sarayından İlk Çıkışı: İstirap ve Tövbe Hakikati....	55
2.3.2. Hz. Musa'nın Firavun'un Sarayından İkinci Çıkışı: Doğruluk Hakikati.....	59
2.3.3 Hz. Musa'nın Firavun'un Sarayından Üçüncü Çıkışı: Arayış Hakikati	60
2.4.Hz. Musa'nın Medyen'e Gelişi.....	63
2.5.Hz. Musa'nın Peygamberlik İle Müjdelenmesi	68
2.6.Hz. Musa ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıkışı.....	72
2.7.Hz. Musa'nın İsrailoğulları'yla Çölde Kalması.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TARİHSEL FENOMENOLOJİK AÇIDAN
BUDA VE HZ. MUSA

3.1. Fenomenolojik Açıdan Bir Din Kurucusu Olarak Buda'nın Budizm'deki Eşsiz Rolü	82
3.2. Fenomenolojik Açıdan Yahudiliğe Yön Veren Hz. Musa'nın Yahudilik'deki Eşsiz Rolü	85
3.3. Buda ve Hz. Musa'nın Hayatlarının Fenomenolojik Açıdan Mukayesesi	86
3.3.1. Buda ve Hz. Musa'nın Doğum Hikâyelerinin Mukayesesi	87
3.3.2. Buda ve Hz. Musa'nın Çocukluk ve Gençlik Yıllarının Mukayesesi	89
3.3.3. Buda ve Hz. Musa'nın Arayış Yılları Mukayesesi	90
3.3.4. Buda ve Hz. Musa'nın Ölüm Hikâyelerinin Mukayesesi	93
3.3.5. Buda ve Hz. Musa'nın Üstlendiği Misyonların Mukayesesi	94
3.3.6. Buda ve Hz. Musa'nın Getirdikleri Mesajların İçeriklerinin Mukayesesi	96
3.3.7. Buda ve Hz. Musa'nın Seçkin Cemaatlerinin Mukayesesi	98
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	103
İNTERNET KAYNAKLARI	106
ÖZGEÇMİŞ	106

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

AKT	: Aktaran
BKZ	: Bakınız
ÇEV	: Çeviren
ED	: Editör
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
TRC	: Tercüme
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
E.T	: Erişim Tarihi
HZ	: Hazreti
Ö	: Ölümü
D	: Doğumu

GİRİŞ

Din kurucuları, dinler ve dindarlar için önemli birer figür olarak görülmektedir. Özellikle din kurucularının hayat hikâyeleri etrafında şekillenen şahsiyetleri dindar insanlar üzerinde önemli etkiye sahiptir. Rol model alınan bu kişilerin hayatlarının nasıl tasvir edildiği kadar şahsiyetleriyle dine olan etkileri ve diğer geleneklerle ilişkileri son derece önemlidir. Buda ve Hz. Musa, takipçileri üzerinde derin etki bırakan ve Dinler Tarihi literatüründe çokça ismi geçen iki din kurucusudur. Bu tezimizle yapmayı düşündüğümüz mukayesede Yahudiliğin (Museviliğin) din kurucusu Hz. Musa ile Budizm'in kurucusu Buda'nın tarihsel değerleriyle takipçileri tarafından öznel algılanma biçimleri mukayeseyi gerektirecek derecede büyük benzerlikler göstermektedir. Bu yüzden Dinler Tarihi açısından da bu iki şahsiyet oldukça mühimdir. Bu fenomenolojik mukayese ışığında her iki şahsiyetin ortaya koyduğu dünya görüşleri ve misyonlarının mukayesesi şarttır.

Araştırmanın amacı Buda ve Hz. Musa'nın hayatları bağlamında hakikatleri algılama şekillerini ve insan tipolojisini tarihsel fenomenolojik açıdan ortaya çıkarmaktır. Ayrıca benzer aşamalardan geçerek aydınlanmaya ve özgürlüğe ulaşmayı hedefleyen iki şahsiyetin kendi kutsal kitapları, gelenek kitaplarıyla dinler tarihi terminolojisinden faydalanarak mukayesesini yapmak öne çıkmaktadır. Tez çalışmamız iki şahsiyetin hayatlarına odaklanmak üzere kutsal metinlerinde anlatıldığı şekliyle iki dinin geleneklerindeki yansımalarına başvurulmaktadır. Bu iki şahsiyet sadece kurucusu oldukları dinlerin konusu olmamış farklı dinlerde yer edinmiş olması nedeniyle (mesela Buda için Hinduizm, Hz. Musa için Hristiyanlık ve İslam) diğer dinlere ait kutsal kaynaklardan da faydalanılmıştır. Tezimizde mukayeseli bir şekilde ortaya koymak istediğimiz temel konular arasında iki şahsiyetin yaşamış olduğu dönem, içinde bulundukları coğrafyalar, saray hayatları ve saraydan çıkış hikâyeleri, hakikate ulaşmadan önceki dünya görüşleri ve hakikate ulaştıktan sonraki dünya görüşleri, iyi ve doğru olana bakışları, din ve tanrı yaklaşımları, kurtuluş yoluna bakışı gibi meseleler sayılabilir.

Daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında tezimiz, ele alınan iki karakter olan Buda ve Hz. Musa'yı tarihi, dinî, sosyolojik ve psikolojik motifleriyle ve

farklı öğeleriyle Tarihsel Fenomenolojik yaklaşımla incelenmesi açısından orijinal kabul edilebilir.

Tezimizde Hz. Musa'nın bir din kurucusu olduğunu ifade ettik; ancak yanlış anlaşılmaya neden olmaması için belirtmek gerekir ki Budizm'den farklı olarak Hz. Musa ile sistemleşen Yahudilik dini, ilahi kaynaklıdır. Zira Buda'nın din kuruculuğu kozmo-metafizikten beslenirken, bir İsrail peygamberi olan Hz. Musa'nın sistemleştirdiği Yahudilik dini ilahi bir kaynağa dayanmaktadır.

Dinler Tarihi'nin de mensup olduğu Din Bilimleri (*Religionswissenschaft*) normatif olmayan seküler ve beşeri bir alandır. Bu anlamda beşeri bilim olmak, genel anlamıyla insanı ve insanın kültürünü araştırdığı için insanın geçmiş ve şimdiki varlığını anlamayı amaçlamaktadır.

Tezimizde “tarihsel fenomenolojik yaklaşım” metodolojik bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bilindiği üzere dinler tarihinde tarihsel fenomenolojik yaklaşım, “dinlerde ortaya çıkan her türlü tezahür olarak dinî fenomenlerin yapısını, anlamlarını, zamanını ve mekân içinde aldıkları bağlamlarını tam anlamak için tarihsel bir süreç gerektirmektedir. Bu nedenle tarihsel fenomenoloji, metodolojik olarak manevi hayat içinde dinin ‘önceden’ belirlenmiş değerlerini sistematik bir temele dayandırmak üzere mukayeseyi esas alır.”¹

Buna göre; ilk olarak dinî fenomenler tipolojik açıdan kısımlara ayrılıp analiz edilmektedir. İkincisi bu fenomenler Dinler Tarihi'nin genel çatısı altında dinî metinler ışığında yorumlanıp “ait oldukları oldukları zaman” bakımından “yeniden oluşturulmaktadır.” Üçüncüsü ise yeniden kurgulanan “dinî fenomenler”, her bir dinî geleneğin veya kültürün kendi bağlamında ortaya koyduğu diğer başlıca kültürel fenomenlerle doğru ilişkileri bulunup genişletilmek üzere karşılaştırılır. Son olarak “yeniden kurgulanan” ve “mukayese edilen” bu fenomenlerin hermenötik açıdan kutsal ile bağlantıları ortaya çıkarılır.²

¹Mustafa Alıcı, “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihi'nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3 (2005):93.

² Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 544.

Tarihsel fenomenolojik yöntemle bağılı kalarak meydana getirilen çalışmamızda Buda ve Musa'nın hayat hikâyelerini tarihî, sosyolojik, psikolojik, edebî ve hermenötik açıdan ele almaya çalıştık.

Tezimizin kaynaklarına baktığımızda çok zengin bir literatürle karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde Budist kutsal metni Triptika'yı (ya da Tipitaka), Budizm gelenek kitaplarını ve çağdaş dönemde Dinler Tarihi alanında kaleme alınan eserleri esas aldık. İkinci bölümünde Hz. Musa'nın hayat hikâyesini anlatırken ana kaynak olarak öncelikle Yahudi kutsal kitabı Tanah ile gelenek külliyatı Talmud'u, Çağdaş Yahudi düşüncesindeki eserleri ve edebi kitap külliyatını ve Hristiyan kutsal metinlerini ve İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'i kullandık.

Bununla beraber çalışmamızda en fazla faydalanılan kaynaklar arasında zikredebileceğimiz eserler şunlardır: Birinci bölümde Piyadassi Thera (ö. 1998)'in "*The Buda His Life and Teaching*", Hajime Nakamura (ö. 1999)'in "*Buda*", John S. Stornig (d. 1948)'in "*The Buda*", Rupert Gethin'in (d. 1957) "*The Foundations of Buddhism*", Charles S. Prebish (d. 1944) ve Damien Keown (d. 1951) "*Buddhism The Ebook*", Ali İhsan Yitik (d. 1962)'in "*Dinler Tarihi 1-2*", Günay TÜMER (ö. 1935)'in "*Budizm*", Asaf Halet Çelebi (ö. 1958)'in "Pali Metinlerine Göre Gotama Buda", eserleri sayılabilir. İkinci bölümde ise Sa'adya Gaon (ö. 942)'in "*Tefsiru't-Tevrat Bi'l-Arabiyye*", Hayrullah Örs (d. 1901)'ün "*Musa ve Yahudilik*", Hayrettin KAHRAMAN (d. 1934)'in "*Kur'an Yolu Tefsiri*", Obadiah ben Jacob Sforino (ö. 1550)'nun "*Commentary on The Torah Vol 1 Only*", Ömer Faruk Harman (d. 1956)'in "*Musa*" isimli eserleri ve Ramban, Raşi, Ibn Ezra gibi Yahudi Tanah yorumcularının tefsirleri sayılabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BUDA’NIN HAYATININ FENOMENOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Tezimizin bu bölümünde Buda’nın doğumu öncesi bölgenin sosyokültürel durumu ile toplum özelliklerinden başlayıp Buda’nın doğumu ve gençliğine değinilmiştir. Ardından Buda’nın saraydan çıkarak keşfettiği 4 hakikatin detaylarına inilerek incelenmiştir. Buda’nın bu 4 hakikat bağlamında yaşadığı aydınlanma ve din kurucusu olma serüveni anlatılarak konunun Budizm açısından önemine değinilmiştir. Buda’nın ölümü ve geride bıraktığı öğretileriyle de bölüm sonlandırılmıştır.

1.1. Buda’nın Doğumu Öncesi Hint Toplumunun Özellikleri

Tarih sahnesine bir din kurucusu olarak çıkan Gotama Buda’nın hayatını idrak edebilmek ve analize tabi tutmak için öncelikle doğduğu toprakları dinî ve sosyolojik olarak tüm fonksiyonlarıyla incelememiz gerekmektedir. Buda, Sakyaların başkenti Kapilavatthu’nun yaklaşık 3-4 kilometre yakınlarında bulunan Lumbini koruluğunda dünyaya gelmiştir. Bu yer kutsal Hint şehri Varanasi’nin kuzeyinde, karla kaplı Himalaya dağı ile Hindistan sınırına yakındır ve bölge günümüzde Nepal ülkesi sınırlarındadır. Her ne kadar Fransız Budolog (Budizm Araştırmacısı) André Bareau tarafından Buda’nın baba memleketi Kapilavastu’da doğduğu iddia edilmiş ise de,³ Buda’nın doğduğu Lumbini’de bulunan kutsal alana yaklaşık 3 asır sonra Kral Osaka tarafından bir kitabe dikilerek “Burada Sakyaların bilgisi Buda doğdu” şeklinde yazdırması Buda’nın Lumbine’de doğduğu bilgisini doğrulamaktadır.⁴ Dikildiği gün kadar keskin olan bu kitabe hâlen varlığını korumaktadır. Yine 1988 yılının Ocak ayında Hindistan sınırları içerisinde Hintli W. C. Peppe tarafından yapılan kazıda bir

³ John S. Stornig, *The Buda* (Oxford: Oneworld Publications, 2001), 52.

⁴ Piyadassi Thera, *The Buda His Life and Teaching* (Kandy: Buddhist Publication Society, 1982), 9.

vazo kapağının çevresinde Hint lehçesi ile “*Sakyaların Kutsal Buda'sının emaneti*” yazılı olduğu keşfedilmiştir. M.Ö 2. yüzyıldan kaldığı tahmin edilen yazıt Buda'nın yaşadığına ve efsanevi bir karakter olmadığına dair en önemli bulgulardan biri olmuştur.⁵

Buda'nın doğduğu ülke olan Sakya İmparatorluğu, Rapti ırmağının kıyısında bulunan verimli topraklara sahipti. Hint-Ariyan dil grubunda bulunan ve Sanskritçe'ye çok benzer olan Pali dilinin lehçesi Kosalaydı. Pali ve Sankskrit dillerinde Sakya ismi Kudretli manasındadır. Bu ülke Sakyalıların raca ismi verdiği kral tarafından yönetilmiştir.⁶ Başkentleri Kapilavathu ile birlikte Gatuma, Samagama, Devadaha, Khomadusa, Silavati, Nalgaraka ve Sakkara isimli şehirleri vardır. Sakya Devleti, kendi başına bağımsız bir krallık olmamıştır. Önceleri Kosola'ya bağlı bir aristokratik cumhuriyet olarak, daha sonra ise Kosala Devletinin Magadhalılar tarafından yıkılması ile Magadhalılara bağlı küçük bir devlet olarak devam etmiştir. Zaten Sakyalılar da kendilerini Kosalalı olarak görmekte, soylarını ise Kral Okaka'ya kadar dayandırmaktadırlar. Sulu arazilere ve verimli topraklara sahip Sakyalılar ekonomik olarak çağdaşlarına göre daha zengin ve müreffeh bir hayat sürmüşlerdir.⁷

Sakya ve Kosala ülkeleri genel itibarıyla Brahmanizm dini etkisi altında kalmıştır. Brahmanik geleneğin tarihsel çizgisini incelediğimizde ise M.Ö 2.000 yılının başlangıcında Orta Asya'nın otlaklarında bulunan ve hayvancılıkla ilgilenen göçebe bir kabile göçüyle birlikte başladığı görülmüştür. Bu göçebe kabile eski İran'dan ve Hindukuş dağlarından geçerek Hindistan ovalarına yayılmıştır. Sanskritçe'nin lehçesiyle konuşmakta olan bu halk Aryalar olarak isimlendirilmiştir. Buda'nın doğumuna denk gelen M.Ö 5. yüzyılda Aryaların kültürel etkileri Sakyalıların başkenti Kapilavatthu'dan Ganj vadisinde bulunan Pataliputra'ya kadar uzandığı açıkça ortadadır. Aryalar her ne kadar Hindistan'ın siyasi birliğine engel teşkil etmiş olsa da, Hint kültürünün temel bileşenlerinden birini oluşturan bir ideolojiye kapı aralamışlardır. Brahmanların en eski litaratürü ve dinî edebiyatı Vedalar'dır. Veda Sanskritçe'de bilgi manasındadır. Buda'nın doğumundan önceki dönemde vedik geleneği olarak insanları

⁵ Rupert Gethin, *The Foundations of Buddhism* (New York: Oxford University Press, 1988), 7.

⁶ Cengiz Erengil, *Budizm* (İstanbul, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 20.

⁷ Erengil, *Budizm*, 20-21.

kast sistemiyle sınıflandırdığı ve Arya olmayan dördüncü sınıfa kendisinden önce bulunan üç sınıfa hizmet etme görevi verildiği görülmüştür.⁸

Rivayete göre Sakya isimli devletin kuruluşu, Pali dilinde ismi Okaka olarak yazılan kralın dört oğlunun üvey anneleri tarafından baskı yapılarak sürgüne gönderilmesi ile başlamıştır. Taht entrikalarıyla sürgüne gönderilen bu oğullar sürgün boyunca kendi kabilesini kurmuşlardır. Oğullar, sürgünde kendi soylarından kadınlarla evlenerek soylarını korumak istemişler; ancak zamanla Koliyas isimli başka bir kabileden bir kadınla evlenmeyi kabullenmişlerdir. Evlenilen bu kadınlarından birinin ise çeşitli rivayetlerde Buda'nın annesi ile aynı kökenden olduğu söylenmektedir. Bu evlilik sonrası oğullar, kendi kurdukları ve sonradan Sakyalar'ın başkent yaptıkları Kapilavatthu'ya yerleşmişlerdir. Ayrıca bu sürgün sürecinde yaşadıkları tüm olumsuzluklara rağmen kendilerini güçlü gördükleri için de Pali dilinde kudretli anlamına gelen Sakya ismiyle anılmışlardır.⁹ Buda'nın soyu da buradan gelmiştir. Cemil Sena Ongun ve Cavit Sunar gibi isimler Buda'nın soyunu Sakalar ile ilişkilendirilerek Türk olduğu hususunu tartışmış ise de, bu iddiaya ilişkin gerçek bir dayanak görülememektedir.

1.2. Tarihsel Fenomenolojik Açıdan Buda'nın Doğumu

Fenomenolojik açıdan dinler tarihi kaynaklarının ışığında Budist tarihsel kutsal metinde ve Budizm'e ait gelenek kitaplarında anlatılan Buda'nın doğumu ve gençliği burada değerlendirilecektir.

Sakya'nın¹⁰ başkenti Kapilavathu çevresinde bulunan şehir diğer şehirlere göre ihtişamlı bir şehirdir. Yaklaşık 2.500 yıl önce bu şehirde bulunan ve göz kamaştıran saray, Buda'nın babası kral Sudhodana'ya ev sahipliği yapmıştır.

Sudhodana, Kapilavatthu topraklarına hükmetmekle kalmamış, kraliyet kanyıyla da gurur duymuştur. Aile geleneği gereği Koliyas hanedanlığından bir prenses ile evlenmişti. Prens Mahāmāyā ile Sudhodana'nın gerçekleştirdiği bu geleneği oğulları

⁸ Gethin, *The Foundations of Buddhism*, 11-12-13.

⁹ Storn, *The Buda*, 50.

¹⁰ Günümüzde güney Nepal ve kuzey Hindistan'ın Himalaya yakınlarındaki bulunan alanda kurulan Śākya Gaṇarājya olarak bilinen bağımsız bir oligarşik cumhuriyetçi devlettir. Sakya Cumhuriyetinin, liderini seçen savaşçı ve bakanlık sınıfından oluşan seçkin bir konsey tarafından yönetilen oligarşik yapısı vardır.

Sidarta'da gerçekleştirmiştir. Sidarta, babası Sudhodana gibi, Koliyas hanedanlığının prensesiyle evlendi. Bu prensesin ismi Yashodhara'dıydı.¹¹

İnsanlık tarihine yeni bir din bırakan birçok tarihsel şahsiyet gibi Buda'nın doğumunda da mucizeler ve olağanüstü olaylar meydana gelmiştir. Anlatılara göre annesi Mahamaya'nın¹² gördüğü rüya ile Buda'nın doğumu önceden müjdelenmiştir. Mahamaya rüyasında gökten inen beyaz filin hortumlarında lotus çiçeği olduğunu ve düşerek ana rahmine girdiğini görmüştür. Sidarta'nın annesi bu rüyayı kâhinlere anlatma gereği duyarak bir kâhine gitmiştir. Kâhin ona bir çocuk müjdesi vererek bu çocuğun ya büyük bir din öğreticisi ya da güçlü bir kral olacağını söylemiştir. Bunu duyan Mahamaya büyük mutluluk yaşamıştır.¹³

Kısa süre sonra gebe kalan Mahamaya, Kapilavatthu ile Devadaha arasında kalan Lumbini koruluğuna geldiğinde doğumu orada yapmıştır.

Budist kutsal kitabı Sutta Nipata'nın 955. bölümünde Buda'nın iki baş erkek öğrencisinden biri olan Sariputra'nın Buda için "*Tuṣita*¹⁴ göğünden inen, sözleri güzel, her şeyin ustası, öyle bir hoca ki, böylesini ne gördüm ne de duydum." şeklinde söylediği görülmüştür. Buna göre, Buda'nın bu dünyadaki doğumundan önce Tuṣita göğünde yaşadığı, orada öldüğü; ancak Kapilavatthu yakınındaki Lumbini Koruluğu'nda tekrar doğduğunun anlatıldığı efsanesine atıfta bulunulmuştur.¹⁵

Yine Mahâ-Sudassana Sutta isimli Pali kaynağında doğum sırasında şiddetli şekilde yağan yağmurun Buda'yı yıkadığı, Buda'nın doğumun ardından yedi adım atıp, dünyanın dört köşesine bakarak "*Ben dünyaya aydınlanma için geldim. Yaşayan tüm canlıların hayrı için.*" şeklinde konuştuğu iddia edilmiştir.¹⁶

¹¹ Nan Huai-Chin, *Basic Buddhism: Exploring Buddhism and Zen* (York Beach: Samuel Weiser Bookstore, 1997), 36.

¹² Māyā, Sanskritçe'de "illüzyon" anlamına gelir. Māyā'ya Mahāmāyā (Büyük Māyā) ve Māyādevī (Kraliçe Māyā) da denir.

¹³ Charles S. Prebish ve Damien Keown, *Buddhism The Eboo (Journal of Buddhist Ethics Online Books, 2006)*, 56.

¹⁴ Budizm sözlüğünde Buda'nın yeniden doğmadan önce ikamet ettiği cennettir olarak tanımlanır.

¹⁵ Hajime Nakamura, *Gotama Buda*, çev: Zeynep Seyhan (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012), 76.

¹⁶ Jo Durden Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, Çev:Tolga Bakanay (İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2010), 42.

İlk Budist kutsal kitaplardan olan Ambattha-sutta'da Buda ile Ambattha isimli Brahman bir genç arasında geçen konuşmaya yer verilmiştir. Bu konuşmada Buda'nın soyunun Sakya'dan geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca Buda, bu konuşmada Kral Okkaka'nın, Sakyalıları temiz, soylu ve cesur olarak betimlediğini söylemiştir.¹⁷ Anlaşılabacağı üzere Buda'nın saygın bir soydan doğduğu kutsal metinlerde açıkça belirtilmiştir. Budist gelenek metinlerinde ve akademik araştırmalarda Sakyalılar'ın ülkesi, bölgesine göre daha zengin ve lüksün bulunduğu bir yerdir. Bu durumun kutsal metinlerdeki anlatılarla da paralellik gösterdiği görülmektedir.

Doğum olayı ile ilgili birçok mitolojik efsaneler ve kutsal anlatılar da vardır. Mahamaya'ın, Buda'yı Lumbini koruluğunda bulunan Sal ağacının altındayken ağacın yapraklarına uzandığı esnada ayakta doğurduğu, gerçekleşen doğumun acısız bir şekilde gerçekleştiği belirtilmiştir.¹⁸ Hatta bazı kaynaklarda bu doğumun normal doğum olmadığı, olağanüstü bir doğum olduğu ve doğumun acısız gerçekleştiği yönünde bilgilere de yer verilmiştir.¹⁹

Tarihsel fenomenolojik açıdan bakmak gerekirse Aşvagoşa (ö. 150) "*Buda'nın yaşamı*" isimli eserinde, Buda'nın doğumunun ilişki olmaksızın meydana geldiğinden bahsetmiştir. Hz. İsa'nın Hz. Meryem'den doğumu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'in Meryem suresi 19-25. ayetlerine bakıldığında, Hz. Meryem'in gebe kaldığında uzak bir yere çekilip gittiği yerde hurma ağacını dalından silkelediği anlatılmıştır. Meryem suresi 27. ayette "*Bir süre sonra, çocuğunu kucağında taşıyarak kavmine döndü*" şeklinde anlatılmaktadır. Anlaşılabacağı üzere Meryem suresinde Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili anlatıların Buda'nın doğumunu anlatan kutsal metinlerle benzerlikler görülmektedir.

Her ne kadar Hristiyan kaynaklarında hurma ağacı ile ilgili yazıtlar apokrif sayılan Matta'nın çocukluk incilinde (şüpheli metin) arasında gösterilse de Gospel of Pseudo-Matthew 20. Bölümünde Meryem suresi ile benzerlik göstererek hurma ağacından bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra 13. Bölümde "*Ancak doğumunda kan dökülmedi, onun doğumunda hiçbir acı yoktu.*" şeklinde belirtilmiştir.

¹⁷ Ambattha-sutta, 1/1 6.

¹⁸ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 8.

¹⁹ Storn, *The Buda*, 52.

M.S 2. yüzyılda yaşayan Hristiyan misyoner Pantaenus'un (ö. 216)²⁰ İbranice yazılmış Matta inciliyle birlikte Hindistan'a seyahat ettiği bilgisi ile²¹ M.S 2. yy'da Hindistan'da bulunan Aşvagoşa'nın "*Buda'nın yaşamı*" isimli eserinde Buda'nın doğumu ile ilgili hikâyeyi kaleme aldığı bilgisi birlikte değerlendirildiğinde, Aşvagoşa'nın Hristiyan kaynaklardan ve anlatılardan da esinlenmiş olabileceği akıllara gelmektedir.

Buda'nın doğumu ile gerçekleşen bazı mucizelere Budist kaynaklarda çokça rastlanılmaktadır. Sanskritçe kutsal kaynaklara göre Buda doğar doğmaz yürümeye başlamış, dört bir yöne yedişer adım atmış ve insanlara onları acı ve ıstıraptan kurtarmak için geldiğini müjdelemiştir.²²

Bir başka mucizede, Mahamaya'nın kucağında oğlu ile yürürken çevresinde bulunan yerleşim yerlerindeki dilsizlerin dilinin açıldığı, körlerin görmeye başladığı, topalların yürüdüğü, ağaçlarda çiçeklerin açtığı bilgisine yer verilmiştir.²³

Doğumun ardından Suddhodha, oğluna Sidarta ismini vermiştir. Sankskrit dilinde bu isim "*Amacına ulaşan*" anlamındadır.²⁴ Başka bir rivayete göre ise Suddhodha, bölgesinde bulunan önemli şahsiyetleri sarayında toplamış ve oğluna isim önerisi almıştır. Bu toplantı sonrası Sidarta ismi üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.

Buda'nın doğum ve ölüm tarihleri arasında birçok akademik tartışma yaşanmıştır. Güney Budizm Pali kaynaklarında Buda'nın ölüm tarihi Hindistan'da hüküm süren Büyük Maurya Hanedanlığı'nın kralı Asoka'nın tahta çıkış tarihiyle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Kral Asoka'nın Buda'nın ölümünden yaklaşık olarak 218 yıl sonra tahta çıktığı iddia edilirken Helenist kaynaklarda Kral Asoka'nın M.Ö 268 yılında tahta çıktığı görülmüştür. Bu bilgi bizi yaklaşık olarak Buda'nın M.Ö 486 tarihinde vefat ettiği sonucuna ulaştırmıştır. Güney Budizm Pali kaynaklarının aksine Kuzey Budizm Pali kaynaklarında ise Buda'nın ölümünden yaklaşık 100 yıl sonra Kral

²⁰ Pantaenus, İskenderiye'de eğitim veren Stoacı bir filozoftu. O bir Sicilya yerlisiydi. Hristiyan inancına döndü ve yeni inancını Yunan felsefesiyle uzlaştırmaya çalıştı. En ünlü öğrencisi, Katechetical School'un başkanı olarak halefi olan Clement, Pantaenus'u "*Sicilya arısı*" olarak tanımladı.

²¹ George Menachery, *The St. Thomas Christian encyclopaedia of India* (Michigan: St. Thomas Christian Encyclopaedia of India, 1973), 177.

²² Alfred Foucher, *The Life of the Buda* (Westport: Greenwood Pub Group, 1972), 308.

²³ Erengil, *Budizm*, s.22.

²⁴ Walter Ruben *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, çev. Lütfü Bozkurt (İstanbul: Okyanus Yayınları 1995), 7.

Asoka'nın tahta çıktığı dile getirilirken²⁵ Çince kaynaklarda Buda'nın ölümü M.Ö 368 olarak ifade edilmiştir.²⁶ Tabii ki bu tarihler kesinlik ifade etmemektedir. Buda'nın yaşadığı tarihlerde bilimsel bir fikir birliği olmasa da elde bulunan tüm verilerin araştırmacılar tarafından incelenmesi sonucu oluşan genel kanaat Buda'nın M.Ö 500 ve M.Ö 400. yılları arasında yaşamış olduğudur.

Buda'nın doğduğu yer ile ilgili tartışmalar ise Kral Asoka'nın diktiği taş sütunun 1896 yılında keşfedilmesi ile büyük oranda son bulmuştur. Zira Buda'nın Hinduların kutsal kenti Varanasi'ye 100 mil uzaklıkta bulunan ve bugünün Nepal devleti sınırları içerisinde Rummindei ismiyle anılan bölgede doğduğu bu taş sütun ile kesinleşmiştir. Bu yer aynı zamanda Budistlerin hac merkezlerinden birisi olmuştur.²⁷

Sonuç olarak Buda ile ilgili kutsal metinler, dinler tarihi kaynakları ve Budist edebî metinler birlikte değerlendirildiğinde, Buda'nın diğer din kurucuları gibi olağanüstü olaylar ile müjdelendiği ve yol gösterici olarak doğduğu görülmektedir.

1.3. Buda'nın Çocukluğu ve Gençliği

Tarihsel fenomenolojik açıdan öncelikle dinler tarihi kaynakları ışığında Budist kutsal metinlerinde ve Budizm'e ait gelenek kitaplarında anlatılan Buda'nın çocukluğu ve gençliğini bu başlık altında değerlendirdik.

Buda'nın çocukluk ve gençlik dönemine ilişkin anlatılar Buda'nın hayatının diğer dönemlerine göre nispeten daha azdır. Bize Buda'nın yaşamıyla ilgili birtakım detaylar veren en eski Budist kaynaklar, M.Ö 4. veya 3. yüzyıldan kalmaz. Özellikle tarihsel Buda'yı çok az bir kesinlikte bilebiliriz. Yine de makul tarihsel olasılıkların sınırları dâhilinde, Buda'nın nasıl bir insan olduğu ve hayatındaki ana olaylar hakkında net bir resim oluşturabiliriz. Bunun yanı sıra aynı döneme ait Budist olmayan Jainizm ve Brahmanizm kaynaklarında Buda ile ilgili açık ifadelere yer verilmediği görülmektedir. Eski Budist metinlerde ise Buda için anlatılanlar herhangi bir dayanak gösterilmeden bizlere sunulmaktadır. Bu anlatıların genelde süslemeler ile bezenmiş olduğu göz önündedir. Bu çerçevede Buda ile ilgili hem tarihsel bilgileri ve hem de eski

²⁵ Gethin, *The Foundations of Buddhism*, 14.

²⁶ Micheal Carrithers, *The Buda: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 1996), 8.

²⁷ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 8.

Budist kaynakları harmanlandığında Buda'nın gençlik yaşamı ve hayatı ile ilgili sınırlı bilgiye sahip olduğumuz görülmektedir.

Bu konuda kütüphane raflarında en çok bulunan ve Buda'nın farklı zaman ve farklı yerdeki konuşmalarından oluşan *Basket of Discourses* (Suttapitaka) ve *Basket of the Disciplinary Code* (Vinayapitaka) isimli kitaplar yardımcı olmaktadır. Yine Buda'nın yaşamı ile ilgili masalsı anlatım da olsa geniş bir bilgiye Budist şair Aşvagoşa'nın *Buda'nın Yaşamı* isimli eserinde de ulaşmamız mümkün olmaktadır. Hatta bu eserin Uyгур diline çevirisine de rastlanılmaktadır.²⁸

Buda'nın doğumundan 7 gün sonra annesi Mahàmâyâ vefat etmiştir. Sonraki süreçte Buda'nın babası Sudhodana, Pajàpati Gotami ile evlenirken böylelikle Buda'nın teyzesi Pajàpati Gotami aynı zamanda üvey annesi olmuştur. Buda'ya teyzesi Pajàpati Gotami bakıp ve yetiştirmiştir.²⁹ Bazı kaynaklarda ise Mahàmâyâ ölmeden önce, öleceğini hissederek kız kardeşi Pajàpati'ye Buda'yı emanet ettiği belirtilmiştir. Bu nedenle Buda'nın çocukluğu annesinden yoksun geçmiştir. Bu durumun eksikliğinin bir nebze hafifletilmesi adına Buda'nın gençliği maddi lüksün içerisinde sarayda geçmiştir.

Genç Buda'nın yaşamının keyifli olduğu ve kraliyet konumunun tüm ayrıcalıklarından yararlandığı konusunda hiçbir şüphe olmamıştır. O, yıkatılması, beslenilmesi ve oynanılması için birçok bakıcıya sahip olmuştur. Sarayda birçok alanda eğitim alıp ustalaşmıştır. Özellikle savaş sanatında üstün başarı göstermiştir.³⁰ Kaynaklarda Buda'nın keşşilere vaazı sırasında gençlik yaşantısını “*Nazikçe ve en hassas şekilde büyüdüm*” şeklinde ifade ettiğinden söz edilmiştir.

Başka anlatılara göre babasının Buda'ya biri kış mevsimi, biri yaz mevsimi ve biri de yağmur mevsiminde kullanmak üzere üç saray yaptırdığı, Buda'yı pahalı giysiler ile giydirdiği, en güzel yemekleri onun için hazırlattığı, eğlenceler tertip ettirdiği ve kadınlarla etrafını çevrelediğinden bahsedilmiştir.³¹ Yapılan bu mübalağanın amacı ise Buda'nın yaşantısının lüksüne dikkat çekmektir. Böylelikle tüm kaynakların Buda'nın sarayda bir prens gibi yetiştirildiği ve maddi eksiklikten yoksun bir yaşam geçirdiği hususunda iştirak hâlinde olduğu görülmektedir.

²⁸ Wilhelm Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler* (Osnabrück: Biblio-Verl, 1972), 168.

²⁹ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook*, 57.

³⁰ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 9.

³¹ Storn, *The Buddha*, 59.

Buda gençlik yıllarında her ne kadar sarayda lüks içinde bir hayat geçirmiş olsa da maruz kaldığı tüm bu şımartıcı ve karakter bozucu etkilere rağmen ergenlik döneminden dengeli, kibar ve çalışkan bir birey olarak çıkmayı başarmıştır. Genç Buda, bununla kalmayarak matematik biliminde gösterdiği başarıyı aynı zaman sporda ve savaş sanatlarında da göstermiştir.

Buda'nın gençlik döneminde yaşadığı tek olumsuzluğun 7 yaşında babası Sudhodana ile birlikte katıldığı toprağı sapanla sürme festivalinde meraklı gözlerle etrafını izlediğinde insanların ve hayvanların ne kadar sıkı çalıştıklarına, toprağı süren sapan darbelerinin bitkileri nasıl zedelediğine, küçük hayvanları yaralayıp öldürdüğüne şahit olmasıydı. Aynı zamanda, bir kertenkelenin bir karıncayı nasıl yuttuğunu, kertenkelenin de bir yılan tarafından yutulduğunu, yılanın ise bir kartalın pençelerinde çırpındığını gözlerken doğanın dengesi kendisini hayretler içerisinde bırakmıştı. Bu olay üzerine onun içini merhamet dalgası kaplamış, rahatlamış ve farkındalık içerisinde tatlı bir meditatif trans hâline dalmıştır. Gençlik döneminde yaşadığı bu tecrübenin aydınlanmasına katkıda bulunduğu muhakkak ki dile getirilebilir.

Gençlik dönemi ile ilgili başka bir rivayette, genç Buda bir gün kraliyet bahçesinde tek başına yürüyüşe çıktı ve bir jambu ağacının altında dinlenmek istediği esnada farkında olmadan bacaklarını meditasyon pozisyonuna getirdi. O an zihni durgunlaştı ve dünya düşüncelerinden arınmıştı. Mutluluk dolu bir an yaşadı. Bazı saray hizmetçileri Buda'yı jambu ağacının altında otururken ve jambu ağacının gölgesinin geçen zamana rağmen hareket etmeyerek Buda'yı gölgelediğini görmüşler ve korkarak bunu babası Sudhodana'ya anlatmışlardı. Bu anlatılanları duyunca Sudhodana ise endişelenmiştir.³²

Buda pratik ve keskin bir zekâsıyla birlikte psişik bir yapıya da sahip idi. Sudhodana, rahipler tarafından oğlunun doğumunda dile getirilen kehanetlerin gerçekleşebileceğinden bir hayli korkmuştu. O, yaklaşan ayrılığına dair hayali rüyalar görmeye başlamıştı.³³ Buda'nın kendisini model alarak güçlü bir kral olmasını isteyen

³² https://gedenphachobhucho.org/staticpages/index.php/about_buddha (Erişim Tarihi 07.11.2019)

³³ Strong, *The Buddha*, 70.

Sakya rajası Sudhodana, kraliyetinin veliahtı oğlunun dindar bir öğretmen olmak için evden ayrılacağına dair endişeleri içerisinde bazı kararlar almıştır.³⁴

Bir başka Budist metninde anlatıldığı üzere şehrin tüm girişlerine demir kapılar yerleştirilmiş ve kapılar zil sesleriyle donatılmıştır. Böylece kapılar her açılışında saraydan duyulabilir olmuştur. Sarayın girişine ise silahlı adamlar ve at biniciler yerleştirilerek saray çevresi sürekli gözlenmiştir. Buda'nın haremının giriş kapısına da hizmetçiler yerleştirilerek olağanüstü durumda alarm verilmesi istenmiştir.³⁵

Saray duvarlarının ötesindeki herhangi bir tatsızlığa ve olumsuzluğa karşı Sudhodana oğlu Buda'yı korumayı amaçlamıştır. Buda'yı her fırsatta şımartıp akabinde onu bu düşünceden uzaklaştırmak için güzel bir kız ile evlendirme fikrine kapılmıştır. Buda için asilzade bir prenses olan Yasodhara'yı uygun görmüştür. Ayrıca Buda'nın 16 yaşına geldiğinde Yasodhara ile evlenebilmek için yapılan müsabakalarda büyük başarı gösterdiği anlatılsa da Buda'nın evliliği ile ilgili yine de tam bilgiye sahip olmadığımızı görüyoruz.³⁶ Başkaca Budist kaynaklarda Buda'nın, Gopika ve Mrgaja isimli eşlerinden de bahsedilmektedir. Bazı anlatılarda ise onun birçok cariyesi olduğu vurgulanmaktadır. Buna karşın Buda'nın eşinin Yashodhara olduğu hususunda büyük ölçüde fikir birliği olduğunu söylenebilir.

Buda'nın eşi Yashodhara, Koliyas devletinin kralı Suppabuda ve kraliçesi Pamitā'nın tek kızıydı.³⁷ Buda'nın Yashodhara ile evliliğinin 13. yılında ve 29. yaşındayken Rahula³⁸ isminde bir de oğlu olmuştur. Buda bu süre içerisinde keder, acı ve ıstıraptan uzak mutlu bir yaşam sürmüştür.

1.4. Buda'nın Saraydan Çıkışları

1.4.1. Sarayda İstirap Hakikatini Fark Etme

Sakya'nın rajası Sudhodana'nın tüm olumsuzluklardan sakındığı biricik oğlu Buda, 30 yaşlarına gelmişti. İyi bir evlilik yapmış ve bir de doğan oğlu ile birlikte tam

³⁴ Prebish ve Keown, *The Buda His Life and Teaching*, 57.

³⁵ Strong, *The Buddha*, 71.

³⁶ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 44.

³⁷ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 10.

³⁸ Rahula ismi zincir anlamına gelmektedir. Başka bir rivayette ise çocuğuna Ruhala ismini vermesinin amacının oğlunun düşüncelerini gerçekleştirmeye engel teşkil ettiği ve Ruhala'nın “engel” anlamına geldiğidir. Rahula, daha yedi yaşındayken babasının tarikatına girdi. Babasının seyahatlerine bir rahip adayı olarak eşlik etti. 20 yaşında keşiş (Bhikkhu) unvanını aldı.

bir aile babası olmuştu. Hâliyle Buda'nın babası Sudhodana gayet mutluydu. Çünkü bu zamana kadar oğlu Buda'yı olumsuz çevrenin etkisinden korumayı başarmıştı. Ancak aynı mutluluğa Buda sahip miydi? Hayır. Buda için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir.

Bir bütün olarak biyografik anlatılar incelendiğinde, Buda'nın saraydaki hayatından sıkıldığı görülmektedir. Kanonik metinler ise bu konuya değinirken Buda'nın artık tüm dünya zevklerinden hoşnut olmadığı ve acı çekmeye başlayarak, hedonist anlayıştan uzaklaştığı hususunu dile getirmiştir.³⁹ Sudhodana'nın oğlu Buda'yı sefaletten uzaklaştırma çabası Buda'nın merak duygusunu artırarak hakikat ve aydınlanma düşüncelerinin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Sarayın biricik prensi Buda'nın yaşının ilerlemesine müteakip hakikat arayışının hayat düzenine etkisi de açıkça görülmüştür.⁴⁰

1.4.1.1. Budizm'de İstirap Hakikatinin Yorumlanması

Budizm'in temel öğretileri arasında olan dört soylu gerçeğin, birincisi Dukkha'dır. Dukkha Sanskritçe bir terim olup ilk anlamı itibarıyla "*İstirap, acı, keder*" anlamındadır. Amerikalı vipassana⁴¹ yazarı Joseph Goldstein (d. 1944) Dukkha'yı anlatırken yaşamı araç yolculuğuna benzetmiştir. Dukkha'yı da yolculuğumuzu zor ve konforsuz hâle getiren engebe olarak ifade etmiştir. Yalnız bu kelimeler ile sadece Dukkha'yı ifade etmemiz yanlış olabilir. Pek çok çağdaş akademisyen "*Acı ve ıstırap*" kelimelerinin Dukkha'yı ifade etmek için yetersiz olduğunu belirterek bu terimi çevirmenin doğru olmadığını dile getirmiştir.

Biz temel anlamı ele alarak ifade ettiğimizde İstirap yani Dukkha, varoluşsal bir zorunluluktur. Buda'nın açıklamasına göre İstirap varoluşun her seviyesinde ve her veçhesinde hazır olarak bulunur.⁴² Buda "*Yaşam ıstırapı yaratır*" diyerek tarif ettiği bu hakikati üç kısma ayırmıştır. Bunlardan ilki Sanskritçe'de "*dukkha dukkha*" terimiyle ifade edilmiştir. Acı verici deneyimler olan yaşlanma, hastalık, ayrılık, istenilene ulaşma gibi birçok fiziksel ve zihinsel unsurları içermektedir.

³⁹ Storn, *The Buddha*, 61.

⁴⁰ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 10

⁴¹ Vipassanā ya da vipaśyanā kelime anlamıyla içgörü demektir; Budizm'de gerçekliğin doğasının içgörü yöntemiyle sezilmesi anlamına gelir.

⁴² Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 64.

İkincisi mutlulukların ıstırabıdır. Bizleri mutlu eden bazı durumların zamanla ortadan kalkması, hoş giden unsurların geçerliklerini yitirmesi ile mutluluk artık ıstıraba dönüşmektedir. Değişimlerin ortaya çıkardığı bu ıstırap Sanskritçe “viparinâma dukkha” terimiyle ifade edilmiştir.

Üçüncüsü ve sonuncusu olan “Sankhara-dukkha” ise birleşimlerin yarattığı ıstırap demektir. Tüm varoluşu ve tüm yaşam formlarını kaplayan temel bir tatminsizlik içerir. Tüm yaşam formları süreksizdir. Değişen ve herhangi bir özden yoksundur. Temel bir tatmin eksikliği ifade edilirken hiçbir şeyin bizim beklentilerimizi karşılayacak düzeyde olmadığı, istek ve arzuların bir standardı olmadığı, bu hâliyle elde edilecek mutluluk verici unsurların aslında tatminsizlik yaratarak beklentimizi karşılayamayacağı belirtilmiştir. Bu sonu gelmeyen tatminsizlik ise bizim ıstırap çekmemize sebebiyet vermektedir.⁴³

Smith, Jo Durden’in *Budizm Gizli Öğretisi* isimli eserinde Buda’nın yaptığı bir konuşma sırasında ıstırapın kökenine şu şekilde açıklık getirildiği belirtmiştir:

“Doğum bir ıstıraptır. Yaşlılık ıstıraptır; hastalık ıstıraptır; ölüm ıstıraptır; elem ve umut ıstıraptır; iğrenç şeylerle birlikte olmak ıstıraptır; sevdiğimizi yitirmek ve özlediğimizde kavuşmamak ıstıraptır; bütün bunlar; ey kardeşler ıstıraptır.

Ey kardeşler ıstırapın kökeni nedir? Sürekli bir yeniden doğuşa götüren, şehvani arzu, ihtiras ve her yerde zevk arayan yaşama susamışlığıdır! Şehvet, arzu, bencillik; bütün bunlar, ey kardeşler ıstırapın kökenidir.

Istırapın yok edilmesi nedir? Bu susamışlığın kökten ve tamamen yok edilmesi ve ihtirastan ayrılmak, kurtulmak, işte, ey kardeşler, ıstırapın yok edilmesi budur.

Ve ey kardeşler, ıstırapın yok edilmesine götüren yol nedir? Istırapın yok edilmesine götüren sekiz katlı kutsal yol doğru görüş, doğru karar, doğru konuşma, doğru hareket, doğru yaşama, doğru mücadele, doğru düşünce ve doğru meditasyondur. Böylece ey dostlar, soylu bir genç ıstırapı ve ıstırapın kökenini tanıyarak, ıstırapın yok edilmesini bilerek ve ıstırapın yok edilmesine götüren yolda yürüyerek, ihtirası temelden terk ederek, öfkeye hakim olarak,

⁴³ Korhan Kaya, *Budistlerin Kutsal Kitapları*, (Ankara: İmge Kitapevi, 2000), s. 23.

nafile “benim” kibrini yok ederek, cehaleti terk ederek ve aydınlanmaya erişerek, bu hayatta bile her türlü ıstırapı sona erdirir.” (s. 338)⁴⁴

Budizm temel öğretilerini ve Buda'nın konuşmalarını birlikte değerlendirdiğimiz neticesinde Budist terminolojisinde ıstırap bir şeyi değil çok şeyi ifade etmektedir. İstırap aydınlığa giden yolun ilk adımlarını ifade ederken insanın iç benliğini tanıması, çatışması ve farkında olmasının temel kaynağı olmuştur. Budizm'de kurtuluşa ermenin amentüsü ıstırapın farkına varmaktan geçerken Buda'nın ifade ettiği üzere “*varoluşsal zorunluluk*” olan ıstırap varoluşsal bir kriz meydana getirmiştir. Budizm'in temel öğretileri çerçevesinde Buda saraydan çıkmadan evvel bir varoluşsal kriz geçirmiştir. İstırap düşünce dünyasını ele geçirmiştir. Sarayda geçirdiği lüks ve şaşalı dünyanın parıltısı arasından kurtularak yeni bir benlik ihdas etmiş, hakikatlerin farkına varmak yolunda ilk adımı atmıştır.

1.4.1.2. Budizm'in Kutsal Kitabı Tipitaka'ya Göre İstırap Hakikatinin Yorumlanması

Theravada Budizm'in Pali Tipitaka'sını oluşturan “*üç sepetten*” biri olan Sutta Pitaka'da, beş nikayanın veya koleksiyonun üçüncüsü olan Budist kutsal kitabında Saḷāyatana Vagga bölümünde ıstırap ile ilgili Buda'nın bir konuşmasına rastlanılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Saṃyutta Nikāya konuya göre özel bir sırayla düzenlenmiş, genellikle kısa olan 7762 farklı Buda'nın konuşmasını içeren bir kitaptır. Bu kitabın Saḷāyatana Vagga bölümünde bir köy yöneticisi Buda'nın yanına gelerek ıstırapın kökenini açıklamasını istemiştir. Buda ise cevap olarak köy yöneticisinden oğlunu düşünmesini ve oğlunun beklenmedik talihsizliklerle karşılaştığını, kralın emriyle tutuklandığını veya ağır bir cezaya çarptırıldığını hayal etmesini istemiştir. Köy yöneticisi kendisine söylendiği gibi hayal etmiş ve bu tür düşüncelerin onda keder, ağrı, acı, üzüntü ve umutsuzluğa yol açtığını fark etmiştir. Ancak bu köy yöneticisi oğlu değil de başka bir yabancıнын benzer bir durumla karşı karşıya kaldığında, herhangi bir zihinsel ıstıraptan hiç rahatsız olmadığını görünce Buda'ya, iki duruma karşı verdiği zihinsel tepkideki farklılığın, oğlunu bir ebeveynin sevgisiyle sevmesi ve oğluna çok düşkün olması gerçeğinde yattığını açıklamıştır.

⁴⁴ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*. 338.

Buda ise ona, karısı olan kadınla tanışmadan, onu görmeden veya duymadan önce içinde herhangi bir sevgi, tutku ve arzu olup olmadığını sormuştur. Köy yöneticisi, yalnızca onunla karşılaştığında, onu gördüğünde ve duyduğunda karısına karşı tutku ve bağlılık geliştirdiğini söylemiştir. Buda ona keder, ağıt, acı, sıkıntı, çaresizlikten muzdarip olup olmayacağını sorduğunda, köy yöneticisi karısına istenmeyen bir şey olursa, bu ıstıraplardan daha çok acı çekeceğini itiraf eder; yoğun acı çekerek hayatını bile kaybedebileceğini dile getirmiştir.

Buda bu konuşma nihayetinde dünyadaki ıstırapın temel nedeninin insanlığı yutan arzular, açgözlülük, tutku ve arzu olduğuna işaret etmiş ve şimdi olduğu gibi geçmişte ve gelecekte de öyle olacağını dile getirerek bunun varoluşsal bir zorunluluk, süreksiz bir değişkenlik olduğunu anlatmaya çalışmıştır.⁴⁵

Yine Saṃyutta *Nikāya* isimli kitabın *Nidāna Vagga* isimli bölümünde Anamatagga Saṃyutta başlığı altında Buda, sonsuz ıstırap döngüsünden kurtulmanın yollarını anlatırken meditasyon yoluyla özlem ve bağlılıktan vazgeçmenin önemini vurgulamıştır.

Aynı kitapta Khandha Vagga isimli başlık altında Buda'nın yaşlı bir öğrencisinin Buda'dan yaşlılığın ve hastalığın acılarından nasıl uzak tutulacağı konusunda tavsiye istediği görülmüştür. Bu istek karşısında Buda, ıstırapın formlarından olan maddi bedeninin yaşlılık ve hastalık ağrılarına maruz kaldığını söylemiş; ancak zihinsel kompleks ile ıstırap ve acıdan uzak durabileceğini dile getirmiştir.⁴⁶ Sonuç olarak kutsal metinlerde Buda sadece hastalık ve yaşlılık sancılarında değil, aynı zamanda arzudan kaynaklanan ıstıraplardan da nasıl kurtulabileceğini birçok konuşmasında anlatmıştır.

Kutsal kitabın *Abhidhamma* isimli bölümünde Buda'nın sistematik olarak düzenlenmiş, tablo hâline getirilmiş ve sınıflandırılmış öğretileri yer almıştır. Her şey beş varoluş kümesi olan *khandhas* cinsinden ifade edilmiş; tüm kavramlar ve nesneler bileşenlerine dönüştürülmüş ve çeşitli faktörlerle koşullandırılan ve süreksiz ıstırap (*dukkha*) olan kişisel olmayan bir psiko-fiziksel fenomen olarak görülmüştür.

⁴⁵ <https://tipitaka.org/eot#33> (Erişim Tarihi. 21/02/2021)

⁴⁶ <https://tipitaka.org/eot#33> (Erişim Tarihi. 21/02/2021)

Budist kutsal metinlerin birçok bölümünde karşılaştığımız üzere, Buda'nın konuşmaları ve sonrasında sistemleştirilen öğretiler çerçevesinde ıstırap yani Dukkha varoluşsal bir gerçektir. Aynı zamanda değişen ve süreksizdir. İstırapın farkına varmak iyi bir içsel adımdır. Öğretiler çerçevesinde gerçekleştirilen içsel komplekslerle ıstıraptan kurtulmak mümkündür. Ancak ilk adım farkında olabilmektir.

Bu bağlamda olaya bakıldığında Buda sarayda bulunduğu süre içerisinde ilk hakikatin farkına varmıştır. Henüz bu ıstıraptan kurtuluşa yönelik arayışları başlamasa bile, lüks ve şaşalı hayat içerisinde ıstırap hakikatinin gerçekliğini tatmıştır.

1.4.2. Saraydan İlk Çıkış: Yaşlılık Hakikati

Buda aydınlanma halisinin ilk dokumalarına 29-30 yaşında imza attı. Kraliyet sarayının duvarlarının ardında kalan gerçek hayattan bîhaber şaşalı yaşam sürdüren genç veliahtın içinde gizlenmiş uyanış sezgisi ve merak duygusunun kudreti savaş arabasıyla koruluğa⁴⁷ gezintiye çıkmak için babası Sudhodana'yı ikna etmişti. Sidarta'nın babası bu gezinti için koruluğa giden yolun temizlenerek süslenmesinin emrini vermişti. Buda'nın bu ilk yolculuğu için Channa isimli savaş arabasının sürücüsü, gerekli hazırlıkları yaparak⁴⁸ savaş arabasını güzelce süslemiştir.⁴⁹ Sidarta kıyafetler ve mücevherlerle muhteşem bir şekilde giydirilip⁵⁰ hazırlıkların ardından nihayet Kanthaka⁵¹ isimli atın çektiği araba ile Channa ve Sidarta gezintiye başlamıştı. Gezinti sırasında Sidarta gözlerinin daha önce hiç görmediği şeye hayretle tanıklık etti: Bir hayli zayıflamış ve yaşlılığın son evresinde, kederli bir şekilde ağlayan bir adam onlara doğru seslendi:

*"Yardım edin! Beni ayağa kaldırın; Yoksa evime ulaşmadan öleceğim!"*⁵²

Sidarta'nın gördüğü sadece ihtiyar bir adam değildi. Bu olay Sidarta'yı aydınlanma ışığının parladığı mağara çıkışına doğru sevk eden ilk vakaydı. Dönüş

⁴⁷ Buda'nın yaşadığı dönemde koruluklara gezintiye çıkmak gelenek hâline gelmiştir.

⁴⁸ Dönemin savaş arabacıları hakkında geniş bilgi için bkz. Walter Ruben, *Studien zur Text-geschichte des Ramayana*, (Stuttgart: Verlag Von W. Kohlhammer Stuttgart, 1936)

⁴⁹ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 45.

⁵⁰ Strong, *The Buddha*, 68

⁵¹ Prens Buda'nın kraliyet hizmetkârı olan ve on sekiz kuşaktan oluşan en sevilen beyaz atıydı. Budist metinlere göre Buda dünyayı terk etmeden önce tüm önemli etkinliklere bu at ile katılmıştır. Buda'nın ölümü ile birlikte kırk kalpten ölmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Gunapala Piyasena, *Encyclopedia of Buddhism* (Colombo: Govt. of Ceylon, 1973)

⁵² Piyadassi Thera, *The Buda His Life and Teaching*. 10.

yolunda gözlerinin gördüğünü, düşünceleriyle perçinlemiştir. Yaşlılığın kendiside dâhil olmak üzere tüm beşer varlıkların kaderi olduğunu anladı. Muhakkak ki tüm olumsuzluklardan yoksun şaşalı hayatın ardında karşılaştığı bu olay onu derinden etkilemişti.

Sidarta'nın aydınlanmaya erişmeden önce yaşadığı olayların anlatıldığı Cātaka⁵³ isimli eserde bu olay şu şekilde anlatmıştır: Sidarta keyif bahçesine giderken, yolda gördüğü bir yaşlı adamı sürücüye sordu: “*Nasıl bir adam bu? Saçları diğer adamlarinkinden farklı?*” Sürücü bu soru üzerine “*Doğan herkes yaşlanmak zorunda olduğu için, doğum ne berbat bir şey.*” şeklinde cevap verdi. Sidarta'nın zihni allak bullak olarak, saraya geri döndü.

“*Oğlum niye bu kadar çabuk döndü?*” diye sordu, kral.

Saray mensupları yanıtladı: “*İhtiyar bir adam gördü, efendimiz. Bir ihtiyarı gördükten sonra, dünyadan el çekebilir.*”

“*Neden canımı sıkıyorsunuz böyle? Derhal oğlumu eğlendirecek oyunlar hazırlayın. Kendini oyaladığı sürece, dünyadan el çekme isteği uyanmaz içinde.*” Bunun üzerine kral, nöbetçileri artırdı ve her yöne yarım yocana⁵⁴ mesafesine bir adam yerleştirdi.⁵⁵

1.4.2.1. Budizm Geleneğinde Yaşlılık Hakikatinin Yorumlanması

Buda'nın açığı çekme hakikatinin anlatıldığı pek çok formu bulunmaktadır. Bu formların arasında en bariz ve standart olanları Sidarta'nın sarayından çıktıktan sonraki gördüğü üç manzara hakkındadır. Mitolojik tarzda anlatılan bu manzaralardan ilki Sidarta'nın yaşlı bir adamı görmesidir. Diğerleri ise sonraki süreçte gördüğü hastalık ve ölümdür.

⁵³ Buda'nın doğum ve yaşam öykülerini içeren eserdir. Sanskrit kökenli olan Cātaka kelimesi, “cāta+ka” isminden türemiş ve Türkçe “doğum hikâyeleri” anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Esra Kökdemir, “Buddhist Eser Cātaka'daki Anlatıların Hint Kültürüne Etkisi ve Alegorik Yolla Görsel Yansımaları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59/2 (2019).

⁵⁴Yocana kadim hint kültüründe 13,5 km'lik mesafe anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94508/mod_resource/content/1/4-%20Sanskrit%20Dilinin%20S%C3%B6zc%C3%BCk%20Da%C4%9Farc%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20.pdf (Erişim Tarihi 04/04/2021)

⁵⁵ Edward Byles Cowell, *The Cātaka Cilt I*, (New Delhi: Munshiram Manoharlal, 2015) 58-59.

Budizm temel öğretilerden olan dört yüce gerçeği ele aldığımızda, dört gerçekten ilki ıstırap, ikincisi ıstırapın kökenidir. Sidarta'nın ıstırapı fark etmesi sarayda yaptığı dört yolculuk ile mümkün olmuştur. Budizm öğretilerinden “*Dört Kapıdan Yolculuk*” olarak temellendirilen bu yolculuk Budizm'i şekillendiren en önemli etmenlerdendir.⁵⁶

Bu öğretiye göre Sidarta doğu kapısından çıkarken yaşlı bir adam gördü. Böylece yaşlılığın her insanı bekleyen bir gerçek olduğunun ve bir gün kendisinin de yaşlanacağını farkına varmıştır. Budizm'e göre Sidarta'nın gördüğü ilk hakikat olan yaşlılık hakiki ve gerçektir. Zira bu ıstırap insanı mutsuzluğa itmektedir; ancak Budizm'in dinî doktrinleriyle (Dharma) bu ıstıraptan kurtuluş mümkün olmuştur.

Sidarta ıstırapa neden olan arzuyu söndürmenin yolunun kendini bağılıktan kurtarmak olduğunu öğretmiştir. Dört soylu gerçekten sonuncusu ıstırapın sona ermesi için verdiği reçetededir. Bu reçete Sekiz Katlı Yol adlı verilen ilkeden oluşmuştur. Yaşlılık ıstırapının bu öğreti çerçevesinde dinginleştirilmesi ve son verilmesi bu bakımdan mümkündür. Bu öğreti aynı zamanda “Orta Yol” olarak da adlandırılmıştır.

1.4.2.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka'ya Göre Yaşlılık Hakikatinin Yorumlanması

Theravada Budizm'in Pali Tipitaka'sını oluşturan “*üç sepetten*” biri olan Sutta Pitaka'da, beş nikayanın veya koleksiyonun dördüncüsü olan Budist kutsal kitabı Aṅguttara Nikāya'da Buda'nın yaşlılık hakikatini söyle tarif etmiştir:

“Bolluk içinde olup fazlasıyla ince ve hassas olduğum hâlde şöyle düşünürdüm: Yaşlılığa yazgılı olan ve yaşlılıktan kaçamayacak olan cahil sıradan insan, yaşlı ve güçsüz birini gördüğünde, kendisinin (de yaşlılığa yazgılı olduğu gerçeğini görmezlikten gelerek rahatsız) olur, kaygı, utanç ve tiksinti duyar. Ben de yaşlılığa yazgılıyım ve bundan kaçamam; yaşlı ve güçsüz birini görünce de herhâlde rahatsız olur, kaygı, utanç ve tiksinti duyarım. Bu bana doğru görünmedi. Bu düşünceyle, gençliğimin bütün kibri yok oldu.”(s.76)⁵⁷

Bu sözleriyle olgunluk çağındaki Buda, hakikati arayışındaki serüveninde karşılaştığı yaşlılık hakikatini sarayda bulunduğu süreçte kavradığı görülmektedir.

⁵⁶ Edward, *The Cātaka Cilt I*, 58; Ashvaghosha, *Buddhacarita*, çev. Edward Byles Cowell (Cambridge: 1984), 26-65.

⁵⁷ Nakamura, *Buda*, 76.

Yaşlılığın yazgısının bir gün dönüp dolaşıp kendisine de uğrayacağını dile getiren Sidarta artık bu hakikatten dolayı tiksinti duymadığının farkındadır.

Budist kutsal metinlerine göre bütün yetişkin insanlar daima genç kalmak, asla yaşlanmamak, hastalanmamak ve ölmek ister. İnsanoğlu varoluşunun doğasından kaynaklanan böyle bir dileğe asla kavuşamamıştır. Bu durum hâliyle ıstıraba neden olmuştur. Budist kutsal kitabı Sutta Nipata’da Buda’nın “*Şu insan hayatı ne kadar kısa, (insanlar) yüz yıla varmadan ölüyorlar. (Yüz yıldan) daha uzun yaşasalar bile, ihtiyarlıktan ölüyorlar*” şeklinde söyleyerek ıstırabın kaynağı olan yaşlılığa ilişkin hakikati vurguladığı görülmüştür.

Yine Budist kutsal kitabı Aṅguttara Nikāya’nın⁵⁸ “*Tika Nipāta Pāḷi*” isimli bölümünde de “annenin oğlunu ve oğlunun annesini koruyamayacağı üç tehlikeyi sıralarken yaşlılıktan da bahsetmiştir.” Aṅguttara Nikāya’nın Pañcaka Nipāta Pāḷi isimli bölümünde ise insanlar tarafından uygulanması gereken beş tefekkür olduğu dile getirilerek şöyle sıralanmıştır:

“1-Yaşlanacağımdan eminim. Yaşlanmayı önleyemem.”

2-Kesin hasta olacağım ve hasta olacağım. Hastalıktan kaçınamam.

3-Öleceğime eminim. Ölümden kaçınamam.

4-Sevgili ve sevgili her şey uzun sürmeyecek. Onlar değişime ve ayrılığa maruz kalacaklar.

5-Kamma (geçmiş ve şimdiki eylemler) benim tek varlığım, kamma benim tek mirasım, kamma varlığımın tek nedeni, kamma benim tek akrabam, tek korumam.

İyi ya da kötü ne yaparsam yapayım, yapacağım onların varisi ol.”⁵⁹

Böylece kutsal metinde belirtilen beş tefekkür irdelendiğinde yaşlılık hakikatinin “ilk sırada” vurgulandığı gözlemlenmektedir.

Majjhima Nikaya⁶⁰ isimli bir başka kutsal metinde ise, iki farklı görev türüne vurgu yapılmıştır. Bu “aşağılık ve asil” olarak iki türe ayrılmıştır. Aşağılık olan, kişiyi

⁵⁸ Aṅguttara Nikāya, Tipitaka’yı oluşturan Sutta Pitaka’nın içerisinde yer alır. Bu metin, Buda’ya atfedilen ve onun baş öğrencilerine atfedilen dhamma maddelerinin sayısına göre on bir kitap hâlinde düzenlenmiş birkaç bin söylemden oluşur. <http://www.metta.lk/tipitaka/2Sutta-Pitaka/4Anguttara-Nikaya/index.html> (Erişim Tarihi 04.04.2021)

⁵⁹ Tipitaka, Aṅguttara Nikāya, 3:63.

yaşlanmaya, hastalığa ve ölüme maruz bırakan şehvetli zevklerin peşinden gitme durumu olarak son derece akıllıca olmayan bir görev olarak tasvir edilmiştir. Asil olan görev ise arayış olarak, kişiyi yaşlanmaktan, hastalıktan ve ölümden kurtaracak olanı araması olarak tarif edilmiştir.⁶¹

Aynı Budist kutsal metnin, Majjhima Paṇṇāsa Pāli isimli bölümünde yaşlılık hakikati bir başka varyantı ile şöyle anlatılmıştır: Sāvatthi isimli şehirde Bhikkhu Mālukya isimli Budist öğrenci Buda'ya gelerek *“Evren ebedi mi, değil mi? Ruh bedenle aynı mıdır, ruh bir şey, beden başka bir şey midir? Yaşam ölümden sonra var mıdır yoksa ölümden sonra yaşam yok mudur?”* şeklinde klasik bir soru sordu. Buda kendisine meraklı gözlerle bakan bu takipçisine *“Söylediğin görüşlerden hangisine sahip olursan ol doğum, yaşlanma, çürüme, ölüm, keder, ağıt, acı, sıkıntı daima olacaktır.”* şeklinde cevap verdi.⁶² Böylece Buda'nın bu sözlerinden yola çıkarak Budist yaşlılık hakikatinin hangi inanca veya dünya görüşüne sahip olunursa olunsun kaçınılmaz mutlak bir hakikat olduğu dile getirilmiştir.

Yaşlılık hakikatinin işlendiği bir başka kaynak olan Khuddaka Nikāya isimli Budist kutsal metninde Buda, Magadha ülkesinde kendisine soru soran gençlere cevap verirken Budist öğretiler manzumesi olan (Dhamma'yı) hayatlarında uygulayanların yaşlılık ve ölümden arınmış bir şekilde aydınlanmanın kıyısına ulaşabileceğini söylemiştir.⁶³ Buradan hareketle Buda'nın yaşlılık ıstırap girdabından arınmanın yolunu Budist doktrinlerine sarılmak olarak açıkladığına tanık olunmuştur.

Neticede gerek gelenek kitapları gerekse Budist kutsal metinleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde yaşlılık hakikatinden çokça ve önemle bahsedildiği gözlenmiştir. Dahası bu kaynaklarda yaşlılıktan kaynaklanan ıstıraptan kurtulmanın, bireyin kurtuluşunda önemli bir merhale veya safha olduğu dile getirilmiştir.

⁶⁰ Majjhima Nikaya, Tipitaka'yı oluşturan Sutta Pitaka'nın içerisinde yer alır. MÖ 3. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasında oluşturulmuştur. Bu metin, Buda'ya ve onun baş öğrencilerine atfedilen 152 söylemden oluşmaktadır. <https://suttacentral.net/mn> (Erişim Tarihi 04.04.2021)

⁶¹ Tipitaka, Majjhima Nikaya, 1:c:Pāsārāsī Sutta.

⁶² Tipitaka, Majjhima Sutta.

⁶³ Tipitaka, Khuddaka Nikāya, 5.

1.4.3. Saraydan İkinci Çıkış: Hastalık Hakikati

Sidarta sarayın kapısından arabasının sürücüsü Channa ile çıkmış ve ihtiyar adamı görünce düşüncelere dalmıştı. Channa, Sidarta'yı saraya geri getirdiğinde yaşamın zıtlığını ilk fark etmişti. Henüz 30 yaşlarında genç bir prens olan Sidarta, ihtiyarlığın da kendisi için bir vazgeçilmez son olduğunu anladı ve bu olay ile birlikte merak duygusu ve aydınlanma sezgisi daha da artmıştı. Sidarta, saraydan uzaklaşıp bir gezintiye daha çıkmak istemişti. Araba sürücüsü Channa'yı çağırdı ve ona gezintiye çıkmak istediğini söyledi.

Channa, gezinti için arabayı şehrin güneyindeki başka bir yola doğru sürdü. Gezi sırasında Sidarta, bu kez sokak ortasında gözlerinin feri gitmiş, tükenmiş, inleyen ve bitkin “bir hastaya” rastladı.⁶⁴ Bu hasta adamın neredeyse kemikleri görünüyordu. Sidarta bu adamın mutsuzluğuna resmen tanık olmuştu.⁶⁵ Sidarta Channa'ya hemen arabayı durdurmasını emretti ve hasta adamı göstererek hastalığının ne olduğunu sordu. Channa adamın ölümcül hasta olduğunu ve kimsenin ona yardım edemeyeceğini söyledi. Bunu görerek tekrar düşünceye dalan Sidarta, o anda güçlü ve sağlıklı olmasının geçici olduğunun farkına varmış oldu. Channa'ya “*Hastalık içimizden en sağlam bünyeli ve en sağlıklıları bile vurabilir ve bunu engellemekse tümüyle imkânsızdır.*” şeklinde tespitte bulundu.⁶⁶ Bir gün kendisinin de hasta olabileceği, rahatının ve keyfinin kaçabileceği hayali ile üzüntüye boğuldu.⁶⁷

1.4.3.1 Budizm Geleneğinde Hastalık Hakikatinin Yorumlanması

Amerikalı Budist rahip Thānissaro Bhikkhu (d. 1949) *Beyond Coping V. Teaching by Example* isimli eserinde gelenek kitaplarında yer alan Buda'nın başından geçen olayları derleyerek özetlemiştir. Bu eserde hastalık hakikati ile ilgili Buda'nın bazı anlatılarına rastlanmaktadır. Bu anlatılardan ilkinde Buda, bir vakit Anuruddha isimli keşişin ormanda hastalıktan acı çekerek kıvrandığını görmüş ve ona çözüm

⁶⁴ Ruben, *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, 87.

⁶⁵ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 11.

⁶⁶ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 45.

⁶⁷ Ruben, *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, 87.

önerisi olarak dört yüce hakikati hatırlatmıştır. Bu dört hakikat doğrultusunda vücutta ortaya çıkan ağrıların nasıl zihni meşgul etmeyeceğini anlatmıştır.⁶⁸

Samyutta Nikaya’da geçen bir başka anlatıda, Buda’nın başından geçen bir olayda da hastalık hakikatinin vahametinden bahsedilmiş ve Buda’nın bu vahim durumdan nasıl başa çıktığı anlatılmıştır. Bu anlatıyla ilişkili başka bir anlatıda ise, ayağına kaya kıymığı saplanan Buda, elbisesini dörde katlayıp ortaya koyduktan sonra, bir ayağını diğerinin üzerine koymuş, dikkatli ve uyanık şekilde aslan duruşu gibi sağ tarafına yatmıştır. Budist gelenek kitapları ve mitlerinde şeytani bir varlık olarak anlatılan Kötü Mara, Buda’nın yanına gelerek onu küçük düşürmek için şu sözleri söylemiştir: “*Orada çaresizce mi yatıyorsun? Hedeflerin bu kadar az mı? Gözlerden uzak bir kulübede yapayalnız, ne bu dalgınlık, ne bu uykulu surat?*”

Bunun üzerine Buda, Kötü Mara’ya ders olacak şekilde manalı bir cevap vermiştir:

*“Burada yatıyorum, ne susuyorum, ne şiir sarhoşu. Hedefe ulaştım, kederim gitti. ... korkmuyorum. Hem gündüzleri hem de geceleri bana eziyet et. Yine de dünyanın hiçbir yerinde sana karşı düşüş tehdidi görmüyorum. Bu yüzden şefkatle uyuyorum.”*⁶⁹

Netice itibarıyla Budist gelenek kitaplarında geçen bu anlatılarda anlaşılacağı üzere hastalık insanı müşkil duruma düşüren bir gerçektir. Ancak dört hakikat doğrultusunda insan zihnini bu acılardan sıyırmak gayet mümkündür.

1.4.3.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka’ya Göre Hastalık Hakikatinin Yorumlanması

Budist kutsal metin külliyatında yer alan *Ariyapariyesana-sutta* isimli kutsal metinde Sidarta yaptığı bir konuşmada onun aydınlanmadan önce kendisini hastalığa, ölüme, üzüntüye maruz bıraktığını ve mutluluğu bunların peşinde koşarak aradığını itiraf etmiştir. Sidarta’nın keşiflere yönelik bu konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

⁶⁸ Tipitaka, Samyutta Nikaya, 52:10; <https://www.accesstoinight.org/tipitaka/mn/mn.026.than.html> (Erişim Tarihi: 15.04.2021)

⁶⁹ Tipitaka, Samyutta Nikaya, 4:13.

“Kendimi hastalığa, yaşlanmaya, ölüme, üzüntüye, lekelenmeye maruz bırakıp, neden aynı şekilde hastalığa, ölüme, kedere, kirlenmeye maruz kalan şeyi arayayım?”

Kendim hastalığa, yaşlılığa, ıstıraba yazgılı olduğum hâlde, bunlara yazgılı olanların çektiği acıyı biliyorum; bu yüzden yaşlılığa, hastalığa, ölüme, acıya, kirliliğe yazgılı olmayan, yüce nirvana huzurunu arayacağım.”⁷⁰

Bununla birlikte yine aynı kutsal metinde Sidarta kendi asil arayışını ve daha sonraki öğretmenlik kariyerini *“Doğmamış, yaşlanmayan, hastalıksız, ölümsüz, üzüntüsüz, lekelenmemiş, boyunduruktan mükemmel olmayan dinlenme arayışı”* şeklinde tanımlamıştır.⁷¹ Buradan da anlaşılacağı üzere Budist geleneğinde hastalık hakikatini kavramanın, aydınlanma yolunda önemli bir etken olduğu bizzat Sidarta tarafından dile getirilmiştir.

Tipitaka’nın *Samyutta Nikaya* adlı bir başka kutsal metninde ise *Gilana Sutta* isimli Buda diyaloglarında Sutta’nın⁷² başlığı “hastalık” ismiyle anılmıştır. Bunun nedeni ise Budizm’in dört hakikatinden üçüncüsü olarak anlatılmak üzere Sidarta’nın hastalıktan kurtuluşu bu metinde etraflı bir biçimde tarif etmesidir. Zira bu kutsal metne göre, Buda’nın kuzeni ve on beş öğrenciden birisi olan Anuruddha ormanda çok vahim şekilde hastalanmıştır. Çok sayıda keşiş ile birlikte Buda’nın yanına varan Anuruddha, diyalojik bir ortamda Buda’ya şöyle sormuştur: *“Bedende ortaya çıkan acıların istila etmemesi veya zihninde kalmaması için hangi zihinsel mesken içinde yaşıyorsun?”*

Buda bu soruya şöyle cevap vermiştir: *“Zihnimle dört referans çerçevesinde oturduğumda, bedende ortaya çıkan ağırlar istila etmez veya zihinde kalmaz.”*

Bu gizemli cevap karşısında hastalık içinde kıvranan Anuruddha, Buda’ya bu dört referansın ne olduğunu sormuştur. Buda cevaben *“Açgözlülük ve üzüntüyü bir kenara bırakmak suretiyle kendi içimde ve kendi duygularıma odaklanmaya devam ediyorum. Açgözlülük ve üzüntüyü bastıran bu dört referans yerleşmiş zihnimle yaşadığımda, vücutta ortaya çıkan acılar zihnimi istila etmez.”* demiştir.⁷³

⁷⁰ Tipitaka, Majjhima Nikaya , 26: Ariyapariyesana-sutta Cilt I, 163.

⁷¹ <https://www.accesstosight.org/tipitaka/mn/mn.026.than.html> (Erişim Tarihi 15.04.2021)

⁷² Buda’nın konuşmalarının ve diyaloglarının toplanması oluşan kutsal metinlerdir.

⁷³ Tipitaka, Samyutta Nikaya, Gilana Sutta: Illness.

Böylece Sidarta yaptığı bu sohbet ile anlatmak istediği üzere insan bedeni kaçınılmaz olarak hastalığa mahkûmdur. Bir başka ifadeyle insan günün birinde mutlaka hasta olacaktır. Buda bu hakikat çevresinde bir reçete olarak “öğretileri ile hastalıktan kaynaklanan ıstıraptan kurtuluşu” tarif ederken aslında dört temel hakikat öğretisine referans göstermiştir.

Başka bir *Upajjhatthana Sutta* isimli Budist kutsal metninde hastalık hakikatinin mahiyetini açıklamaya devam eden Buda “*hastalığa maruz kaldım, hastalığın ötesine geçemedim*” şeklinde hastalık hakikatinin varlığını dile getirmiş, “*Hastalığa maruz kalan ve hastalığın ötesine geçmeyen tek kişi ben değilim.*” diyerek “hastalık olgusunun” her insanda vuku bulan evrensel bir hakikat olduğunu belirtmiştir.⁷⁴

Yine *Assaji Assaji Sutta* isimli bir başka kutsal metinde anlatıldığı üzere bir Budist keşiş öğrencisi olan Assaji hastalanınca diğer keşişler Buda’nın yanına gelmiş, ona eğilip söyle demişlerdi: “*Keşiş Assaji hasta, acı içinde, ağır hasta. Onu sempatiyle ziyaret ederseniz o iyileşir.*” Buda bunun üzerine, keşiş Assaji’yi ziyarete gitmiş ve Buda ile Assaji arasında uzun bir sohbet gerçekleştirmiştir. Bu sohbetin sonunda Buda “evresel açıdan hastalığı” şöyle tarif etmiştir:

“Tıpkı bir kandilin yağ ile fitillere bağlı olarak yanması ve yağ ve fitilden beslenmeden yanamaması gibidir. Aynı şekilde, bedende sınırlı bir duygu hissediyorsa, 'bedende sınırlı bir his hissediyorum' diye fark eder.” “Bedenin hastalanıp yaşamın sona ermesinden sonra, deneyimlenen her şey, zevk alınmadan, burada soğuyacaktır.”⁷⁵

Netice itibarıyla Buda’nın sohbetleri ışığında Budizm’e göre hastalık hakikatinin insanoğlu için bir sınırlılık ve geçicilik duyguyu ihdas ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple sınırlılık ıstıraba neden olduğu için hastalığın ıstırabından kurtuluş ise öncelikle bu hakikatin bütünüyle “kavranılmasıyla” mümkündür. Tıpkı Sidarta’nın saraydan çıktığında hasta bir adam görmesi ile yaşadığı içsel farkındalık gibi. Fani bir varlık olarak sınırlılık duygusunu hisseden insanın, her türlü ıstıraptan kurtulmak için hastalık hakikatinin tamamen farkına varması gerekmektedir.

⁷⁴ Tipitaka, *Upajjhatthana Sutta*, 5:57.

⁷⁵ Tipitaka, *Samyutta Nikaya*, 22:88 *Assaji Suttaya*.

1.4.4. Saraydan Üçüncü Çıkış: Ölüm Hakikati

Sidarta, saraydan üçüncü kez çıkmak istediği esnada kafasında birçok soru işareti vardı. Zira daha önceki iki gezintisi sırasında gözlemlediği yaşlı ve hasta insanlar onu derinden etkilemişti.

Sidarta, karmaşık bir ruh hâliyle, üçüncü kez gezintiye çıkmak istediğini kısa bir süre sonra arabacısı Channa'ya bildirmiş ve Channa prensin Kanthaka isimli atı ile atın çekeceği arabayı tekrardan hazır etmişti. Gezinti sırasında matem elbiseleri giymiş bir topluluğun ölü bir insanı ölü yakma alanına taşıdığını gördü.⁷⁶ Ölünün arkasında ağlayan insanları fark etti. Sidarta, Channa'ya arabayı durdurmasını söyledi ve bu insanların neden bu kadar üzgün olduğunu sordu. Channa, prens Sidarta'ya dönerek taşıdıklarının ölü bir insan olduğunu, bu sebeple ailesinin bir daha onu göremeyeceğini söyledi.⁷⁷ Sidarta gördükleri nedeniyle şaşkınlığını gizleyemedi. Bunun üzerine Channa sözlerine eklemeye yaparak “*Ölüm, gündelik hayatın kaçılmaz öğelerinden biri*” dedi.

Sidarta'nın karşılaştığı bu üç olay tam anlamıyla travmatik bir etki yaratmıştı. Şaşalı sarayında göremediği olaylara, şehrin çeşitli sokaklarında bizzat tanık olmuştu.⁷⁸ Gördükleri üzerine rahatsız olup üzüntü duyan Sidarta saraya dönüş yolunu tutmuştu. Ancak Sidarta saraydan bu son çıkışı ile hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi beşeri hakikatleri gerçek manasıyla kavramış oldu. Söz gelişi beşeri dünyada karşılaştığı bu üç hakikatin insan için kaçınılmaz olduğu onun düşüncelerinde yer edinmişti. Beşeriyetin gerçekliği, sarayının ıstırap ve acıdan uzak hayatıyla çelişkisi onu zihnen yormuştu.

1.4.4.1. Budizm Geleneğinde Ölüm Hakikatinin Yorumlanması

Budist gelenek kitabı olan *A Path to Freedom*'da ölüm hakikatinin ıstırap verici bir olgu olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca bu gelenek kitabında “*Ölüm Nedir?*” sorusu ve ölümün tanımını üzerine detaylıca durulduğu görülmüştür.

Evrensel bir olgu olan ve her insanın bir gün mutlaka tadacağı ölüm hakikati, bu gelenek kitabında öncelikle zamanın tamamlanması anlamında dile getirilmiştir.

Aynı Budist gelenek kitabı incelendiğinde ölümün, kümelerin parçalanması ve vücuttan atılması olarak da tanımlandığı görülmüştür. Bahse konu bu tanım üzerinde

⁷⁶ Ruben, *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, 87.

⁷⁷ https://gedenphachobhucho.org/staticpages/index.php/about_buddha (Erişim Tarihi 07.11.2019)

⁷⁸ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 45-46.

durulduğunda ruhun bedenden atılması olarak görülen ölümün insanın sonsuz yaşama arzusu nedeniyle ıstıraba neden olabileceğini söylemek zor olmaz.⁷⁹

Almanya'nın Wiesbaden kentinde doğan ve Türkiye'de bir süre çeşitli müzik orkestralarında da çalışan Anton Walther Florus Gueth (ö. 1957), Budist keşiş olan ilk Batılıydı. Sri Lanka'da Nyanatiloka Mahathera ismini almış olan bu Batılı keşiş hazırladığı Budist gelenek sözlüğü ile ön plana çıkmayı da başarmıştı. Nyanatiloka Mahathera, Sri Lanka'nın Kandy şehrinde kaleme aldığı bu Budist sözlüğünde ölümü tarif ederken kullandığı tanım ile dikkat çekmiştir. Ölüm için “*İlahi bir tefekkür haberi*” benzetmesini yapmıştır. Ayrıca ölüm bilincinin, bilincin on dört işlevinden birisi olduğunu yazmıştır.⁸⁰ Bu çerçevede değerlendirildiğinde ölüm hakikati insanın sonsuz ve sınırsız bir hayat süremeyeceğinin hatırlatıcısı da olmuştur.

Budist geleneğinin 5. yüzyıl anlayışını ve yorumunu sistematik hâle getiren bir el kitabı olarak görülen *Visuddhimagga* isimli gelenek kitabında, ölüm hakikatinin getirdiği huzursuzluktan kurtulmanın beden ile yapılan tefekkür ve düşünce ile mümkün olduğu belirtilmiştir. Yine aynı gelenek kitabında düşünce ile tefekküre dalan bir insanın ölüm hakikatinden üzüntü ve ıstırap duymayacağından bahseden şu dizelere yer verildiği görülmüştür:

"Gerçekten, ölümsüzlüğün tadını çıkarır,

Vücudu düşünmekten hoşlanan.

Ama ölümsüzlüğün tadını çıkaramaz,

Kim bu düşünceden hoşlanmayan”⁸¹

1.4.4.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka'ya Göre Ölüm Hakikatinin Yorumlanması

Budist kutsal metin külliyyatında yer alan *Dhammacakkappavattana Sutta* isimli kutsal metinde asil bir gerçek olarak ıstırabın kökeni tanımlanırken ölüm hakikatinin de ıstıraba sebebiyet verdiğine açıkça değinilmiştir. Ölüm hakikatinin neden olduğu bu ıstıraptan kurtuluş şifresi ise şöyle tarif edilmiştir:

⁷⁹ <https://www.accesstoinight.org/ptf/dhamma/sacca/sacca1/index.html> (Erişim Tarihi 25/04/2021)

⁸⁰ Nyanatiloka Mahathera, *Buddhist Dictionary* (Kandy: Buddhist Publication Society, 1980), 41.

⁸¹ http://www.palikanon.com/visuddhi/vis08_01.htm (Erişim Tarihi 25/04/2021)

*“Asil bir gerçek olarak ıstırapın kesilmesi şudur: Bu aynı özlemin durmaksızın solması ve durması, vazgeçmesi, bırakması ve reddetmesidir.”*⁸²

Başka bir Budist kutsal metninde, bir ölü ineğin bedeni üzerinde keşişlerin ölüm hakikatini nasıl kavradıkları şu şekilde tasvir edilmiştir:

Ölüm hakikatini kavrayan keşişler ölümden bir, iki veya üç gün sonra morgda yatan, şişmiş, mavi-siyah renkli, çürümeye dönüşmüş bir ceset görmüş gibi *“Ölüm ile vücut bu hâle gelir, bundan kaçılmaz”* demişlerdir.

Ölüm hakikatini kavrayan keşişler morgda yatan, kargalar, kuzgunlar veya akbabalar tarafından yenmiş, köpekler ve çakallar tarafından parçalanmış ya da her türden solucan tarafından kemirilmiş bir vücut görmüş gibi, kendi kendine şu sonuca varmışlardır: *“Ve bu bir de beden böyle olur, bundan kaçılmaz.”*

Ölüm hakikatini kavrayan keşişler morgda yatan bir vücut görmüş, kemikler, parlak, kabuk renginde; bir yıl sonra üst üste yığılmış kemikler olarak; kemikler çürümüş, toza dönmüş; sanki bunu görmüş gibi, kendi kendine şu sonuca varmışlardır: *“Ve bu beden de böyle yapılmış, bundan kaçılmaz.”*

Tasvirin sonunda evrensel bir olgu olarak görülen ölüm ile ilgili gerçekçi bir tavırla keşişler bedenin nasıl doğduğunu ve öldüğü daha iyi anlamışlar, başka bir tabirle ölüm hakikatini tam anlamıyla kavradıkları belirtilmiştir.⁸³ Zira gelenek kitaplarına göre ölüm her canlıya musibet olan bir hakikattir. Bu hakikatin kavranması ıstıraptan kurtuluş için çıkış yoludur.

Tipitaka'nın *Samyutta Nikaya* isimli bir başka kutsal metninde ise Citta isimli bir öğrencinin hikâyesi anlatılmıştır. Nitekim bu hikâye ölüm hakikati ile ilgili önemli mesaj içermektedir. Citta isimli bir öğrenci hastalanmıştır. Evine gelen keşişler Citta'dan bir dilek tutmasını istemiş, cevaben Citta *“Gelecekte bir kral olabilir miyim? ya da tekerlek döndüren bir hükümdar!”* demiştir. Bunun üzerine keşişler Citta'ya verdikleri şu sözlerle ölümün hakikatini vurgulamak istemiştir: *“Bu bile tutarsız; bu bile süreksizdir; insan, ölümü bile terk etmelidir!”*⁸⁴

⁸² Tipitaka, Samyutta Nikaya, 56:11.

⁸³ Tipitaka, Dīgha Nikāya, 2:22.

⁸⁴ Tipitaka, Samyutta Nikaya, 41:10.

Başka bir Budist kutsal metni olan *Dīgha Nikāya*’nın 16. bölümünde Buda’nın son günlerde yaptığı konuşma ile ölümü tarifi ettiği ve kendi ölümünün yaklaştığına dair de bilgi verdiği görülmüştür.

Kutsal metinde yer aldığı üzere Buda yaptığı konuşmada “*Size öğüt veriyorum rahipler: Tüm insan bedenleri çürümeye tabidir*” diyerek keşişlere insan bedeni ve yaşamının sınırlı olduğunu belirterek bu hakikatin insan tarafından anlaşılmasının da önemini vurgulamıştır. Buda’nın aynı kutsal metnin başka bir bölümünde yaptığı konuşmasında: “*Genç yaşlı, bilge ve aptal, zengin fakir sonunda ölüyor. Bir çömlekçinin kil kapları gibi büyük, küçük, kırmızı ve açık kırmızı hepsi bozuldu, hayat da öyle ölüme gidiyor.*” diyerek ölüm hakikatini en net şekilde tanımlamıştır. Buda bu yaptığı sohbet ile beşerî olan insanın mutlak bir şekilde ölüm hakikatiyle karşılaşacağı evrensel dille anlatılmıştır.⁸⁵

Netice itibarıyla Buda’ya göre ölüm hakikatinin din, ırk ve renk tanımadan insan bedenine zuhur edeceği açık ise bu hakikatin gerçekleşmeden önce insan zihni tarafından kavranması ıstıraptan kurtuluş için önem arz etmektedir.

1.4.5. Saraydan Dördüncü Çıkış: Arayış ve Mutluluk Hakikati

Sidarta, önceki çıkışlarında hareket ederek üçüncü gezisinde saray dışındaki dünya ile ne kadar çok temas kurduysa, dünyanın gerçeklerinden de bir o kadar yoksun olduğunu fark etmiştir.⁸⁶ Sarayın biricik prensi Sidarta, iyi bir savaşçı olan kendisi de dahil, çok sevdiği eşi Yasodhara’nın ve tüm akrabalarının da istisnasız olarak, yaşlanmaya, hastalığa ve ölüme maruz kalacağını öğrenmişti.⁸⁷

Yaşadığı travmatik gözlemlerin etkisi ile kısa bir süre sonra Sidarta, saraydan ayrılıp dördüncü kez kuzeye giden yol boyunca tekrar gezintiye çıkmak istemişti. Bu gezinti Sidarta ve Budizm için çok büyük bir öneme sahipti. Sidarta gezinti sırasında, diğer üç gezintisinde tanık olduğu yaşlı, hasta ve ölü bir insanın yakınlarının üzüntünün aksine bu kez yalnız başına dolaşan birinin giysi olarak giymiş olduğu paçavraya rağmen ne kadar mutlu olduğunu görmüştü. Daha önce gördüğü hasta, yaşlı ve yaslı kişiler tüm servet ve aile bağlarına sahip olmalarına rağmen üzüntü içindelerdi. Ancak

⁸⁵ Tipitaka, *Dīgha Nikāya*, 16.

⁸⁶ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 12.

⁸⁷ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 11.

elinde bir dilenci kâsesi dışında hiçbir şeye sahip olmayan bu adamın huzur içinde olduğunu fark etmişti.⁸⁸ Hemen arabacısı Channa'ya durmasını emretti. Sidarta, Channa'ya keşişin kim olduğunu ve neden bu şekilde giyindiğini sordu. Channa, Sidarta'ya cevaben bu kişinin bir keşiş olduğunu ve tüm dünyevi zevkleri ile maddi imkânları reddettiğini söylemiştir.

Böylece bu dört çıkıştaki dört olay Sidarta'nın hayatı için bir dönüm noktası olmuştur. Söylemek gerekir ki, bu dört olaydan önce madden sarayın lüksü içinde ama ruhen sefalet içinde yaşam süren Sidarta insanın gerçek doğasını bizzat tecrübe etmiş ve sarayın duvarları ile engellenmiş tatsızlıkların aslında bir gün kendisini zaten bulacağını ve babası tarafından dünyevi zevklerle kandırıldığını anlamıştır. Bu dört işaret Sidarta'nın üzerinde tam anlamı ile varoluşsal bir kriz yaratmıştı. Varoluşsal kriz, insanlara uzak olmayan bir durumdur. Her dışarıya çıktığımızda gördüğümüz hastalık, yaşlılık ve ölüm olayları bizleri derinden etkileyip düşünsel sorgulamaya neden olmuştur. İşte bu düşünceler ile ruhsal bunalımda olan Sidarta aydınlanma yoluna ilk adımlarını atmış oldu. Sidarta çıktığı aydınlanma yolunda artık saray duvarları içinde babası tarafından şımartılmış bir çocuktan ziyade evi terk ederek devrimci bir genç gibi hayatın zorlukları içerisinde gezgin olmuştur. Aydınlanmaya susamış bir öğrenci, züht hayatı içerisinde ve maddi ihtiyaçlardan yoksun şekilde kendisini içsel olarak sorgulamaya adanmış bir filozof gibi bu kez de zihinsel duvarları aşmaya çalışan yolcu olmuştur.

1.4.5.1. Budizm Geleneğinde Arayış ve Mutluluk Hakikatinin Yorumlanması

Buda'nın aydınlanma arayışına ilişkin geleneksel efsane bize, gençliğinde Prens Sidarta'nın insan yaşamının en temel gerçeklerinden tamamen habersiz yaşadığını söylemektedir. Bu temel gerçekliği fark etmesi ve arayış içine girmesi birçok farklı şekilde değerlendirilmiştir. Geleneksel Budist anlatılarını yayımlayan Kandy merkezli Budist Yayın Derneği Dergisi'nde Bhikkhu Bodhi'nin (d. 1944) “*The Quest for Meaning*” isimli makalesinde Sidarta'nın arayış hakikatine ulaşmasında ilahi bir yardımdan bahsedilmiştir. Zira Bhikkhu Bodhi bu durumu şöyle açıklamıştır:

⁸⁸ Smith, Budizm Gizli Öğretisi, 47.

“Geleneksel efsanede yaşlı adam, hasta adam ve ceset kılık değiştirmiş tanrılardır; onlar Sidarta’yı önemli görevine uyandırmak için en yüksek göklerden yeryüzüne gönderildiler ve mesajlarını ilettiklerinde göksel formlarına geri dönüyorlar.”⁸⁹

Bu hâliyle geleneksel bazı anlatımlarda, Sidarta’nın saraydan çıktıktan sonra gördükleri ilahi haberci olarak nitelendirilmiştir. *Dhammapada* isimli Budist geleneksel kitabında ise mutluluk hakikatinin tarifi yapılmıştır. Mutluluk, düşman insanların arasında nefretten uzak yaşamak, acı çeken insanların arasında dertten uzak yaşamak, açgözlülüğün ortasında açgözlü olmamak hem zaferi hem yenilgiyi kenara bırakmaktır. Mutluluk hikmet sahibi, âlim ve takva sahibi olan yüce Tanrı’ya uymaktır. Ay ve yıldızların yolunu izlediği gibi, ancak gerçekten iyi ve anlayışlı bir adamı takip etmektir.⁹⁰

Bu bağlamda Tipitaka’ya karşın *Dhammapada*’da Tanrı figürü de görülmektedir. *Dhammapada*’ya göre kutsal olana ve kutsala yönlendiren rehber bir insan takip edilmelidir. Bundan dolayı da arayış ve arayış sonunda mutluluğa ulaşma hakikati geleneksel Budist kültüründe Tanrı kavramı kapsamında yorumlanmıştır. Ayrıca Budist geleneğinde mutluluk hakikatinin tarifi Buda’nın “orta yol” öğretisi ile uyumaktadır. Zira bu metinler aşırı uçlardan sıyrılarak makul olana yönelmenin mutluluğa götürdüğü gerçeğini ifade etmiştir.

1.4.5.2. Budist Kutsal Kitabı Tipitaka’ya göre Arayış ve Mutluluk Hakikatinin Yorumlanması

Budist kutsal metin külliyatında yer alan *Ariyapariyesana Sutta* isimli kutsal metinde “*Asıl arayış nedir?*” sorusuna cevap verilirken en asil arayışın hastalık, ölüm, yaşlılık gibi beşerî unsurlardan sıyrılmak ve kendini bu beşerî duygulara bağlamamak olduğu belirtilmiştir.⁹¹

Bir başka Budist kutsal metni olan *Pariyesana Sutta*’da dört asil arayışın yanı sıra onların anti tetiği olan “dört rezil arayışın” ne olduğu tanımlanmıştır. Dört rezil arayış bu kutsal metinde şu şekilde tarif edilmiştir:

1. Yaşlanmaya maruz kalan birinin, yaşlılıkta mutluluğunu aradığı durum

⁸⁹ https://www.accesstoinight.org/lib/authors/bodhi/bps-essay_14.html (Erişim Tarihi 25.06.2021)

⁹⁰ <https://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/dhp/dhp.15.budd.html> (Erişim Tarihi 28.06.2021)

⁹¹ Tipitaka, Majjhima Nikaya, 26:160.

2. Kendisini hastalığa maruz bırakan birinin, hastalıkta mutluluğu aradığı durum
3. Kendisini ölüme maruz bırakan birinin, ölüme tabi şeyden mutluluğu aradığı durum
4. Kendisini kirlitmeye maruz bırakan birinin, kirliten şeyden mutluluğu aradığı durum⁹²

Buna karşın aynı kutsal metinde dört rezil arayıştan bahsedildikten sonra gerçek ve asil olan dört arayıştan da bahsedilmiştir. İstiraptan kurtuluş için uyulması gereken bu dört asil arayış şöyle tarif edilmiştir:

1. Yaşlılığa maruz kalan ve yaşlılığın dezavantajlarının farkına varan birinin eşsiz bir dinleniş aramak suretiyle yaşlılığa bağlayıcı olmama durumu
2. Hastalığa maruz kalan ve hastalığa dezavantajlarının farkına varan birinin boyunduruktan uzak eşsiz bir dinleniş arama durumu
3. Ölüme maruz kalan ve ölüme tabi olan şeylerin dezavantajlarının farkına varan birinin ölümsüz ve eşsiz bir dinleniş arama durumu
4. Kirlenmeye maruz kalan ve kirlenmeye tabi olan şeylerin dezavantajlarının farkına varan birinin boyunduruktan uzak ve lekesiz, eşsiz bir dinleniş arama durumu⁹³

Bu dört unsur sıralandıktan sonra *bunlar dört asil arayış*” şeklinde önemi vurgulanmış, dört asil arayışın ıstırap hakikatinden kurtularak mutluluk hakikatine ulaşmanın anahtarı olduğu dile getirilmiştir.

Netice itibarıyla ıstıraptan kurtulmak için arayış ve mutluluk hakikatini kavramak gerektiği Budist gelenek kitaplarında ve Budist kutsal kitap külliyatında önemle belirtilmiştir.

1.5. Sidarta’nın Aydınlanması

Budist gelenek kitaplarında Buda (aydınlanmış) olma yolunda ilk adımı atan prens Sidarta, sarayı dışında gördükleri üzerine yaşadığı travmaları atlatamamıştı. 29

⁹² Tipitaka, Anguttara Nikaya, 4: 252.

⁹³ Tipitaka, Anguttara Nikaya, 4: 252.

yaşlarında bir temmuz günü, gökte dolunay olduğu bir vakit kendini gecenin sessizliğine bırakmıştı. Ayın ışığı, düşünceleriyle birlikte parladı. Sidarta dolunayı izlerken şunları söyledi:

“Gençlik, yaşamın kaçınılmaz unsuru olan yaşlılık ile sona erer. Kudretli ve güçlü olduğun vakit hastalık aniden gelir can ve sağlığını yitirirsin. Sonunda ölüm belki de beklenmedik bir anda gelir ve bu kısa yaşam süresine son verir. Elbette hastalıktan, yaşlılıktan ve ölümden bir kaçış olmalı.”⁹⁴

Sidarta’nın bu söylemlerinden anlıyoruz ki, ileride öğretilerinde çokça bahsetmiş olduğu “acı ve ıstırap” kavramlarını bizatihi tatmaya başlamıştır. Aydınlanmış Buda olarak Sidarta’nın bu söylemlerinden anlıyoruz ki, bedensel acının ve ölümün kaçınılmazlığını algıladıktan sonra, tüm bedenî zevkler onun için çekiciliğini yitirmişti. Dansçı kızların güzel sözleri, görkemli ziyafetler ve törenler, kutlanan festivaller artık onun için sadece zihniyle alay eden geçici şeylerden ibaretti.⁹⁵ O, gerçeklerden arındırılmış göz boyacı saray ve dikkatini dağıtan geçici şatafat kendisi için bir tuzaktı ve bu tuzaktan kurtulmak istemişti. O, gerçeğin mutlak sesine yönelmeye karar vermişti. Sidarta için içselleştirilmiş bir aydınlanma, daha sonra insanlık için evrenselleşmiş bir aydınlığa ulaşacaktı. Dünyaya gelişinin 29. yılında geri dönüşü olmayan bir yolculuğun çanları artık Sakya Rajası Suddhodha’nın biricik oğlu Sidarta için çalmıştı.

Bu noktada şu hususu açık olarak belirtmek gerekir ki Sidarta’nın saraydan dört kez çıkış olayı hem tarihsel Pali metinlerinde hem de Budist edebî metinlerde paralellik gösterip hemen hemen aynı çizgide anlatılmıştır. Tarihsel bilgi ve Budist metinler bir uzlaşma içindedir. Ancak bu uzlaşma Sidarta’nın saraydan keşiş olarak ayrılması üzerine kaybolmuştur. Çünkü bu konuda tarihsel metinler ve Budist metinler arasında farklı yorumlar sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Budist geleneklerine ait tarihsel kaynakları ele aldığımızda Sidarta çıktığı dört saray dışı yolculuk sonrası bir gece ruhunu dinginleştirme kararı vermiş ve bu durumu babasına söylemiştir. Ancak babası Suddhodha, oğlunun bu düşüncesi konusunda endişelerinde haklı çıktığını görerek saray içi ve dışında güvenlik önlemlerini arttırmıştır. Hatta sarayının veliahdı olan Sidarta’nın gitmesini engellemek için büyük

⁹⁴ Thera, The Buda His Life and Teaching, 11.

⁹⁵ Huston Smith ve Philip Nowak, *Buddhism A Concise Introduction* (California: HarperOne, 2002), 7.

bir çaba göstermiştir. Ancak Sidarta bir gece, arabacısı Channa'ya gitmek istediğini gizlice dile getirdi. Channa'nın da Sidarta'yı ikna etme çabaları nafileydi. Sidarta gitmeden önce karısı ve çocuğunu görmek istedi. Eşinin odasına girdiğinde onun bebeği Rahula ile uyuduğunu gördü.⁹⁶ Rahula'yı gitmeden görme isteği içinde yanıp tutuşmasına rağmen eşi Yashodhara'nın eli oğlu Rahula'nın yüzünü kapatmıştı. Sidarta, eşinin elini kaldırsa ve oğlunu kollarına alıp sarılırsa eşinin uyanabileceğini ve yolculuğunu engelleyebileceğini düşündü. Bu sebeple Sidarta yolculuk öncesi son kez oğlunun yüzünü göremedi.⁹⁷ Eşinin uyurken son ayrılık bakışına rağmen de kararını değiştirmede. Uyuyan karısına ve oğluna son bir kez baktığında sonsuza dek aile hayatına sırtını döndü ve evsiz bir gezgin olmak için oradan ayrıldı.⁹⁸ Böylece esaretten kurtulup ulvi olan içsel bir arayış yolculuğuna başlamış oldu. Bu başta saraydan ve ailesinden vazgeçiş olmak üzere bu feragat Budist geleneklerinde tarihin en büyük serüveniydi.⁹⁹

Budist geleneklerine ait metinlerde anlatılan rivayetlerde ise Sidarta'nın saraydan babası Suddhodha'dan izinsiz kaçışının yumuşatılarak ve Budizm ritüellerine uyarlanarak anlatıldığı görülmüştür. Çünkü Budist manastır yasalarına göre ebeveynlerinin izni olmadan törene giriş kabul edilemez. Ebeveyn izninin kanıtı, tören sırasında istenen bir şeydir. Hâliyle bazı Budist yazarlar Sidarta'yı bu şekle uygun hâlde anlatma gereksinimi gördüler.¹⁰⁰ Bu anlatımlara göre Sidarta saraydan son çıkışı esnasında babasını görmek ve ondan son kez izin almak istemiştir. Sidarta, babasının yanında gittiğinde onun uyuduğunu görmüş ve onu uyandırmayı tercih etmeyerek yatağını dolaşmış ve babasına hitaben “*Baba, ben yeterince saygı görmediğim için değil veya başka sebepten saraydan ayrılmıyorum. İstedğim için ayrılıyorum. Dünyamı yaşlılığın ve ölümün getirdiği acı korkusundan arındırmak için ayrılıyorum*” şeklinde konuşarak saraydan ayrılmıştır.¹⁰¹

⁹⁶ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook*, 60.

⁹⁷ Nihal Jayawickrama, *The Story of Gotama Buda* (Colombo: Wisdom Publications, 1990), 83; Strong, *The Buddha*, 72.

⁹⁸ Smith ve Nowak, *Buddhism A Concise Introduction*, 7.

⁹⁹ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 14.

¹⁰⁰ Strong, *The Buddha*, 72.

¹⁰¹ Strong, *The Buddha*, 73.

Başka bir rivayette ise Sidarta'nın ayrılışı esnasında oğlu Rahula henüz doğmamıştır. Sidarta'nın oğlu, aydınlanma süreci içerisinde doğmuştur.¹⁰² Ancak bu hikâyenin anlatılar arasında zayıf doğruluğa sahip olduğu görülmektedir.¹⁰³ Bu nedenle açıkçası psikolojik olarak, Budist anlatıların Sidarta hakkında farklı bir resim sunulmaktadır.

Ayrıca eşi Yashodhara'nın Sidarta'nın saraydan ayrılmadan önce görmüş olduğu rüyalar nedeniyle kocası hakkında endişelendiği de bazı Budist kaynaklarda yer almıştır. Hatta Sidarta, karısı Yashodhara ile konuşma gereği duymuş ve onu telkin ederek “*Mutluluk evimi terk edecek diyorsun, ancak bir kadın için bir koca mutluluktur ve ben buradayım.*” Şeklinde konuşmuştur. Bu anlatılar bize eşi Yashodhara'nın Sidarta'ya bağlılığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çünkü Yashodhara'nın Sidarta'ya verdiği cevap “*nereye giderseniz gidin, beni de yanınıza alın*” olmuştur.¹⁰⁴ Sidarta, gerçekçi dünya düzeninde gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğrayarak saray hayatından soğumuş ise de bir koca ve bir baba olarak eşi ve çocuğuna karşı sevgi ve aidiyeti hususunda bir olumsuz düşünceye kapılmamıştır. Bir başka ifadeyle Sidarta'nın ailesinden ve saraydan ayrılacak olması ailesine karşı olumsuz tutum sergilediği anlamına gelmemektedir. Zaten Sidarta'nın ileriki süreçlerde verdiği mesajlar da bu yöndedir.

Böylece Sidarta, karısı ve çocuğunu görerek “sessiz bir hoşça kal” demiş ve sonra arabacısı Channa'ya *Kanthaka* isimli beyaz atını hazırlamasını emretmiş, artık evsiz bir gezgin olmak için sarayın kapılarından çıkıp gitmiştir.¹⁰⁵ Arabacısı Channa ormana kadar eşlik etmek için Sidarta'ya ricada bulunmuş; ancak bu ricayı Sidarta reddetmiştir.¹⁰⁶ Channa'nın bu ricası ile ilgili Budist geleneğinde çeşitli yorumlar ve anlatılar (mitler) de ortaya atılmıştır. Söz gelişi bir rivayette Channa'nın Sidarta'yı tüm tehlikelerden korumakla görevli olduğunu düşündüğü ve ayrıca kendisinin de bu dünyadan vazgeçiş yolculuğuna katılmakta istekli olduğu anlatılmıştır. Başka bir anlatıda ise şehre dönen Channa'nın bir hafta içinde kederden öldüğü nakledilmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² Strong, *The Buddha*, 115.

¹⁰³ Strong, *The Buddha*, 115.

¹⁰⁴ Strong, *The Buddha*, 115-116.

¹⁰⁵ Smith ve Nowak, *Philip. Buddhism A Concise Introduction*, 7.

¹⁰⁶ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook*, 60.

¹⁰⁷ Strong, *The Buddha*, 70.

Sidarta, üzerinde bulunan mücevher ve süs eşyalarını çıkartarak geri götürmek üzere Channa'ya vermiş, gezginci kılığına tam girmek maksadıyla kendi kılıcıyla saçlarını kesmiştir. Üzerinde bulunan kıyafetleri bir keşiş cübbesiyle de değiştirmiştir. Artık onun tek sahip olduğu eşyalar bir dilenci kâsesi, bir ustura, bir iğne, bir kemer, bir su süzgeci¹⁰⁸ ile onun içinde tüten metafizik aydınlanma arzusudur. Bu ayrılışla Sidarta artık aile ve sosyal yükümlülüklerden arınmıştı. Çıktığı bu yolda ise yalnız değildi. Aksine o yüzyıllarca Hindistan coğrafyasında kültürel olarak yer edinmiş olan bir Brahman keşiş oluvermişti.¹⁰⁹

Zorlu bir inziva ve gezgin hayat tarzı ile gizemli bilgiye ulaşma arzusu içinde olan bu kültürel etkiye dahil olan Sidarta, hayatının en zor yıllarını yaşamaya hazırды. Onun, bu yolculuğun insanlık tarihini değiştirecek en büyük maceralardan biri olduğundan habersiz şekilde yüce arayışı başlamıştır. İlk işi kendine manevi bir rehber bulmak oldu. Bu doğrultuda Alàra Kālāma ve Uddaka Rāmaputta isimli iki meditasyon ustası ile Sidarta'nın yolu kesişmiştir. Bu evsiz gezgin meditasyon ustaları bildikleri her şeyi Sidarta'ya öğretmiştir. Sidarta ilk zamanlar büyük ümit ile bu Hinduizm ustalarının yanında pişmiş olmasına rağmen bir süre sonra ustalarının bilgi yelpazesinin ve mistik deneyime duydukları isteğin yetersiz kaldığı ve kendi metafiziğine yetmediğini kavramıştır. Zira Sidarta'nın aradığı bambaşka bir şeydi. Her iki ustanın kendisiyle birlikte kalma isteğini reddetmiştir.¹¹⁰

Sidarta kendisini “*Aydınlanmaya*” götürecek yolda tek başına kaldığı dönemde ara sıra ormanın derinliklerine sığınmıştır. Uzattığı kâseye konulan yemek onun geçim kaynağı olmuştur. Çoğu kez o tek başına kaldığı zamanlarda maddi dünyadan kendisini arındırmak istercesine elbiselerden sıyrılmıştır. Sidarta, yolda karşılaştığı krallarla, tüccarlarla, Brahmanlarla sürekli temas hâlinde olmuştur. Bilhassa Sidarta'nın gezgin yönü, kendisine her türlü yaşamı ve uygarlığın her köşesini görme fırsatı ve özgürlüğünü vermişti.¹¹¹

Sidarta yüce arayışına nihayete ulaşmak için çeşitli yöntem ve teknikler uyguladı; söz gelişi ilk iş olarak dünyanın güzelliklerinden ve nimetlerinden feragat etti.

¹⁰⁸ Strong, *The Buddha*, 70.

¹⁰⁹ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook*, 60.

¹¹⁰ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 14.

¹¹¹ Carithers, *The Buda: A Very Short Introduction*, 27.

İkinci olarak nefisini köreltmek adına sadece hayatta kalabilecek kadar yemek ve su hariç tüm dünya zevklerinden uzak durdu. Hatta Budist kaynaklarında onun günde tek pirinç tanesi ile beslendiği anlatılmaktadır. Sidarta bu özel durumu şu ifadelerle anlatmaktadır:

*“Vücudum aşırı zayıflama durumuna ulaştı. Çok az yemekten dolayı uzuvlarım, bambuların gövdesine benzer hâline geldi; arka tarafım bir bufalo toynağı gibiydi; omurgam, bükülmüş, kırılmış kaburgalarım eski bir evin kırma kirişleri gibiydi; gözlerimin parıltısı derin bir kuyu dibinde görülen su parıltısı gibiydi.”*¹¹²

Sidarta hakikat arayışına dair yoğun endişesini iç gözlemlerle geliştirdi. Söz gelişi o meditasyon tekniklerini ileri bir noktaya taşıyarak Hindu “zararsızlık öğretisini” kendi amaçlarına söyle uyarladı:¹¹³ *“Su içerisinde doğan bir lotus çiçeği lekesiz olmak için sudan yükselir. Ben de Dünya’da doğdum. Doğduğum dünyada dünyayı yenen lekesiz yaşar”* şeklinde söylemi ile de bu öğretilerine açıklık getirdi¹¹⁴ Gezintileriyle sonunda Gaya’da Nerañjara nehri kıyısında bulunan Uruvela’ya vardı.¹¹⁵ Buranın sessiz ve yemyeşil bahçeleri onu etkilemişti. Nehrin berrak suları kendisine hitap ediyordu. Hemen yakınında ise yemek “dilenebileceği” bir köy de bulunuyordu. Sidarta için burada kalmaya karar vermek zor olmadı.¹¹⁶

Sidarta, avuntu ile kaplı bu dünyanın gerçek özüne ulaşmak için vücuduna çeşitli eziyetlerde de bulunmuştur. Sözciliği o uzun süre kendini yemekten yoksun bırakmıştı. Yine o muson yağmurları altında veya kavurucu güneşin dibinde kalmıştı. Sonuçta bedenini çok zalimce zorluklara maruz bırakmıştır. Uzun süre yalnız ve çıplak kalıp bu hâlini *“Göküzü mavisine benzer bir durum”* olarak adlandırmıştır.¹¹⁷ Sidarta’yı gören Kondanna, Bhaddiya, Vappa, Mahanama ve Assaji isimli beş Hindu münzevi onun bu çabasına hayran kalmış ve ona eşlik etmişlerdir.¹¹⁸

¹¹² Gethin, *The Foundations of Buddhism*, 22.

¹¹³ Carrithers, *The Buda: A Very Short Introduction*, 27

¹¹⁴ Carrithers, *The Buda: A Very Short Introduction*, 29.

¹¹⁵ Günümüzde Hindistan’ın Bihar eyaletinde bulunan Gaya şehrinde yer alan Budist hac merkezidir.

¹¹⁶ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 14.

¹¹⁷ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 50.

¹¹⁸ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 14.

Ancak Sidarta'nın vücudunu her şeyden feragat ettirmesiyle öyle bir duruma gelmişti ki ölümün korkusunu şiddetle hissetmeye başlamıştı. Yorucu kefaletiyle, aradığı şeyi bulamadığını tekrar hissettirmiştir. En uç yaşamın kendisine fayda getirmeyeceğini düşündü. Gençlik döneminde bir ağacın altında yaşadığı o meditasyon hâlini hatırlamış ve izlediği yolu değiştirmeye karar vermişti.

Budist kaynaklarında anlatılanlara göre Sidarta yaşadığı aşırı münzevi hayat nedeniyle nerdeyse ölümü tatmak üzereyken Sujata isimli genç bir kadın ona yemek uzatmıştı. Sidarta ise memnuniyetle karşılayarak uzatılan yemeği yemeye başlamıştı.¹¹⁹ Bu durumu gören beş münzevi takipçi Sidarta'yı ayıplamış ve “*Sidarta artık yüce emelinden vazgeçmiş ve doğru yolu terk etmiş biridir*” demişlerdi.¹²⁰ Sidarta vermiş olduğu bu ani karar ile aslında Hindu geleneğine mensup uç münzevi hayata karşı tavır sergilemiş, meydan okumuş ve öğretilerinde sıkça konu olacak olan “*orta yol*” kavramına yavaş yavaş hazırlanmaya başlamıştı.

Sidarta'nın zayıflamış vücudu eski sağlığına kavuşmuş ve tükenmiş gücü kısa sürede geri dönmüştü. Şimdi ise onun beş arkadaşı onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Çünkü onlar Sidarta'nın çabalarından vazgeçtiğini ve dünyanın zevkine ve bolluk hayatına devam ettiğini düşünmüşlerdi. Yine de herhangi bir öğretmenin yardımı olmadan, hiçbirinin eşlik etmediği kesin bir kararlılıkla ve kendi saflığına ve gücüne tam bir inançla Sidarta, son çabasını tam bir yalnızlık içinde yapmaya karar vermiştir.

Beş arkadaşı onu hayal kırıklığına uğratsa da Sidarta kendi saflığına ve gücüne inanmıştır.¹²¹ Gençlik döneminde yaşadığı meditasyon hâlinden ilham alan Sidarta kendisine bu bölgede topladığı çimenlerle Bodhi (yabani incir ağacı) ağacının¹²² altında yastık hazırladı. Yüzü doğuya bakacak bir şekilde oturan Sidarta “*aydınlanana kadar bu yastığın üzerinden kalkmayacağım.*” dedi.¹²³ Başka bir Budist mitine göre ise zaman dolunay gecesi idi. Sidarta “*Sadece ten ve kemik kalsa, vücudumda et ve kan kurusa da ‘tam bir uyanış’ elde etmeden buradan kalkmayacağım ve vazgeçmeyeceğim*” şeklinde

¹¹⁹ Gethin, *The Foundations of Buddhism*, 23.

¹²⁰ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 51.

¹²¹ Thera, *The Buda His Life and Teaching* 16.

¹²² Hindistan'ın Bihar ayeletinin Gaya şehrinde bulunan incir türü bu ağacın altında Buda aydınlanma yaşadığı için Budhi, yani bilgelik ağacı olarak adlandırılmıştır.

¹²³ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 52.

kendisine söz vermiş ve kararlılığını dile getirmişti.¹²⁴ Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki Budist söylencelerde ona eşlik eden yılan kılığındaki “Mara” isimli baştan çıkartıcı bir karakterden yani metafizik şeytansı varlıktan bahsedilmiştir. Çeşitli yöntemler ile Sidarta’nın aydınlanmasına engel olmaya çalışan bu metafizik kötü varlık Mara ile Sidarta’nın mücadelesi sembolik ve mitolojik bir anlatım içermektedir.

Altı yıllık bir gezgin ve münzevi hayat serüveni yaşayan Sidarta, sonunda Bodhi ağacının altında bir gece zihnini yoğunlaştırdı ve saflaştırdığı vech (trans) durumuna girmiştir. O, gecenin ilk saatlerinde geçmiş yaşamını ayrıntılı şekilde hatırlamış ve ikinci saatte kendi hayatını aşarak karma yoluyla iyi ve kötü olarak derecelendirilen tüm varlıkların ölümünü ve ortaya çıkmasını görmüştür.¹²⁵

Bu bağlamda Buda’nın öğretilerinde de bahsettiği birinci gerçek acı ve ıstıraptır (*Dukkhha*); bu gerçekliğe göre hayatta doğumdan ölüm vaktine kadar geçen sürede yaşlılık, hastalık, ayrılık, gerçekleşmeyen istekler, ölüm gibi kişiye acı veren durumlardır. İkincisi gerçek arzu ve istek (*Samudya*); bitmek bilmeyen, sonu gelmeyen, kişiye acı ve ıstırap veren tüm maddi ve manevi isteklerin, şehvi ihtirasların kaynağı işte bu arzulardır. Üçüncü gerçek acının ortadan kaldırılması (*Nirodha*); cehaletten kaynaklanan tüm arzu ve isteklerin ortadan kaldırılması hâlinde kişinin Nirvana’ya (Aydınlanmaya) ulaşabileceği görüşüdür. Dördüncü ve son gerçek ise tüm bu acı ve ıstıraptan kurtulmaktır.¹²⁶

Gecenin ardından gün doğumu ile birlikte Sidarta tüm önceki yanılgılarından sıyrılmış ve gaflet uykusundan uyanmış ve gerçeğe ulaşmıştır.¹²⁷ Aydınlanmayı engelleyen dünyevi tüm perdeleri tamamen ortadan kaldıran ve böylece otuz beş yaşındayken nirvanaya ulaşan Sidarta, Mayıs ayının başka bir dolunayında, içsel bir yolculuk olarak yaşadığı uzun soluklu keşfin sonucunda yüce aydınlanmaya ulaşmıştır.¹²⁸ Sonunda Sidarta, Buda olmaya giden yolda aklının saf ve berrak ışık doğasını örten muğlak katmanlarını kaldırmış ve şafak vakti tamamen “uyanmış biri” olarak “Buda” ismiyle doğmuştur. Zira acı ve ıstırapı alt ederek mutluluğa ermiştir.

¹²⁴ Gethin, *The Foundations of Buddhism*, 23.

¹²⁵ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook*, 65.

¹²⁶ Ali İhsan Yitik, “Budizm” içinde Dinler Tarihi 1-2, Editör Mustafa Alıcı ve Süleyman Turan, (İstanbul: Lisans yayınevi, 2018). 234.

¹²⁷ Ruben, *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, 99.

¹²⁸ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 19.

Bulduğu “Dört Asil Gerçeği” ile insanlığı acıların esaretinden kurtarmak için insanlık tarihinin en belirgin rehberi olacak olan Buda, Bodhi ağacı altında gerçek bilgiye, saraydan ayrılışından tam altı yıl sonra ulaşmıştır.

1.6. Buda’nın Son Anları ve Ölümü

Buda’nın aydınlanmasını bir cümle ile şöyle betimleyebiliriz; onun bir dolunay gecesinde ay ışığına karşı düşüncelerinde açan güneş, tarihin vazgeçilmez anekdotlarına gebe kalacak değerdeydi. Zira acı ve ıstırap dolu bir gezginin tutkulu arayışı netice vermişti. Gün doğumuyla birlikte, karmaşık soru işaretleriyle dolu aklı sonunda berraklığa kavuşmuştu. İçinin ferahlığı bir okyanus akıntısı gibiydi. O hem sabırsızdı hem de hedef tanımayan dizginlikteydi. Buda’nın bilgeliği elde etmesi yaşamının yarısını almıştı.

Buda’nın yaşadığı aydınlatıcı olağanüstü deneyim aynı zamanda kırk beş yıl süren bir öğreti hayatının da başlangıcıydı. Buda’nın öğretim kariyeri hakkında hem gelenek kitaplarında ve hem de Budist kutsal metinlerinde birçok vurgulu anlatıma rastlanılmıştır.¹²⁹ İlk öğretmenliği konu eden gelenek kitapları ve Budist kutsal metinlerin anlatımlarda birbirine benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Buda aydınlanmayı yaptıktan hemen sonra edindiği berrak bilgileri öğretme ve paylaşma hissiyatı içine girmiştir. Buda eski adıyla Benaras, yeni ismiyle kutsal Varanasi kentine doğru yola çıkıp Varanasi’de kraliyet geyiklerinin bulunduğu bir parkta kendisini daha önce ayıplayarak terk eden beş münzevi arkadaşıyla karşılaşmıştır. Buda’ya karşı soğuk tavır içinde olan bu beş Hindu münzevi, kısa bir süre sonra Buda’nın arzuladığı şeye ulaşmış ve derin bir dönüşüm yaşadığını bizzat gördüler. Buda’nın söylemesine dahi izin vermeden, ondaki “*mutlak değişimin*” farkına vardılar. Böylece ilk vaazını burada veren Buda’nın öğretmenlik kariyeri başlamış ve Budizm dininin temelleri atılmıştır.¹³⁰

Buda’nın Hindulardan oluşan ilk beş takipçisine vermiş olduğu vaazına Budist kaynaklarda “*Dharmacakra Pravartana Sutra* (Dharma çarkını harekete geçirme)” isimli kitapta yer verilmiştir. Buda bu vaazda saray hayatı ve çileli hayatı olmak üzere deneyimlediği aşırı iki uç yaşam tarzının kurtuluşa erdirmeyeceğini ifade ederek,

¹²⁹ Gethin, *The Foundations of Buddhism*, 27.

¹³⁰ Prebish ve Keown, *Buddhism the Ebook*, 66-67.

aydınlanma için “orta yol” fikriyatını dile getirmiştir. Beş Hindi münzevi, Buda’nın “orta yol” fikriyatı sonrasında onun öğretilerini izleyen keşişler topluluğu olan Sangha’nın ilk beş üyesi olmuşlardır.

Daha önceki bölüm detaylı bir şekilde gördüğümüz gibi Buda’nın iki aşırı yaşam tipolojisinden de uzak durulması gerektiğini belirten öğretisi “*doktrinin tekerleğini döndürmek*” şeklinde telakki edilmiş ve tekerlek böylece Budizm’in sembolü olmuştur.¹³¹ Buda’nın öğretileri hızla Hindistan coğrafyasında yayılmıştır. İlk aşamada altmış kişinin üstüne çıkan öğrenci kitlesine kavuşan Buda, şefkatli bakış açısıyla öğretilerden tüm dünya insanların faydalanmasını istemiştir. Bunun üzerine Budist misyonerlik hareketleri de başlamıştır.¹³² Yakın vakitte sayısız takipçi ile buluşan Buda, sonraki 40 yıl boyunca öğrencileriyle birlikte köy köy, kasaba kasaba gezerek öğretilerini anlatmaya çalışmıştır. İlerleyen süreçte Buda’nın babası Suddhodana, biricik oğlunu Kapilavastu’ya davet etmiş ve kendilerine de öğretilerinden bahsetmelerini istemiştir. Saraydan ayrıldığında henüz bir bebek olan Rahula ise hem bir keşiş hem de babasının en önemli öğrencilerinden birisi olmuştur. Buda’nın babası ve oğlu gibi karısı ile teyzesi de zamanla aydınlanmaya dahil oldu.¹³³

Günlerden bir gün öğretilerini dinlemeye gelen bir keşişin sorduğu soru, Buda’nın dünyaya karşı kendisini açıkça tanımlamasına neden olmuştur.

“Sen tanrı mısın?”

Buda cevap verdi “Hayır”

Konuşma şu şekilde devam etti;

“Sen melek misin?”

“Hayır”

“Sen aziz misin?”

“Hayır”

“Sen nesin?”

¹³¹ Günay Tümer, “Budizm”, içinde *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992). 6:352.

¹³² Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook*, 71.

¹³³ https://gedenphachobhucho.org/staticpages/index.php/about_buddha (Erişim Tarihi 07.11.2019)

Bu soruya yönelik Buda'nın keşişe verdiği “*Ben uyanmışım*”¹³⁴ cevabı Budizm’in tekrarladığı, tarihin onun hakkında en önemli notuydu. Zira o kendini hiçbir zaman kutsal motif olarak tanımlamamış ve o bu sözlerle beşer olduğunu ifade etmiştir. Ancak onun tabiriyle “aydınlanmış ve uyanmış” bir beşer olduğunu vurgulamıştır.

Buda ölümünün yaklaştığı bir vakitte son ders için keşişlerle buluşmuştur. Buda yaptığı bu son derste keşişlere “*Siz, hepiniz sonradan düşünebilirsiniz. Bize öğretileri veren öğretmen artık yok bundan böyle bir öğretmenimiz yok diye düşünmeyin. Size anlattığım Dhamma ve sizin için hazırlayıp sunduğum vinaya (kuralları) ben öldükten sonra sizin öğretmeniniz olacaktır.*” demiştir.¹³⁵

Buda ölümünün ardından öğretilerinin ve kurallarının devam edeceğini ifade etmiş ve ölümünün yaklaştığını ölmeden önce bildirmiştir. Nitekim Buda son dersinde keşişlere, kendisi ve öğretileri ile ilgili bir kuşku ve sorularının olup olmadığını sormuştur. Sorulan sorular karşısında sessiz kalan keşişlere bu soruyu birkaç kez daha tekrar ettikten sonra sözlerine şunları eklemiştir: “*Üstat’ın huzurundaydık ama onunla yüz yüze soru sormadık diye pişmanlık duymayın. Bir arkadaşın başka bir arkadaşına soru sorması gibi çekinmeden sorun.*”

Keşişlerin ders boyunca sessizliğini gören Buda:

*O hâlde bu toplulukta Buda ile ilgili, Dhamma ile ilgili, öğretilerim ile ilgili kararsızlığı ya da kuşkusu olan tek bir keşiş dahi yok. Beş yüz kişilik keşiş içinde sonuncusu da dahil bilgelik nehrine girecek ve asla kötü yola sapmayacaktır. Hepinizin tam aydınlanmaya ulaşacağı kesindi.*¹³⁶

Sözleriyle hem keşişleri telkin etmiş hem de öğretilerinin onlar için kuşkusuz bir kurtuluş olduğunu vurgulamıştır.

Buda'nın ölümü *Sanyutta-nikaya* isimli Budist kutsal metninde “*Parinibbana*” bölümünde şöyle anlatılmıştır: Buda bir zamanlar *Kusinara*’da kalıyordu ve orada *Upavattana Şala* korusundaki ikiz şala ağaçlarının arasındayken tam huzura ermişti. O anda ölmeden önce Buda keşişlere şöyle dedi: ‘*Durup dinlenmeden eğitiminizi tamamlayın. Bütün doğal olaylar bir gün sona erecektir.*’ bunlar Buda'nın son sözleri

¹³⁴ Smith ve Nowak, *Philip. Buddhism A Concise Introduction*, 3-4.

¹³⁵ Tipitaka, Nakamura, *Buda*, 489.

¹³⁶ Nakamura, *Buda*, 490.

olmuştur. Nitekim Buda, en yüksek meditasyonun dört aşamasının her birine istediği gibi girmiş ve dördüncü aşamadan çıkarken aniden ölmüştür.¹³⁷

Bir başka Budist kutsal metni *Mahaparinibbana-suttanta* Buda'nın ölüm anını dört aşamalı meditasyon bağlamında şöyle anlatır: O vakit Buda meditasyonun ilk aşamasına girdi. İlk meditasyondan çıkarak, ikinci meditasyona girdi. İkinci meditasyondan çıkıp, üçüncü meditasyona girdi. Üçüncü meditasyondan çıkarak, dördüncü meditasyona girdi. Dördüncü meditasyonda, uzay sonsuzluğunun bulunduğu evreye girdi. Uzay sonsuzluğunun bulunduğu evreden çıkarak, bilinç sonsuzluğunun bulunduğu evreye girdi. Bilinç sonsuzluğunun bulunduğu evreden çıkarak hiçliğin bulunduğu evreye girdi. Hiçliğin bulunduğu evreden çıkarak ne algının ne de algısızlığın olduğu bir evreye girdi. Bu evreden de çıkarak algının ve duygunun bittiği konsantrasyonuna girdi.¹³⁸

Buda'nın ölümü ile ilgili zihinsel süreçlerin kutsal metinlerde bu kadar detaylandırılması bize Buda'nın öğrencilerinin, öğretmenleri olan Buda'nın ölürken nasıl bir zihinsel durumda olduğunu önemsendiklerini göstermektedir.

Ayrıca Budist gelenek kitaplarına göre Buda'nın kuzeni olduğu dile getirilen Ananda adlı keşiş Buda'nın ölüm döşeğini hazırlamıştır. Nitekim Suttanta Pitaka isimli Budist kutsal metninde anlatıldığı üzere Buda, Ananda'ya “*Şimdi, başım kuzeye gelecek şekilde, iki şala ağacının arasına, benim için bir yatak hazırla*” demiştir. Buda, hazırlanan yatağa bir ayağı diğerine dayalı, dikkatli ve tetik bir hâlde, aslan duruşunda, sağ tarafına dönerek uzanmıştır. Bu esnada Buda, etrafında endişeli şekilde bekleyen Ananda'ya “*Ben ölünce size benim öğretilerim hocalık edecektir.*” şeklinde telkinde bulunmuştur.

Buda'nın başı kuzeye gelecek şekilde yatmasına Budist araştırmacılar tarafından çeşitli manalar yüklenmiştir. Bir görüşe göre, Buda başı kuzeye gelecek şekilde yatmak istemiştir, çünkü doğduğu yer o yöndedir. Diğer yandan, bir Budist tarihçi Dipak Kumar Barua (ö. 2021), Buda'nın ölürken yattığı yönün kuzey olduğuna ve bu pozisyonun daha derin başka bir anlamı olmadığını belirtmiştir. Bir başka Budist gelenek kitabında

¹³⁷ Nakamura, *Buda*, 491.

¹³⁸ Nakamura, *Buda*, 491.

ise Buda'nın başı kuzeye gelecek şekilde yatması fikrinin, insanın anayurdu konusundaki Japon duyarlılığından kaynaklanabileceğini dile getirmiştir.¹³⁹

Buda'nın ölümü ile ilgili geç dönem Budist kaynaklarında bazı mitolojik süslemeler, eklenerek, anlatımlar yapılmıştır. Bu çerçevede Buda'nın ölüm anında altında bulunduğu şala ağaçlarının mevsimsiz çiçek açtığı ve çiçeklerin huşu içinde serpilerek Buda'nın bedenine düştüğünden bahsedilmiştir. Yine ölüm anında “Buda hürmetine gökyüzünde ilahi müzikler çaldığı ve gökten Budistler tarafından kutsal sayılan mandarava çiçeklerinin Buda'nın bedenine serpildiği” dile getirilmiştir.¹⁴⁰

Buda'nın ölüm tarihiyle ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde onun ölümü ile ilgili uzlaşılan veya açık bir şekilde ifade edilen bir tarih bilgisine rastlanılmamıştır. Bu nedenle Budist geleneğinde Buda'nın ölüm tarihi tam anlamıyla bilinmemektedir. Ancak *Mahāvamsa* isimli kanonik sonrası Pali metni, Buda'nın doğum, aydınlanma ve ölümü olmak üzere hayatının en önemli anlarının Hindu astroloji takvimine göre Vaişakha¹⁴¹ ayının dolunay gecesinde olduğunu kabul etmiştir.¹⁴² Buna istinaden Buda'nın doğum, aydınlanma ve ölüm tarihleri Japonya'da farklı gösterilirken, Güney Asya ülkelerinde aynıdır. En eski Budist gelenek kitaplarına göre Buda'nın seksen yaşında öldüğü ifade edilirken, ölüm vaktinin ise Vaişakha ayının ikinci yarısının on beşinci gününe denk geldiği belirtilmektedir.

Buda'nın öldüğü yer bugün Hintçe ve Nepalce'de, Kusinagar olarak bilinmektedir. Sanskrit klasik metinlerde kavramın bu şekli kullanılmamış olup daha zarif yazılışı olan Kusinagari olarak ifade edilmiştir.¹⁴³ Bugün Budist hac merkezi olarak kutsanan Kusinagar'ın Buda'nın yaşadığı dönemde istilalarla yıkıma uğradığından, kasabalar ve köyler harap hâlde olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca şehir nüfusunun o dönemde çok az olduğu veya halkın çoğunun şehri terk ettiği dile getirilmiştir.¹⁴⁴ Buda'nın ölümünün ardından cenaze hazırlıklarının da bu yıkık şehrin insanları tarafından üstlenildiği Budist kaynaklarda sıkça anlatılmaktadır.

¹³⁹ Nakamura, *Buda*, 474.

¹⁴⁰ Nakamura, *Buda*, 475.

¹⁴¹ Hint Astronomisine aittir ve terazi burcuna denk gelir.

¹⁴² Mahavamsa, 3:2.

¹⁴³ James Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics* Cilt: VII (Edinburgh: T. & T. Clark, 1914).

¹⁴⁴ Nakamura, *Gotama Buda*, 489.

Hindu kültüründe çevre kirliliğine neden olduğu ve saygısızlık içerdiği düşüncesiyle ölü bedeni yakma törenleri gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple Buda'nın bedeni de Budist kutsal metni olan *Suttanta*'da detayları anlatıldığı üzere Kusinagar'da geleneklerine göre yakılmıştır.¹⁴⁵ O ölümüyle birlikte arkasından milyonlarca takipçisi olan ve Budizm dinin kurucusu olarak iz bırakmış, dolayısıyla dünya tarihine yön vermiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki Buda mitolojik karakter olmadığı gibi, o içsel tecrübesiyle aydınlanmış bir model insandı. Aydınlanma durumuna ilahi bir tercih ve yardım ile değil zihnin en saf sorgulamasıyla ulaşmıştır.¹⁴⁶ Üstelik Buda şahsiyeti itibarıyla kurtarıcı olarak kendisini hiçbir vakitte sihirli bir değnek olarak sunmadı, hatta kendisine koşulsuz bağlananların sınırsız huzur ve mutluluğa ulaştıracağına garanti vermemiştir. Aksine Buda insanın kurtuluşunun sadece kendi çaba ve tecrübesiyle meydana gelebileceğini belirtmiştir. Onun bu din kurucusu karakteristik özelliğine İslamiyet ile ne Hristiyanlık ile ne de Musevilik ile ters düşmemiştir. Çünkü insanın çabası, niyeti ve ameli diğer dinler için ne kadar kutsiyet taşıyor ve kurtuluşa sürüklüyorsa, Buda'nın öğretilerinin aynı şekilde benzer amaçlar taşıdığı görülmektedir.¹⁴⁷

Son olarak denilebilir ki, klasik Budist doktrinin bakış açısından, “Buda” kelimesi bir tarihsel figürün adından daha geniş bir öneme sahiptir. Bu kelime, yalnızca belirli bir çağda yaşayan tek bir şahsiyetten ibaret değil; aksine “Buda bir dinî kavram ve model” olarak görülmüştür. Buda'nın taraftarlar için tarihsel ve model yönünün dışında dinler tarihi için en önemli özelliği bir din kurucusu olmasıdır. Şunu belirtmek gerekir ki, Buda'yı diğer din kurucularından ayıran en belirgin özelliği “*Tanrı*” ya da başka bir “*Tanrısal varlık*” ile bağlantı kurmadan kendisini sadece “öğretmen” olarak tanımlamasıdır. Bir başka ifadeyle Buda'nın kendini tanımlamasında ne tanrı ne bir peygamber ne de olağanüstü güçler vardır. Aksine o sadece “uyanmış beşer bir varlıktır.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Nakamura, *Gotama Buda*, 519.

¹⁴⁶ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 20-21.

¹⁴⁷ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 21-22.

¹⁴⁸ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 20.

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİLİĞİN KURUCUSU HZ. MUSA’NIN HAYATININ FENOMENOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Tezimizin bir önceki bölümünde Buda’nın hayatını Budist gelenek kitapları ve Budist kutsal metinler çerçevesinde ayrıntılı incelemiş, tipolojik olarak Buda’nın karakteristik özelliklerine ve Budizm’in temel öğretilerine değinmiştik. Bu bölümde Mısır ülkesinde İsrailoğulları’nın Levi kabilesine mensup bir aileden, zulüm altında bulunan Mısır topraklarında dünyaya gelerek halkının kaderiyle birlikte insanlık tarihini de önemli ölçüde değiştiren, Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların ortak peygamberi Hz. Musa’nın hayatını Yahudi temel kaynakları çerçevesinde tarihsel fenomenolojik açıdan inceleyeceğiz.

Hz. Musa’nın hayatını anlatabilmek adına şüphesiz başvuru kaynaklarımız Yahudi kutsal kitap külliyatı (Tanah’ın ilk beş kitapçığını oluşturan ve Hz. Musa’ya atfedilen Tevrat) ve Kur’an-ı Kerim’dir. Bazı anlatım farkları bulunmasına karşı bu kaynaklar aynı eksenle bize Hz. Musa’yı anlatmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu kısmında Hz. Musa’yı anlatırken zaman zaman bu iki kutsal kaynağın anlatım farklarına da değineceğiz. Ayrıca Hz. Musa’nın hayatını Buda ile mukayese edilebilmek ve daha iyi anlamlandırabilmek adına tarihsel tartışmalardan sıyrılarak sahih bilgiler çerçevesinde konu ele alınacaktır.

2.1. Hz. Musa’dan Önce İsrailoğulları

Hz. Musa’nın hayatı ile Yahudilik dini doğmamıştır. Geçmişî itibarıyla zengin bir kültüre sahip bir İsrailoğulları ile ortak tarihte doğan Hz. Musa, bu dine yeni bir ışık getirmiş, sapmış ümmetini doğru yola sevk etmiştir. Bu nedenle Yahudilik tarihine özetle değinmek Hz. Musa’yı anlamakta bize yardımcı olacaktır.

Birçok dinin ortak kutsiyet yüklediği Filistin topraklarında da yaşamış olan Yahudiler, ilk atası olarak Hz. İbrahim'i görmektedir. Başlangıçta çok tanrıcı bir dini yapıya sahip bu millet, zamanla henoteizm ve oradan da monoteizm yani tek tanrıcı bir yapıya bürünmüştür. Yahudiler önceleri göçebe bir yaşam tarzı sergilerken zamanla yerleşik hayata geçmiş, şehirler ve devletler kurmuşlardır. Devlet yönetimlerinde din etkisi ise her dönem hissedilmiştir. Kurdukları devletin en kudretli dönemi Hz. Süleyman zamanında yaşanmasına rağmen bir süre sonra Babiller tarafından sürgüne mahkûm bırakılmıştır.¹⁴⁹ Yahudilerin Mısır'a yerleşmeleri Hz. Yusuf'un Mısır'da etkili olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Hiksoslar¹⁵⁰ olarak adlandırılan sülalenin Mısır'da hüküm sürdüğü dönemde Hz. Yusuf'a değer verilmesi İsrailoğullarının buraya göç etmesine neden olmuştur. Ancak Amenophis M.Ö 1555 yılında Hiksoslar'dan Mısır'ı kurtarır. Hiksoslar'ın koruması altında yaşayan İsrailoğulları artık Firavun'un baskısı altında yaşamlarına devam etmiştir.¹⁵¹ Zamanla köleleştirilen İsrailoğulları davetsiz misafir olarak görülürken angarya işlerde çalıştırılmaya başlanmıştır.¹⁵²

Mısır'ın en eski halkı olan Kiptiler putperest bir topluluktu. Kipti olan Firavun da kendisini tanrı ilan etmiş, halkı üzerinde otorite kurmuştu. Mısır'da egemenliği elinde bulundurmak isteyen Firavun, İsrailoğulları'na çeşitli zulümlerde bulunmaktaydı.¹⁵³ Mısır'da çoğunluğu elde etmek için İsrailoğulları'nın nüfusunu azaltmak istiyordu. Bunun için ise her iki yılda bir İsrailoğulları'nda doğan tüm erkek çocukların öldürülmesi emrini dahi vermişti. Sonuç itibarıyla Mısır'da Hz. Yusuf ardından geçen yaklaşık 400 yılda Firavunlar tarafından yapılan zulme maruz kalan bir Yahudi topluluğu olduğu açık bir şekilde ifade edilebilir.

¹⁴⁹ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1966). 8.

¹⁵⁰ Hiksoslar M.Ö. XVII. Yüzyılda Mısır'ı istila etmişlerdir. Hurrilerden ve Samîlerden oldukları sanılan Hiksoslar, önce Aşağı Mısır'da Nil deltasında yerleştiler. Buradan güneye doğru yayılarak bütün Mısır'ı ellerine geçirdiler. Mısır'da XV. ve XVI. sülâleleri kurdular. Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.reitix.com/Makaleler/Hiksoslar-Kimdir/ID=2051> (Erişim Tarihi 07.12.2019)

¹⁵¹ Örs, *Musa ve Yahudilik*, 76.

¹⁵² Kur'an-ı Kerim A'râf, 7/137-141.

¹⁵³ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik" içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:230.

İsrail ismi ise Tevrat'ın Tekvin bölümünde belirtildiği üzere Tanrı tarafından Hz. Yakup'a verilmiş bir lakaptır. Buna istinaden günümüzde İsrailoğulları olarak Yahudileri tanımlamıştır.¹⁵⁴

2.2. Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği

2.2.1. Tanah ve Tanah Tefsirlerine göre Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği

Hz. Musa ile ilgili anlatılar Yahudi temel kaynakları çerçevesinde incelendiğinde Tanah ve Tanah'a ilişkin tefsiri eserlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Zira Tevrat'ın Tekvin bölümünde Çıkış'a götüren sürecin başlaması, Tevrat'ın Çıkış bölümünde ise Hz. Musa'nın hayat hikâyesi anlatılmıştır. Bu durum çalışmalarımızda Tanah'ın Çıkış bölümünü derinlemesine incelememize neden olmuştur.

Tanah'ın Çıkış bölümünde anlatıldığı üzere Levi kavminden bir kadın ile bir adamın evliliğinde Hz. Musa dünyaya gelmiştir.¹⁵⁵ Tanah'ın bir adam olarak bahsettiği kişi Levi'nin oğlu, Kehat'ın oğlu Amram'dır. Bir kadın olarak anlatılan kişi ise Amran'ın teyzesi Yoheved'dir. Firavunun çocuk politikası nedeniyle ayrılan Amran ve Yoheved'in daha sonra tekrar evlendiği de belirtilir.¹⁵⁶ Raşy [Raşi] olarak ünlenen Yahudi tefsirci Rabbi Shlomo Yitzchak'ye göre ise bu evlilik sırasında 130 yaşında olan Yoheved mucize olarak genç bir kadına dönüşmüştür. Hz. Musa dünyaya geldiğinde annesi Yoheved 130 yaşındadır.¹⁵⁷ Hz. Musa doğduğunda ailenin en büyük çocuğu Miryem (Meryem)'dir. Harun ise Hz. Musa'dan yaklaşık 3 yaş büyüktür.¹⁵⁸ Hz. Musa'nın doğum tarihi ile ilgili farklı bilgiler mevcut ise de tefsiri kaynaklarda 7 Adar 2368, yani M.Ö 18 Şubat 1392 tarihinde doğduğu kabul edilmiştir.¹⁵⁹

Tevrat'ın tefsiri kaynaklarında rivayet edildiği üzere Hz. Musa'nın annesi Toheved doğum yaptığında evi nurla dolmuştur. Çıkış 2. bölümün 2. ayetinde, Toheved'in Hz. Musa'yı gördüğünde güzel olduğunu fark etmesine rağmen üç ay süreyle bunu gizlediği ifade edilir.¹⁶⁰ Belirtmek gerekir ki insan doğası gereği doğan

¹⁵⁴ Tanah, Yaratılış, 28:10-15.

¹⁵⁵ Tanah, Çıkış, 2:1.

¹⁵⁶ Sa'adya Gaon, *Tefsiru't-Tevrat Bi'l-'Arabiyye Cilt: I*, Çev: Nuh Arslantaş, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 700.

¹⁵⁷ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:11; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

¹⁵⁸ Tanah, Çıkış, 7:7.

¹⁵⁹ Gaon, *Tefsiru't-Tevrat Bi'l-'Arabiyye Cilt: I*, 701.

¹⁶⁰ Tanah, Çıkış, 2:2.

bebeğini güzel ya da çirkin olsun her şeye rağmen sever. Bebeğini, başına gelecek kötü unsurlardan koruyup kollamaya çalışır. Bu bir anne içgüdüsüdür. Peki, bu durumda Çıkış 2:2’de bize ne anlatılmaya çalışmıştır. Tefsiri kaynaklarda bu soruya cevap aradığımızda farklı yorumlarla karşılaşmıştır.

Bu yorumlardan ilki Ramban olarak bilinen Moshe ben Nachman (ö. 1270) tarafından ileri sürülmüştür. Hz. Musa’nın annesinin, Hz. Musa’yı görünce kendisine göre bir mucize olacağını sezmiş ve Hz. Musa’nın kurtulacağını hissetmiştir. Ayette “iyi/güzel” ifadesinin nedeni de bu olmuştur.¹⁶¹

İkinci farklı yorum ise İbn Ezra’dan¹⁶² gelmiştir. İbn Ezra’nın ilk düşüncesi ayette bahsi geçen “İyi” kelimesi olgun insanlar için kullanıldığından Rab ile arasındaki iyi ilişkiye atıfta bulunulmuştur. İkinci düşüncesi ise Hz. Musa’nın doğumunda kendi döneminde doğan çocukların vücut formundan daha iyi bir formda olmasıdır.¹⁶³

Karşılaştığımız üçüncü farklı yorum ise Obadiah ben Jacob Sforno’ya¹⁶⁴ aittir. Sforno’nun bu ayete yaptığı tefsirin yapılan yorumlar arasında en tatmin edici olduğunu söylemek gerekir. Sforno’ya göre Yoheved, Hz. Musa’yı hamileliğinin 6. ayında bir gün geçince prematüre olarak (vaktinden önce) doğurmuştur. Buna rağmen bebek Musa’nın fiziksel açıdan iyi olduğunu görünce, bunun bir hikmete binaen olduğunu düşünmüş; bütün bunları doğurduğu bebeğin hayırlı olacağına yormuştur.¹⁶⁵

Tanah’ın Genesis (Yaratılış) kitabında 1. Bölüm 4. ayeti de bizim bu konuda daha fazla yorum yapmamızı sağlayabilir. Ayette “*Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve ışığı karanlıktan ayırdı*” şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu ayette bahsi geçen “iyi” (İbranice: tov) kelimesi, Çıkış’ta da aynı şekilde kullanılmıştır. Bu durum Hz. Musa’nın ruhen iyi olduğunun mucizevî olarak Yoheved’e bildirilmiş olabileceği çıkarımında bulunmamıza sebep olmuştur.

¹⁶¹ Ramban on Exodus [Çıkış], 2:14; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022).

¹⁶² İsminin tamamı Abraham ben Meir ibn Ezra’dır. Orta Çağ’ın en seçkin Yahudi düşünürlerindendir. M.S. 1089 yılında Müslümanların egemenlik sürdüğü İspanya’da doğmuş, M.S. 1167’de ölmüştür.

¹⁶³ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 2:11:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022).

¹⁶⁴ Ovadia ben Jacob Sforno, İtalyan bir haham, İncil yorumcusu, filozof ve doktor olarak bilinmektedir. Sforno ailesinin bir üyesi olarak 1475’te Cesena’da doğmuş ve 1550’de Bologna’da ölmüştür.

¹⁶⁵ Ovadia ben Jacob Sforno, *Commentary on The Torah Vol 1 Only*, (New Jersey: Mesorah Publications, 1987) 285-286.

Netice itibarıyla Çıkış 2:2’de Hz. Musa için kullanılan “iyi, güzel” ifadeleri yukarıda da örnekler verdiğimiz şekilde birçok yönden Hz. Musa’yı nitelendirmek için kullanılmış olabilir. Ancak en net vurgu onun seçilmiş biri olduğudur.

Yahudi kutsal kitabı Tanah’a göre Hz. Musa’nın doğumu Mısır’da Firavun’un İsrailoğulları’nın erkek çocuklarının her 2 yılda bir öldürülmesi emrinin uygulandığı bir zamana denk gelmiştir.¹⁶⁶ Kur’an-ı Kerim’de ise aynı olayı anlatırken bir başka ayrıntıdan bahsedilmektedir. Buna göre Firavun’un erkek çocuklarına kıyım yaptırmasının gayesi İsrailoğulları’nı güçsüz bırakmak fikri olmuştur.¹⁶⁷ Bu nedenle İsrailoğulları Mısır’da sürekli olarak büyük baskı ve zulüm altında olduğu bir dönemde Hz. Musa doğmuştur.

Tanah’ın Çıkış kitabına göre Hz. Musa’nın annesi, Firavun’un erkek çocukları öldürtmesine ilişkin uygulamasına yönelik Hz. Musa’yı daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca onu katran ve ziftle sıvayan bir sepetle Nil nehrine bırakmıştır.¹⁶⁸

2.2.1.1. Talmud’a Göre Hz. Musa’nın Doğumu ve Gençliği

Rabbani Yahudiliğin Talmud’u olan Sotah’da Hz. Musa’nın babası Amram’ın, döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olduğundan bahsedilmiştir Aynı kaynaktan Amram, Firavun’un yeni doğan Levililerin erkek çocuklarının öldürülmesi emri sonrası eşlerini boşayınca, diğer Levililerin de Amram’ın bu yaptığını görerek eşlerini boşamıştır.¹⁶⁹ Bu durumda Amram’ın İsrailoğulları arasında örnek alınabilecek önemli bir önder olduğu anlaşılmaktadır.

Sotah’da yine anlatıldığı üzere Amram’ın eşini boşaması nedeniyle kızı Meryem’in bu duruma “*Senin hükmün Firavun’un hükmünden daha ağır. Firavun sadece bu dünyada erkek çocuklarını öldürmeye hükmetti. Sen ise dünyada ve ahrette hem kız hem de erkek çocuklarını öldürmeyi hükmettin. Çünkü doğmayacak çocuklar ahirete de gidemeyecek*” diyerek tepki göstermiştir. Bunun üzerine Amram, boşadığı eşini geri getirmiştir. Diğer İsrailoğulları da Amram’ı örnek alarak boşadıkları eşlerini geri getirdi.¹⁷⁰ Bu nedenle Hz. Musa’nın kardeşi Meryem’in de olgunluk ve bilgelik

¹⁶⁶ Çıkış, 2:1.

¹⁶⁷ Kasas, 28/4.

¹⁶⁸ Çıkış, 2:2-3.

¹⁶⁹ Sotah, 12a.

¹⁷⁰ Talmud, Sotah, 12a.

derecesinin yüksek olduğunu ikrar edebiliriz. Meryem'in bu üstün zekâsını Çıkış'ta da gözlemlemek mümkündür. Zira Hz. Musa'nın sepetten çıkartılışını takip eden Meryem, Firavun'un karısını da İbrani bir sütanne bulmak için ikna etmiştir.¹⁷¹ Meryem ile ilgili ilginç bir detay da Eski Ahit'in Mezmurlar bölümünde yer almaktadır. Mezmurlar'da Meryem'in babası Amram ile annesi Yoheved'in tekrar evliliği nedeniyle düzenlenen törende dans ettiği anlatılmıştır.¹⁷²

Talmud'un ilk bölümünü oluşturan Mişna'nın Bava Basra faslında ise bu evlilik ile ilgili ilginç bir ifade ile karşılaşılmıştır. Bava Basra, Amram'ın Yoheved ile ikinci evliliğini sanki ilk evliliği gibi resmî törenle gerçekleştirdiğinden hatta Yoheved için gelin tahtı kurulduğundan bahsetmektedir.¹⁷³ Bu yorumdan Amram'ın evliliğini önemseydiğini anlamamız mümkündür.

Hz. Musa'nın doğumuna ilişkin Talmud anlatımlarında Yehoved'in Hz. Musa'nın hamileliği sırasında ağrı çektiğidir. Bu ağrının doğum sırasında daha da şiddetlendiği belirtilmiştir.¹⁷⁴ Hz. Musa'nın doğumu sonrası Yehoved'in Hz. Musa'yı gizleme kararı vermesinin sebebi Çıkış 2:2'de verilmişti. Çıkış'ın bu ayetinde “*iyi olduğunu görünce*” anlatımına Talmud'un farklı bir yorum getirdiği açıkça anlaşılmaktadır. Talmud'un Sotah kitabında Yehoved Hz. Musa'nın iyi olduğunu söylemesinin sebebinin peygamberliğe uygun olduğunu görmesinden kaynaklı olduğu belirtilmiştir.

Talmud'a göre Hz. Musa sünnetli olarak doğmuş ve Hz. Musa'ya gerçek ismi doğduğunda ailesi tarafından verilmiştir. Hz. Musa'ya ailesi tarafından verilen isim de Toviya olmuştur.¹⁷⁵ Hz. Musa doğduğunda bütün ev ışıklar içindeydi. Talmud, evin ışıklar içinde olmasını Tanah'ın *Genesis* [Yaratılış] kitabında bulunan bir ayet ile (Genesis 1:4) bağdaştırmış ve Hz. Musa'nın Tanrı tarafından seçildiğine işaret etmiştir.

¹⁷¹ Tanah, Çıkış, 2:4, 2:7.

¹⁷² Eski Ahit, Mezmurlar, 113:9.

¹⁷³ Talmud, Bava Basra, 120a:3.

¹⁷⁴ Talmud, Sotah, 12a:16.

¹⁷⁵ “*Tov*” kelimesi İbranice “*iyi*” anlamına gelmektedir. Bu sebeple Musa'ya Toviya ismi verilmiş olabilir.

2.2.1.2. Yahudi Gelenek Kitaplarına Göre Hz. Musa'nın Doğumu ve Gençliği

Hz. Musa'nın doğumu ile ilgili yorumsal tartışmalardan en çok karşılaştığımız kaynak Yahudi gelenek kitapları olmuştur. Yahudi gelenek kitaplarında sıkça karşılaşılan tartışmalardan biri ise Hz. Musa'nın annesi Yoheved'in Hz. Musa'yı doğurduğunda kaç yaşında olduğu konusudur. Birçok Yahudi gelenek kitabında mucizevi olarak Yoheved'in doğum yaptığında 130 yaşında olduğu ikrar edilse de ünlü Yahudi yorumcusu Ramban¹⁷⁶ bu yorumların aksine Yoheved'in 130 yaşında doğum yapması gibi bir mucize meydana gelmiş olması durumunda kutsal kaynaklarda bu durumun ön plana çıkarılacağını belirtmiştir. Ramban bu düşüncesini desteklemek için de tefsiri kaynaklarda geçen bu durumu doğru varsayılması hâlinde Yoheved doğum yaptığında, peygamber İbrahim'den bile daha yaşlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbrahim'in karısı Sarah'ın 90 yaşında doğum yapmasından kutsal yazıtlarda söz edilirken 130 yaşında doğum yapan Yoheved'den neden kutsal kitaplarda bahsedilmediği sorusu dillendirilmiştir.

Hatırladığımız üzere Çıkış'ta “*Bir levi kızı*” ifadesi Yahudi tefsir kaynakları tarafından Yoheved olarak yorumlanmıştı. Gamera'dan¹⁷⁷ bu yoruma yönelik şüpheli bir yaklaşım sergilendiği görünmektedir. Bahsi geçen kişinin gerçekten Yoheved olup olmadığı sorularak bu bilginin kesinliği konusunda okuyucu uyarılmıştır. Bu hususta Talmud ile Yahudi geleneği kaynaklarından Ramban'ın aynı fikirde olduğu açıktır.

Yahudi tarihçi Josephus (d. 32)'un rivayetine konu olayda ise Hz. Musa'nın babası eşinin hamile olduğunu fark edince tedirgin olmuştur. Tedirgin olmasının sebebi Hz. Musa'nın anne karnında gebe kaldığı tarihte Firavun tarafından tüm İsrailoğulları'ndan doğan erkek çocukların nehre atılarak öldürülüyor olmasıdır. Ayrıca bu sırada İsrailoğulları Firavun tarafından ağır baskılar altında yaşamlarını sürdürmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Rabbi Moşe ben Nahman olan ismi Ramban olarak kısaltılmıştır. 1198 yılında İspanya'da doğan Ramban, 1270 yılında Filistin'de vefat etmiştir.

¹⁷⁷ Gamera, Talmud'un ikinci bölümüdür. Mişna'nın yeteri kadar açık olmadığı düşüncesiyle yazıya geçirmiştir.

¹⁷⁸ Tanah, Çıkış 1/8-22.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın doğumu farklı detaylarla anlatılmıştır: Hz. Musa, Hz. Yakup'un 12 oğlundan biri olan Levi'nin¹⁷⁹ soyundan gelen Amram ve Yokebed isimli anne ve babadan dünyaya gelmiştir. Yokebed, Amram'ın babasının kız kardeşi yani halasıdır. Bu evlilik neticesinde Hz. Musa'nın kardeşleri Harun ve Miryam dünyaya gelmiştir.¹⁸⁰

Kasas suresinde ise yüce Allah, Hz. Musa'nın annesine vahyederek Hz. Musa'yı saklamasını istemiştir. Burada Hz. Musa'nın peygamberliğinin ilk kez annesine müjdelendiği görülmektedir.¹⁸¹ Ayrıca Taha suresinde de Allah, anneye ilham vererek Firavun'un onu evlat edineceğini söylemiştir.¹⁸²

Hz. Musa doğduğu dönem içerisinde İsrailoğulları Firavun tarafından ağır baskılar altında yaşamlarını sürdürmektedir.¹⁸³ Bu tedirginlikle Amram Allah'a yalvarmıştır. Böylelikle Amram'a gelecekte Hz. Musa'nın İsrailoğulları'nı kurtaracak kişi olduğu bildirilmiştir.¹⁸⁴

Hz. Musa'nın ablası kardeşine ne olacağını merak ederek takip ettiği esnada, yıkanmak için suya giren Firavun'un kızı sepet içerisinde bulunan Hz. Musa'yı ağlarken bulmuş ve çocuğu almıştır. Olayı izleyen Hz. Musa'nın ablası, Firavun'un kızına sütanne bulma tavsiyesinde bulunmuştur. Tevrat Çıkış'a göre bunu kabul eden Firavun'un kızı, Hz. Musa'nın saraya girişini sağlamıştır¹⁸⁵ Firavun'un kızı bu çocuğu evlat edinip “*Onu sudan çıkardım*” diyerek Musa (İbranice Moşe Kıpti dilince sudan çıkan çocuk demektir.) ismini vermiştir.¹⁸⁶

İslam geleneğine göre ise Allah, Hz. Musa'yı bu süreçte koruma altına almıştır. Nitekim Taha suresinde belirtildiği üzere yüce Allah Hz. Musa'nın korunup kollanması ve kendi gözetiminde yetiştirilip olgunlaşması için onu katından bir sevgi ile kuşatmış, keza ona karşı insanların kalbine de sevgi yerleştirdiğinden bahsetmiştir.¹⁸⁷ Bu nedenle

¹⁷⁹ Ali Erbaş (edt.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010) 143.

¹⁸⁰ Ömer Faruk Harman, “*Musa*”, içinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31:208.

¹⁸¹ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/7.

¹⁸² Kur'an-ı Kerim, Taha, 20/37-40

¹⁸³ Tanah, Çıkış, 1/8-22

¹⁸⁴ Harman, “*Musa*”, 208.

¹⁸⁵ Tanah, Çıkış, 2:4-9.

¹⁸⁶ Tanah, Çıkış, 2:10-19.

¹⁸⁷ Kur'an-ı Kerim, Taha, 20/39.

Firavun'un karısı, Hz. Musa'nın hayatta kalması için Firavun'a ricada bulunur.¹⁸⁸ Öte yandan Musa'nın annesi üzüntüden ve çocuğuna ne olduğundan bîhaberdir. Bundan dolayı bu durumu ortaya çıkaracağı vakit Allah kalbini pekiştirmiş ve engel olmuştur.¹⁸⁹

Hz. Musa'nın sarayda geçen gençliği hakkında detaylı bilgiye rastlanmasa da birçok ilme ve hikmete sahip olduğu,¹⁹⁰ zengin yaşam sürdüğü, şaşalı saray hayatına rağmen mütevazı ve iffetli gençlik yaşadığı anlatılmaktadır. Phillon'a göre o, filozof gibi hayat sürmenin yanı sıra üst düzey devlet görevleri de üstlenmiştir. Mısır hiyeroglifi ve çivi yazısını da öğrenmiştir. Yahudi tarihçi Josephus'un aktardıklarına göre bir orduya kumandanlık etmesi Hz. Musa'nın askeri yönünü de geliştirdiğini bize göstermektedir.¹⁹¹

2.3. Hz. Musa'nın Saraydan Çıkışları

2.3.1. Hz. Musa'nın Firavunun Sarayından İlk Çıkışı: İstirap ve Tövbe Hakikati

Çıkış'ta Hz. Musa'nın Firavun'un yanında sarayda büyüdüktan sonra kendi gibi İbrani soyundan olan arkadaşlarının yanına gittiği ifade edilmiştir.¹⁹² Yahudi Talmud yorumcusu Raşi, kutsal metinde geçen “büyüme” kelimesine ayrı bir parantez açmıştır. Raşi'ye göre “büyüme” ikiye ayrılmaktadır; bunlardan ilki boy ve yaş olarak Hz. Musa'nın büyümesidir. İkinci büyüme ise bu kutsal metinde anlatıldığı gibi “görev ve yetki” büyümesidir. Nitekim Firavun Hz. Musa'yı sarayın sorumlusu olarak atamıştır.

193

Yahudi gelenek külliyatlarından biri olan *Shemot Rabbah*, Hz. Musa'nın görevi ile ilgili ve bu görevi sırasında İbranilerle olan ilişkilerini detaylandırılmıştır. *Shemot Rabbah* Hz. Musa'ya Firavun tarafından saray görevi verildiğinde 20 yaşında olduğunu ifade edip bu hususu da ayrı bir parantez açarak bazı kaynakların 40 yaşında olduğunu belirttiğini de eklemiştir. Hz. Musa, İbrani arkadaşlarının yanına gittiğinde taşıdıkları yüklerine bakıp ağlamıştır. Ağır yükten dolayı sitemini de yüksek sesle belirtmiştir.

¹⁸⁸ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/9.

¹⁸⁹ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/10.

¹⁹⁰ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/15.

¹⁹¹ Harman, “Musa”, 208.

¹⁹² İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 2:11:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

¹⁹³ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:11:2; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

Hatta rütbesini bir kenara bırakarak İbranilerin yüklerine omuz atarak taşımalarına yardımcı olmuştur.¹⁹⁴ Nitekim Hz. Musa sarayda büyümesine ve hatta Firavun tarafından önemli bir rütbe ile görevlendirilmesine rağmen İbranilere karşı mütevazı bir şekilde davranmış, onlara karşı yapılan zulme duyarlı olmuştur. Zira Hz. Musa'nın gösterdiği tepki, Firavun'un kulağına gitmesi kuvvetle muhtemel iken tereddüt etmeden İbranilere karşı yapılan zulmü halk için sesli olarak dillendirmiştir. Bu durum onun gençlik yıllarında ne denli cesaretli olduğunu kanıtlamaktadır.

Konunun özüne döndüğümüzde Çıkış 2:11'in devamında Hz. Musa, Levililerin çalışmalarını gözlemlediği esnada bir Levili ile bir Mısırlının kavga ettiğini görmüştür.¹⁹⁵ Raşi, kavga eden bu kişi hakkında bazı detayları bize vermektedir; Ona göre kavga eden Mısırlı, İsraili subayların üzerine atanan denetçilerden biriydi ve Levililerin işlerine devam edebilmeleri için onları horoz ötüşüyle her sabah yataklarından kaldırmakla görevlendirilmişti. Lakin Mısırlı denetçi görevini kötüye kullanmıştı. Gece vakti Levili bu adamı iş yaptırma bahanesiyle haksız yere uykudan kaldırarak evden çıkmaya zorlamış, sonra da Levili bu adamın evine giderek karısından zor kullanarak faydalanmıştı. Eve geldiğinde durumu fark eden Levili adam, Mısırlı denetçinin yanına giderek tepkisini göstermiştir. Bu durumdan anlaşılmıştır ki, Mısırlı denetçi haksızdı ve suç işlemişti. Ancak Raşi'ye göre buna rağmen Mısırlı görevli, Leviliyi dövmeye çalışmıştı.¹⁹⁶ Hz. Musa, yaşanan bu olayı görüp her bir yana dönerek etrafına baktı. Kimseyi göremeyince olaya müdahale etmek istedi. Raşi'ye göre Hz. Musa, Mısırlı görevlinin Levilinin evinde yaptıklarını yaşanan tartışma sırasında duymuştu.¹⁹⁷ Bu sebeple Hz. Musa haksız olan Mısırlıya karşı kendi soydaşı Levilinin yanında yer almak ve Mısırlıya müdahale etmek istemişti.

Talmud yorumcusu Chizkuni¹⁹⁸ (d. 1250 – ö. 1310), Hz. Musa'nın Mısırlı görevliye müdahale kararına ilişkin farklı bir detay vermiştir. Hz. Musa, Nuh kanunlarına (Yahudi olmayanlar hakkında 7 kanun) göre Mısırlının ölüm cezasına çarptırılmış bir suç işlediğini tespit etmiştir. Suçu ise başka birinin karısına tecavüz

¹⁹⁴ Talmud, Shemot Rabbah, 1:27.

¹⁹⁵ Tanah, Çıkış, 2:11.

¹⁹⁶ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:11:3-4; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

¹⁹⁷ Rashi on Exodus [Çıkış], 22:12:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

¹⁹⁸ Gerçek ismi Hezekiah ben Manoah veya Hezekiah bar Manoah'dır. 13. yüzyılın Fransız haham ve Tevrat yorumcusu idi. 1250 tarihinde doğdu. 1310 yılında öldü.

etmesiydi. Ölüm cezası için de Mısırlıyı önceden uyarmaya gerek yoktu. Hz. Musa da bu itibarla Firavun tarafından kendisine verilen yetkiyi kullanarak Mısırlıya vurmak suretiyle öldürmüştür.¹⁹⁹ Chizkuni, Hz. Musa'nın gerçekleştirdiği eylemi “yanlılık” kavramıyla açıklamak yerine yasal zemine oturtmak suretiyle Hz. Musa'nın hatasızlığını dile getirmiştir. Yalnız Chizkuni tarafından ortaya atılan bu görüş Yahudi gelenek kitaplarında yer edinememiştir. Nitekim Chizkuni yaptığı bu yorum nedeniyle Çıkış'ın 15. bölümüyle çelişkiye düşmüştür. Madem ki, Hz. Musa görevi gereği bir suçlunun cezasını vererek öldürdü ve bunu yasalara dayanarak yapmıştı. Peki neden Firavun tarafından öldürülmesi emredilmiştir? Neden olaydan sonra korkuya kapılmış ve Mısır'ı terk etmiştir? Chizkuni bu sorulara ilişkin de bir açıklama vermemiştir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki Filistin'de Doğu Roma İmparatorluğu bünyesinde kurulan *Sanhedrin*²⁰⁰ isimli Yahudi Yüksek Dini Meclisi, Chizkuni'nin bu yorumunu destekler nitelikte karar alarak Çıkış 2:11'de belirtilen Hz. Musa'nın Mısırlıyı öldürmesini “suçluya cezasının verilmesi” olarak nitelendirilmiştir. Tüm bu görüşlerin aslında Hz. Musa'yı günahsızlaştırma çabası içinde olmasının sonucu olarak görülmektedir. Çıkış 2:12'nin son kısmında ise Hz. Musa'nın Mısırlıyı öldürerek kuma gizlediği açık bir şekilde ifade edilmiştir.²⁰¹

Ayrıca Yahudi düşünürlerden Judah Loew ben Bezalel (1520-1609), *Gevurot Hashem* isimli çalışmasında Hz. Musa'nın saraydan çıktığında günlerden Pazar olduğunu belirtmiştir.²⁰²

Kur'an-ı Kerim'de ise olaya “yanlılık/kazaen” kavramı çerçevesinde açıklama getirilmiştir. Daha açık şekilde anlaşılabilmesi nedeniyle Kur'an-ı Kerim penceresinden olayı kısaca özetleyecek olursak Hz. Musa saraydan çıktıktan sonra şehirde biri Mısırlı, biri de İsrailoğulları'ndan olmak üzere iki adamın birbirleriyle kavga ettiğine şahit olmuştur. İçlerinden kendi kavminden olan bir adam Hz. Musa'dan yardım istemiş,²⁰³ bunun üzerine Hz. Musa hangi tarafın haklı olduğunu öğrenmeden kendi kavminden

¹⁹⁹ Chizkuni on Exodus [Çıkış], 2:12:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁰⁰ Bu konseyin görüşleri Talmud'da yer edinmiştir. Talmudların kaynaklarına göre Sanhedrin 71 bilgeden oluşan ve bunların belirli zamanlarda Kudüs Tapınağı'nda, yasama, yargı, diyanet ve tören işlevlerini yerine getirdiği bir kuruldur.

²⁰¹ Tanah, Çıkış, 2:12.

²⁰² Rabbi Judah Loew ben Bezalel, *Gevurot Hashem* (Baltimore: PublishYourSefer.com, 2007) 18.

²⁰³ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/15.

olan adam içim yardıma koşmuştur.²⁰⁴ Bu esnada Mısırlı adama yumruk atarak ölümüne neden olmuştur. Daha sonra yaptığı nedeniyle pişmanlık duymuş ve “*Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!*” diyerek bunu dile getirmiştir.²⁰⁵ Hz. Musa’nın Allah’tan bağışlanmayı dilemesi üzerine Allah onun pişmanlığını görerek onu bağışlamıştır.²⁰⁶ Hz. Musa kaza ile neden olduğu ölüm sonrasında bir daha suçlulara arka çıkmayacağı sözünü vermiştir.²⁰⁷ Bu itibarla Kur’an-ı Kerim, Hz. Musa’nın ırkçılık duygusuyla yanlış bir harekette bulunduğunu, öldürme kastı olmasa da kaza ile bir insanın ölmesine sebep olduğunu açık şekilde dile getirmiştir.

Hz. Musa gençlik yıllarında Firavun’un sarayında bir prens gibi hayat sürdürse de bu süreç içerisinde İsrailoğulları’na yapılan zulümlerden bîhaber değildir. Bu duruma üzölmüş ve yapılan zulmü doğru bulmamıştır.²⁰⁸ Peygamberlik kendisine tebliğ edilmeden önce Firavun’un yanlış yolda olduğunu bilmiş ve İsrailoğulları’na yaptıklarını göz ardı etmemiştir. Hatta saray içerisinde bu görüşü açıklamaktan çekinmemiştir. Ne var ki, Firavun’a yönelik bu görüşleri hızla yayılmıştır.²⁰⁹

Kasas suresine göre ise Hz. Musa ahalisinin farkında olmadığı gece vakti saraydan şehre inmiştir. Bu şehrin Firavun’un da ikamet ettiği ve geçmişte müstakil bir şehir olan Aynişems olduğu iddia edilmiştir.²¹⁰ Bu şehirde bulunduğu sırada kaza ile bir Mısırlının ölümüne sebep olmuştur.

Kur’an-ı Kerim’de anlatımın devamına göre, büyük pişmanlık duyarak yaptığıının yanlış olduğunu anlayan Hz. Musa’nın Mısırlının ölümüne neden olması henüz duyulmamıştır. Yaşadığı bu olay nedeniyle Hz. Musa başına gelecekleri düşünerek geceyi korku içinde geçirmiştir.²¹¹

²⁰⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:IV* (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016) s. 219-221.

²⁰⁵ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/15.

²⁰⁶ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/16.

²⁰⁷ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/17.

²⁰⁸ Bünyamin Ateş, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1987) 369-371.

²⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:4*, 219-221.

²¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:4*, 219-221.

²¹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:4*, 221.

2.3.2. Hz. Musa'nın Firavun'un Sarayından İkinci Çıkışı: Doğruluk Hakikati

Çıkış kitabında “*ertesi gün*” ifadesi nedeniyle²¹² Hz. Musa'nın sonraki günlerde²¹³ tekrar saraydan çıktığı anlaşılmaktadır. Yahudi düşünürlerden Judah Loew ben Bezalel'de (ö. 1609) “*ikinci gün*” ifadesiyle Hz. Musa'nın saraydan çıktığı güne vurgu yapılmıştır.

Çıkış'a göre bir önceki gün bir Mısırlının ölümüne sebep olan Hz. Musa, ikinci gün dolaşmak üzere yine saraydan çıkmıştır. Saraydan çıktığında bu kez iki İbrani'nin kavga ettiğini görmüştür.²¹⁴ Talmud'da bu iki İbrani'nin Levi oğlu Kehat oğlu İzhar oğlu Korah ve Eliav'ın oğulları Datan ve Aviram olduğu belirtilmiştir.²¹⁵ Bu sebeple Hz. Musa'nın şahit olduğu bu kavga iki kardeş arasında gerçekleşmiştir. Hz. Musa, kavga sırasında haksız olana “*Arkadaşına neden vuruyorsun*” diyerek çıkmıştır.²¹⁶ Tanah yorumcusu haham Obadiah ben Jacob Sforno (ö. 1550) bu pasaja ayrı bir detay ekleyerek Hz. Musa'nın bu iki kişinin kardeş olduğunu anladığını ve intikamcı duygu beslemeden haksız olan kardeşi azarladığını belirtmiştir. Raşi'ye göre ise haksız olan İbrani'ye henüz vurmamıştır; sadece kardeşi olan İbrani'ye yönelik elini kaldırmıştır. Çıkış'ın 2:13'te bahsi geçen “*arkadaş*” ise kelime manasıyla diğeriyle eşit olan birini ifade ettiğini dile getirmiş, bu hâliyle Raşi, kavga eden iki kardeşin de “eşit derecede kötü kişiliğe” sahip olduğunu beyan etmiştir.²¹⁷

Hz. Musa haksız olan kişiye kardeşini neden dövdüğünü sorduğunda, bu kişi Hz. Musa'ya cevaben “*Mısırlıyı öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun*” demiştir.²¹⁸ Çıkış 2:14'te devam olarak haksız olan Mısırlının Hz. Musa'ya “*Seni bize reis ve yönetici yapan kimdi?*” şeklinde söylediği belirtilmiştir.²¹⁹ Raşi, bu pasajı yorumlarken haksız olan Mısırlının Hz. Musa'ya “*sen bir çocuksun, seni yönetici yapan*

²¹² Kasas suresinde “dün” diyerek yaşanan olaya atıfta bulunulmuştur.

²¹³ Kutsal metinlerde “ertesi gün” ve “dün” kelimeleri tam olarak bir gün sonrasını ifade edip etmediği hususunda kesin bilgi edinemeyeceğimiz gibi yaşanan olaydan yaklaşık olarak gün veya günler sonra olduğu kanısındayız.

²¹⁴ Tanah, Çıkış 2:13.

²¹⁵ Tanah, Sayılar 16:1; Rashi on Exodus [Çıkış], 2:13:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²¹⁶ Tanah, Çıkış 2:13.

²¹⁷ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:13.4; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²¹⁸ Tanah, Çıkış, 2:13-14.

²¹⁹ Tanah, Çıkış, 2:14.

Firavun” mesajını vermek amacıyla böyle konuşma yaptığını dile getirmiştir.²²⁰ Çıkış 2. Babın 14. Pasajında Hz. Musa’nın olay nedeniyle korkusuna vurgu yapılmıştır. Raşi, Hz. Musa’nın bu korku sebebine farklı bir yorumda bulunmuştur. Raşi’ye göre Firavun’un muhbirleri olduğu ve muhbirlerin yaşanan olayları Firavun’a anlatma olasılığının Hz. Musa’yı korkuttuğunu belirtmiştir.²²¹ Muhbirler ile ilgili başka bir yorum ise Sforno’dan gelmiştir. Sforno, Firavun muhbirinin Hz. Musa’nın Mısırlılar ile gerçekleşen konuşmasına şahit olduğunu ancak muhbirlerin “Musa’nın olayı yetkililere bildirdiği zannı” nedeniyle Firavun’a bilgi vermediğini söylemiştir.²²²

Sa’adya Gaon’un kaleme aldığı Tevrat tefsirinde; Hz. Musa’nın kavga eden iki Mısırlıya yönelik tepkisi sonrasında haksız ve şirret olan Mısırlının Hz. Musa’ya yönelik “*Sana ne be adam, çek git işine*” dercesine karşılık verdiği belirtilmiştir. Mısırlının tepkisi üzerine Hz. Musa’nın çok korktuğuna vurgu yapılmıştır. Zira Hz. Musa’nın o anda dilinden “*demek ki mesele öğrenilmiş*” cümlesi dökülmüştür.²²³

Aynı olayı anlatan Kur’an Kerim’e göre ise Hz. Musa saraydan şehre geldiği vakit daha önce Mısırlıyı öldürmesine sebep olan soydaşının tekrar bir başka Mısırlı ile kavga ettiğini görmüştür.²²⁴ Kendi kavminden olan kişi bağırarak Hz. Musa’dan yardım istemiştir. Hz. Musa ise “*Açıkcası sen düpedüz serserinin birisin*” diyerek bu kişiyi azarlamıştır.²²⁵ Akabinde Hz. Musa Mısırlıyı yakalamak istediği esnada “*Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun*”²²⁶ söylemi ile karşılaşmıştır.

2.3.3 Hz. Musa’nın Firavun’un Sarayından Üçüncü Çıkışı: Arayış Hakikati

Saraydan ikinci çıkışta *Datan ve Abiram* isimli iki Mısırlı arasında yaşanan tartışmaya Hz. Musa müdahil olmuş ve haksız olan Mısırlının tehdidiyle Hz. Musa korkuya kapılmıştır. Hz. Musa’nın korkusunun sebebi ise Firavun’un kendisini

²²⁰ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:14.1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²²¹ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:14.3; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²²² Sforno on Exodus [Çıkış], 2:14:3; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²²³ Sa’adya Gaon, *Tefsiru’t-Tevrat Bil-‘Arabiyye Cilt: I*, 704.

²²⁴ Karaman, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt: IV*, 221.

²²⁵ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/18

²²⁶ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/19

öldürtebilme düşüncesi olmuştur. Zira tam da bu konu üzerine Çıkış 2:15'te bazı detaylara yer verilmiştir. Çıkış kitabında Firavun Hz. Musa'nın başından geçen olayı öğrenince Hz. Musa'nın öldürülmesini istemiştir.²²⁷

Firavun'un Hz. Musa'nın başında geçen olayı nasıl öğrendiğine ilişkin bilgiye ise Talmud yorumcusu Raşi değinmiştir. Raşi'ye göre Hz. Musa'nın tartıştığı Datan ve Abiram, Firavun'un yanına giderek Hz. Musa'ya iftira atmıştır. Bu durum üzerine Firavun, Hz. Musa'nın öldürülmesi için bir cellat görevlendirmiştir.²²⁸

Çıkış'ın 2. Bölümünün 15. Pasajının devamında Hz. Musa'nın Firavun'dan kaçtığından bahsedilmiştir. Ancak Hz. Musa'nın Firavun'dan nasıl ve ne şekilde kaçtığına ilişkin bilgi Tevrat'ta yer almamaktadır. Talmud yorumlarını detaylı incelediğimizde Hz. Musa'nın “saraydan üçüncü çıkışı” ile ilgili iki farklı bilgi olduğunu görüyoruz. Birinci olarak Orta Çağ'ın rabbani Yahudilik konusundaki en önemli yorumcularından olan Gaon (d. 882-ö. 942), Hz. Musa'nın Firavun'un sarayından çıkarak Medyen ülkesine doğru yola çıktığını dile getirmiştir. Zira “*Firavun'un önünden kaçtı*” yorumuyla aslında Hz. Musa'nın olaydan sonra tekrar saraya geri döndüğü ancak bir süre sonra saraydan çıkarak tekrar kaçtığı anlaşılmaktadır.²²⁹ Hz. Musa'nın “saraydan üçüncü çıkışı” olarak nitelendirdiğimiz bu olaya ilişkin Yeni Ahit'te de bazı detaylara yer verilmiştir. Yeni Ahit'e göre Hz. Musa yüreğinin iman dolu olması nedeniyle Firavun'un yanında sarayda kalarak “lüks içerisinde günahla bezenmiş hayatı” tercih etmemiş ve Allah'ın kavmiyle beraber hareket etmeyi seçmiş ve saraydan ayrılmıştır.²³⁰

İkinci olarak Talmud yorumcularından Raşi ve Daat Zkenim (ö. 1300), Hz. Musa'nın “*saraydan üçüncü ve son çıkışına*” ilişkin farklı bazı enstantaneler vermiştir. Öncelikle Raşi'ye göre Firavun, Hz. Musa'yı yakalamış ve onun için bir cellat görevlendirmiştir. Ancak Hz. Musa'nın ölümden ve celladın elinden kurtulması ise Tanrı'nın bir mucizesi ile gerçekleşmiştir. Celladın Hz. Musa'yı öldürmek için kullandığı kılıç Hz. Musa'ya karşı güçsüz kalmıştır.²³¹ Raşi bu yorumunu güçlendirmek

²²⁷ Tanah, Çıkış, 2:15.

²²⁸ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:15.1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²²⁹ Gaon, *Tefsiru't-Tevrat Bil-'Arabiyye Cilt: I*, 704

²³⁰ Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 7:23-29; Yeni Ahit, İbraniler'e Mektup, 11:24-25.

²³¹ Rashi on Exodus [Çıkış], 2:15.2; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

için ise Talmud'un *Şemot Rabbah 1* isimli kitabını kaynak göstermiştir.²³² *Şemot Rabbah 1*'de geçtiği üzere Hz. Musa, Tanrıyı kast ederek “*Ve beni Firavun'un kılıcından kurtardı*” demiştir. Bu hâliyle Raşi'ye göre Hz. Musa, Firavun'dan Tanrının yardımıyla kurtularak saraydan çıkmıştır.

Raşi'nin Hz. Musa'nın “celladının kullandığı kılıcın Hz. Musa'ya karşı güçsüz kaldığı” yorumunu Yahudi haham Chizkuni²³³ (1250-1310) mitolojik bir anlatımla biraz daha ileriye götürmüştür. Chizkuni'ye göre cellat Hz. Musa'yı öldürmek için kılıcı Hz. Musa'nın boynuna salladığında, Hz. Musa'nın boynu bir kaya gibi sertleşmiş ve kılıç körelmiştir.²³⁴ Hatta Talmud'un *Berakhot* isimli kitabında daha da detaylandırılarak cellat tarafından Hz. Musa'nın boynuna sallanan kılıcın Hz. Musa'nın boynundan kayarak celladın ölümüne sebep olduğuna değinilmiştir.²³⁵ *Rabbi Eviathar* isimli Talmud metninde, farklı bir ihtimalden de bahsedilmiş olduğuna rastlamış olsak da bu hikâyeyi teyit edecek farklı kaynak olmadığını belirtmek gerekir. Zira *Rabbi Eviathar* adlı metne göre, Hz. Musa Firavun tarafından tutsak edildiği vakit “Tanrının gönderdiği melekler yardımıyla” Firavun'un sarayından çıkmayı başarmıştır. Netice itibarıyla Hz. Musa Tanrının lütfuyla saraydan çıkarak Mısır ülkesinden ayrılmıştır.

Aynı konuda Kur'an-ı Kerim Kasas suresinde ise Hz. Musa'nın saraydan “üçüncü çıkışı” ile ilgili Yahudi geleneğinde olmayan farklı bilgilerden de bahsedilmiştir. Firavun, Hz. Musa hakkında anlatılanları duyunca onu öldürmeyi emretmiştir.²³⁶ Bu surede anlatılan kıssaya göre Firavun'un ölüm emri Hz. Musa'nın iyiliğini düşünen ve Hz. Musa'ya Mısır'dan çıkmasını nasihat eden bir adam tarafından ihbar edilmiştir.²³⁷ Bunun akabinde Hz. Musa “korku ve panik” içerisinde etrafını gözetleyerek Mısır'dan Medyen'e doğru ayrılmıştır.²³⁸

Netice olarak diyebiliriz ki Hz. Musa, Mısır'da Firavun'un sarayında bir veliaht prens gibi zenginlik içerisinde ve kavminin dünyevi sıkıntılarından uzak durumda yaşarken cesur bir tavır sergileyerek Firavun'un İsrailoğulları'na karşı tavrına muhalif

²³² Tanah'ın Çıkış bölümünü detaylandıran Talmud'a ait bir kitaptır.

²³³ Hezekiah ben Manoah veya Hezekiah bar Manoah, 13. yüzyılın Fransız hahamdır. Genellikle yorumu Chizkuni unvanıyla bilinmektedir.

²³⁴ Chizkuni on Exodus [Çıkış], 4:11.3; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²³⁵ Talmud, Berakhot 9:1:14.

²³⁶ Harman, “Musa”, 208.

²³⁷ Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:IV*, 221.

²³⁸ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/21.

olmuş ve yaşanan zulme açık bir tavır alarak üzüntü duymuştur. Bu nedenle olabilir ki kendi kavminden bir insana karşı ani bir refleks ile ırkdaşını koruyacak bir tavır sergilemek suretiyle kazayla bir insanın ölümüne sebep olmuştur. Bu acı olay bardağı taşıran son damlayı temsil etmekte olup, Mısır ülkesinden çıkışına karar vermesinde diğerlerine nazaran tali bir neden olarak değerlendirilebilir.

2.4. Hz. Musa'nın Medyen'e Gelişi

Çıkış kitabında anlatıldığı üzere Hz. Musa Medyen'e geldiğinde bir kuyunun başına oturmuş, bu sırada babalarına ait hayvanları sulamak isteyen yedi kızın çobanlar tarafından kovulduğunu fark etmiştir.²³⁹ Raşi, *Çıkış*'ın bu pasajına bir parantez açarak “*oturmak*” kelimesini farklı açıdan değerlendirmiştir. Raşi'ye göre Hz. Musa “*kuyuya oturmayı*”, evliliği kuyu aracılığıyla gerçekleşen Yakup peygamberden öğrenmiştir. Zira bundan dolayı *Çıkış*'ta “*kuyuya oturmak*” tabirinde bulunduğu görüşündedir.²⁴⁰ Ayrıca belirtmek gerekir ki “*kuyu*” motifinin Yahudi literatüründe tartışılmaz yeri vardır. Zira bu “*kuyu*” motifi önce Hz. İbrahim'in kahyası Eli Ezer ve Rivka'yı buluşturmuş, sonraki süreçte ise Yakup ve Rahel'i buluşturarak evlendirmiştir. Aynı “*kuyu*” motifi Hz. Musa'yı müstakbel eşi Tsipura (Safure) ile buluşturup evlenmesine vesile olmuştur.²⁴¹

İbn Ezra, *Çıkış*'ın 2. babı 15. pasajına yorumda bulunarak Medyen şehrinin de Firavun'un emrinde olduğunu, bundan dolayı Hz. Musa'nın Medyen'de tanınmamak için bir süre insanlar arasında gizlendiğini belirtmiştir.²⁴² İbn Ezra'nın bu yorumundan anlaşılabileceği üzere Hz. Musa, Medyen ülkesine gitmiş olmasına rağmen Firavun'un kendisini öldürteceğine dair korkusu devam etmiştir. Talmud yorumcularından Sforno'nun ifade ettiği üzere Hz. Musa bilinçli olarak oraya gitmemiştir. O, Mısır'dan ayrılıp su içmek için durduğu Medyen'de uzun süreli kalmaya karar vermiştir.²⁴³ Bir başka tartışma da Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrılarak Medyen'e gittiğinde kaç yaşında olduğu konusudur. Bu konuda Yahudi kaynaklarında bir ihtilaf olduğunu görmekteyiz. Talmud yorumcuları Hz. Musa'nın Medyen'e geldiğinde 20 yaşlarında olduğunu ifade

²³⁹ Tanah, *Çıkış*, 2:16.

²⁴⁰ Rashi on Exodus [*Çıkış*], 2:15.4; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁴¹ Rabbi Nosson Scherman, *The Artscroll Tanach* (New York: Mesorah Pubns Ltd, 2011), 68 136.

²⁴² Ibn Ezra on Exodus [*Çıkış*], 2:15.1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁴³ Sforno on Exodus [*Çıkış*], 2:15.1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

ederken²⁴⁴, Yahudi gelenek külliyatlarından Midraş'a²⁴⁵ göre Hz. Musa Mısır'dan çıkıp Medyen'e geldiğinde 12 yaşındadır. Bu doğrultuda Talmud yorumcuları ve Yahudi gelenek kaynaklarında her ne kadar farklı yaşlar telaffuz edilmiş olsa da Hz. Musa'nın Medyen'e geldiğinde genç yaşlarda olduğu konusunda ittifak vardır.

Hz. Musa'nın hayatında Medyen ülkesi bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle Hz. Musa'nın Medyen'de neler yaşadığından bahsetmeden önce bu ülkenin Yahudilik ve dinlerler açısından ne ifade ettiğine Dinler Tarihi perspektifinden bakmamız gerekir. Zira bu perspektif sayesinde Hz. Musa'nın Medyen'deki hayat hikâyesi daha anlaşılır hâle gelecektir. Öncelikle Yahudi kutsal kitabına göre Medyen (Midyan), ismini Hz. İbrahim'in üçüncü eşi Kantura'dan olma oğlu Midyan'dan almaktadır. Bu isim Tanah'ın *Yaratılış* kitabında aynı şekliyle bahsedilmektedir.²⁴⁶ Raşi'ye göre *Çıkış*'ın 4. babının 19. pasajında Tanrı (Yahve), Hz. Musa'ya Medyen ülkesinin dilinden seslenerek Mısır'a dönmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Medyen ülkesi kadar Medyen dilinin de Hz. Musa için önemli olduğunu söylemek gerekmektedir.²⁴⁷ Yahudi kutsal kitap külliyatının *Hakimler* kitabında Medyenliler'den de bahsedilmektedir. İsrailoğulları ve Medyenliler arasında gerçekleşen savaş sonucunda İsrailoğulları'nın büyük bir sefaletle sürüklendiği dile getirilmektedir.²⁴⁸ Medyen ile ilgili en önemli detay ise Tanah'ta Yitro olarak adı geçen Şuayb peygamberdir. İslam kaynaklarında Şuayb peygamber Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş bir elçi olmakla beraber Hz. Musa'nın kayınbabasıdır. Bu itibarla Şuayb ve Medyen, Hz. Musa'nın hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Hatta Medyen'in ismi ile ilgili İslami kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Söz gelişi el-Cevheri'ye (940-1002) göre Medyen ismi köken olarak Arapçadır. Medyen, "*ikame etmek*" anlamına gelen "*müdü'n*" kelimesinden türemiştir.²⁴⁹ Medyen şehri, coğrafi olarak Kızıldeniz'in kenarında yer alan ve Suriye'yi Yemen'e, Mısır'ı ise İran'a bağlayan bir kesişme noktasıdır.²⁵⁰

²⁴⁴ Gaon, *Tefsiru't-Tevrat Bi'l-'Arabiyye Cilt: I*, 704

²⁴⁵ Midraş, Yahudilikte kutsal metinlerin haftalık sinagog toplantılarında okunması ve dinleyicilere ders olarak verilen eşlik eden açıklamalardan oluşan külliyattır.

²⁴⁶ Tanah, *Yaratılış*, 25:2.

²⁴⁷ Rashi on Exodus [Çıkış], 4:19; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁴⁸ Tanah, *Hakimler*, 6:6.

²⁴⁹ Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihah tacü'l-lüga* (Beyrut: Daru'l-İlm, 1987), 6/2201.

²⁵⁰ Şehabüddin Ebu Abdillâh Yakût İbn Abdillâh er-Rumî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrut, Daru Sadr, 1995) 7/55.

Çıkış'ın 2. babının 18 pasajında ise Şuayb'den Yitro değil "Reuel" olarak bahsedildiği görülmektedir.²⁵¹ Bunun aksine *Çıkış 18:1*'de ise Medyen kâhini "Yitro" olarak dile getirilmiştir. Raşi'ye göre *Çıkış 2:18*'de bahsi geçen "Reuel" ismi "putlara tapmayı bırakan" manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla ona göre Medyen kâhini olarak dile getirilen şahsiyetin ismi Talmud geleneğine göre Yitro'dur.²⁵² Lakin İbn Ezra bu konuda Raşi ile aynı düşüncede değildir. İbn Ezra'ya göre Reuel, aslında Yitro'nun babasıdır.²⁵³

Çıkış'ın aynı pasajında Yitro'nun yedi kızı olduğundan bahsedilmiştir. Yedi kız, Hz. Musa'nın yanında bulunduğu kuyuya gelerek sürülerini sulamak istemiştir. Ancak kuyuya gelen çobanlar daha önce sürülerini sulamak için Yitro'nun kızlarını kuyudan kovmaya çalışmıştır. Bunu gören Hz. Musa, çobanları kovmaya çalışmış ve kızlara yardım ederek hayvanları çobanlardan önce sulamıştır. Kaynaklar arasında kuyuya gelen kızların sayısı arasında çelişki olsa da bu kızların Yitro'nun²⁵⁴ kızları olduğu konusunda fikir birliği bulunmaktadır.

Yitro (İslam kaynaklarına göre Şuayb), sürüleri sulayarak eve erken dönen kızlarını görünce bu duruma şaşırılmış ve "*Nasıl oldu da bu kadar çabuk döndünüz?*" şeklinde tepki vermiştir. Bu durum üzerine Yitro'nun kızları, babalarına Mısırlı bir kişinin kendilerine yardım ederek sürülerini sulamasını sağladığından bahsetmişlerdir.²⁵⁵ Bu hususta belirtmek gerekir ki Mısır'da haksızlık ve zulüm karşısında sessiz kalmayan Hz. Musa, Medyen ülkesinde de hiç tanımadığı Yitro'nun kızlarına yapılan haksızlık karşısında da sessiz kalamamıştır. Zira kendi ırkından olmamasına rağmen tanımadığı mazlum kişiye yardım eli uzatan Hz. Musa, Yitro'nun dikkatini çekmiş olacak ki bir baba olarak Yitro kızlarına "*Nerede o zaman? Neden getirmediğiniz?*" diye sormuştur.²⁵⁶ Talmud'un *Sanhedrin* isimli kitabı, *Çıkış 2. Babının 2. pasajında* Yitro'nun kızlarına yönelik "*Onu çağır, ekmek yesin*" demesindeki amacın Hz. Musa'ya ödül olarak onlara katılmaya davet etmek olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷

²⁵¹ Tanah, *Çıkış*, 2:18.

²⁵² Rashi on Exodus [*Çıkış*], 2:16:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁵³ İbn Ezra on Exodus [*Çıkış*], 2:16:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022).

²⁵⁴ Hz. Şuayb Tanah'ın *Çıkış* bölümünde Reuel ismiyle anılır.

²⁵⁵ Tanah, *Çıkış*, 2:18-19.

²⁵⁶ Tanah, *Çıkış*, 2:20.

²⁵⁷ Talmud, *Sanhedrin*, 104a:2

vazgeçene kadar Tanrı'ya hizmet etmemenin cezasını zalim Mısır Firavunlarına hizmet etmekle çekmişlerdir. Sonunda İsrailoğulları'nın tövbesi üzerine onların işkence çılgınlıkları Tanrı'ya ulaşmıştır.²⁶⁶ İbn Ezra'nın düşüncelerinin zıttı olarak HaChaim ismiyle bilinen haham Chaim ibn Attar (1696-1743) İsrailoğulları'nın çektikleri tüm bu zulme rağmen Tanrı'ya bir yakarıшта bulunmadığını, onların çılgınlıklarının Tanrı'ya bir dua şeklinde değil de genel bir yakarış olduğunu dile getirmiştir. HaChaim'a göre buna rağmen Tanrı, merhametinin göstergesi olarak onların yardım çılgınlıklarını duymuştur.²⁶⁷ Çıkış'ın 2. babının 24 ve 25. pasajlarında bu olaya ilişkin şu ifadeler kullanılmıştır: *"Tanrı iniltilerini duydu ve Tanrı, İbrahim, İshak ve Yakup ile yaptığı antlaşmayı hatırladı. Tanrı İsrailoğulları'na baktı ve Tanrı onları fark etti."*²⁶⁸ Görüldüğü gibi Tanah'ta Tanrı'nın İsrailoğulları'nı dikkate alması İbrahim, İshak ve Yakup ile yapılan ahide bağlanmıştır. Netice itibarıyla Yahudi külliyatları çerçevesinde farklı yorumlar dile getirildiğinden Tanrı'nın hangi sebeple İsrailoğulları'nın yakarışlarını dikkate aldığı açık olarak bilinmiyor olsa da İsrailoğulları için Tanrı'nın merhameti tecelli etmiştir.

Hiz. Musa'nın Medyen'de yaşadıklarına ilişkin olarak Kur'an-ı Kerim'in Kasas suresi, konuyu Tanah ile paralel bir şekilde anlatmaktadır. Fakat aynı olaylara ilişkin Kasas suresinde farklı nüansların bulunduğu görülmüştür. Kasas suresine göre Hiz. Musa verdiği anlık bir karar ile *"Umarım rabbim bana doğru yolu buldurur"* diyerek²⁶⁹ Mısır'dan Medyen bölgesine doğru yola çıkmıştır.²⁷⁰ Hiz. Musa, Medyen kuyusuna vardığında hayvanlarını sulayan çobanları görmüştür. Bu çobanların arkasında ise hayvanlarını sulamak isteyen iki kız görüp, bu iki kızın hayvanlarını sulamasına yardım etmiştir.²⁷¹ Şuayb'ın kızları yaşanan olayı babalarına anlatınca, Şuayb Hiz. Musa'yı görmek istemiştir.²⁷² Şuayb ile tanışmaya gelen Hiz. Musa, başından geçen olayları Şuayb'e anlatmıştır. Şuayb, Hiz. Musa'yı telkin ederek Firavun'un zulmünden kurtulduğunu ve artık güvende olduğunu ifade etmiştir.²⁷³ Şuayb, kızlarının teklifi üzerine Hiz. Musa ile ahit yapmıştır. Yapılan bu ahide göre Şuayb, Musa'nın 8 veya 10

²⁶⁶ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 2:23:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁶⁷ HaChaim on Exodus [Çıkış], 2:23:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁶⁸ Kur'an-ı Kerim, Tanah, Çıkış, 2:24-25.

²⁶⁹ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/22.

²⁷⁰ Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:IV*, 221.

²⁷¹ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/23-24

²⁷² Tanah, Çıkış, 2:20; ayrıca Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/25.

²⁷³ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/25.

yıl kendisine yardım etmesini ve kızlarından biriyle²⁷⁴ evlenmesini istemiştir. Bu anlaşmayı Musa “*Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok! Söylediklerimize Allah şahittir*” şeklinde ifade etmiştir.²⁷⁵

2.5. Hz. Musa’nın Peygamberlik ile Müjdelenmesi

Tanah’ın *Çıkış* kitabının 3. babında Hz. Musa’nın peygamberlik ve Mısır’a dönüş süreci detaylıca anlatılmıştır. Aynı babın 1. pasajında Hz. Musa’nın, kayınbabası Yitro’nun sürüsünü götüğü esnada çöle vardığından bahsedilmiştir.²⁷⁶ Hz. Musa’nın sürüleri neden ot bitmeyen çöle götürdüğü konusuna İbn Ezra açıklık getirmiştir. İbn Ezra’ya göre Hz. Musa, sürüler ile birlikte yolunu kaybetmiş ve Horeb isimli çöle gelmiştir. Bu çöl Mısır’dan 3 günlük uzaklıkta bir yerdedir. Çok sıcak olması ve yağış olmaması nedeniyle buraya Horeb ismi verilmiştir.²⁷⁷ Günümüzde bu yerin Mısır’ın Sina bölgesinde bulunan Tanrı Dağı olduğu iddia edilmiştir.²⁷⁸ *Çıkış*’ın 3. babın 2. pasajı Hz. Musa ile Tanrı’nın ilk iletişimini konu edinmiştir. Zira Hz. Musa Tanrı dağına geldiğinde Tanrı’nın meleği, ona yanan alevli bir çalıda görünmüştür. *Çıkış* Hz. Musa’nın yaşadığı bu olayı anlatırken “*Baktı ve alev alev yanan bir çalının hiç tükenmediğine şahit oldu*” şeklinde ifade etmiştir.²⁷⁹ Yahudi filozof ve Tanah yorumcusu Saadia Gaon (d. 882-ö. 942), Hz. Musa’nın gördüğü çalının dikenli olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁰ Talmud yorumcusu Joshua ben Hananiah (ö. 131), *Çıkış*’ın bu pasajında Tanrı’yı “çalıda oturan” şeklinde yorumlamış ve İbranice “*seneh*” kelimesinin aslında Tesniye 33:16’da açıklandığı üzere “*Cennet*” manasına da geldiğini söylemiştir. Ona göre bu kelime ile şanlı Tanrı’ya atıfta bulunulmuş ve çalılıkta yaşanan olayın ihtişamına dikkat çekilmiştir. Ancak Hananiah’ın bu yorumuna yönelik İbn Ezra sert bir eleştiride bulunmuştur. Ona göre Hananiah, haddinden ileriye giderek *Çıkış*’ın bahse konu pasajını yanlış yorumlamıştır. “*Seneh*” kelimesi “dikenli bir çalıdan” başka

²⁷⁴ Tevrat’ta Hz. Musa’nın Hz. Şuayb’in isteği üzerine evlendiği kızının ismini Sippora olarak anlatılmıştır. Bu evlilikten “Gerşom” adında bir erkek çocuğu olur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanah, *Çıkış*, 2:20-21.

²⁷⁵ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/28.

²⁷⁶ Tanah, *Çıkış*, 3:1.

²⁷⁷ İbn Ezra on Exodus [*Çıkış*], 3:1:1.; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁷⁸ <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=283> (Erişim Tarihi 16.01.2022)

²⁷⁹ Tanah, *Çıkış* 3:2.

²⁸⁰ İbn Ezra on Exodus [*Çıkış*], 3:2:2; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

bir anlama gelmemektedir.²⁸¹ Ramban’a göre Hz. Musa’ya ateş alevinde gözükenin bir melek olduğu açıktır. Hatta Ramban, Tanrı’nın görkemini göstermek için Hz. Musa’ya gönderilen meleğin Mikail olduğunu belirtmiştir.²⁸² Raşi ise bu pasajı farklı şekilde yorumlayarak ateşin çalıda değil de “Musa’nın kalbinde” gerçekleştiğini iddia etmiştir.²⁸³

Çıkış’ın 3. babının 3-7 pasajlarında anlatıldığı üzere Hz. Musa, yanan çalının hiç sönmediğini görünce şaşkına dönmüş, daha yakından bakmak için çalıya doğru yaklaşmak istemiştir.²⁸⁴ Ramban’a göre Hz. Musa, çalıya yaklaştığında kutsal bir esenlik dağın tepesine inmiştir. Böylelikle dağ kutsal bir esenlik hâline gelmiştir.²⁸⁵ Tanrı ilk kez tam bu esnada Hz. Musa ile konuşmuştur. Tanrı’nın “*Musa, Musa*” şeklinde onu çağırması üzerine Musa “*Buyur, işte buradayım*” şeklinde cevap vermiştir. Tanrı Hz. Musa’yı çalıya daha fazla yaklaşmaması için uyarmış, çarıklarını çıkarmasını emretmiş ve bulunduğu yerin kutsal topraklar olduğunu hatırlatmıştır. Şu hususu belirtmek gerekir ki, İbn Ezra gibi bazı Tanah yorumcuları Tanrı kelimesine özel parantez açmıştır. Bu yorumculara göre Tanrı “*Elohim*” kelimesiyle anılmıştır. Elohim ise özel bir isim değil bedensiz ve bedenle güç olmayan tüm kutsal varlıkları niteleyen genel bir sıfattır. Böylece ona göre aslında “*Elohim*” kelimesiyle Tanrı’ya değil bir meleğe atıfta bulunulmuştur.²⁸⁶

Çıkış kitabının 3. babın 6. pasajında yanan çalıda görülen Tanrı, Hz. Musa’ya “*Ben babanın Tanrısıyım, İbrahim’in Tanrısıyım, İshak’ın Tanrısıyım*” ve *Yakup’un Tanrısıyım*” şeklinde kendini tanıtmıştır. İbn Ezra bu pasaja yorum yapmış ve İbrahim, İshak ve Yakup’tan bahsedilmesinin sebebini ismi geçen peygamberlerin İsrailoğulları’nın atası olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷ *Çıkış*’ın aynı babının 7-8-9. pasajlarında Tanrı, İsrailoğulları’nın Mısır’da yaşanan kötü durumunu anladığını ve yapılan feryatlara karşılık verdiğini belirtmiştir. Bu pasajlarda Tanrı merhametini İsrailoğulları’na göstermiştir. Zira Hz. Musa’ya İsrailoğulları’nı Mısır’dan alarak geniş ve verimli topraklara, süt ve bal ülkesi olan Kenan’a götürmesi gerektiğini dile

²⁸¹ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 3:2:2.; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁸² Ramban on Exodus [Çıkış], 3:2:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁸³ Rashi on Exodus [Çıkış], 3:2:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁸⁴ Tanah, Çıkış, 3:3.

²⁸⁵ Ramban on Exodus [Çıkış], 3:3:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁸⁶ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 3:4:1.; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

²⁸⁷ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 3:6:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

getirmiştir.²⁸⁸ Bu sırada Hz. Musa, her ne kadar tereddüdünü belirterek Tanrı'ya “*Ben kimim ki?*” şeklinde sorsa da Tanrı Hz. Musa'nın yanında olacağını ve ona mucize vereceğini söyleyerek onu Mısır'a gitmeye ikna etmiştir.

İbn Ezra, Tanrı'nın Hz. Musa'ya verdiği bu görev ile İbrahim'le yaptığı anlaşmayı ima etmektedir. Çünkü *Yaratılış* kitabının 15. babının 18. pasajında Kenan ülkesinin İsrailoğulları'na vaat edildiğinden bahsedilmiştir. Bu sebeple Tanrı bu vaadini hatırlamış, İsrailoğulları'nı Mısırlıların zulmünden kurtararak Kenan ülkesine götürmek üzere Hz. Musa'yı görevlendirmiştir. Belirtmek gerekir ki o ilk adımı burada atmış ve artık Tanrı tarafından seçilmiş bir peygamber olmuştur.²⁸⁹

Böylece İbrahim dinini unutan ve Mısır'da putlara tapmaya başlayan İsrailoğulları'na Tanrı Hz. Musa'yı görevlendirmiştir. Bir başka ifadeyle Tanrı, elçisi olan Hz. Musa'yı hem İsrailoğulları'nı Tanrı'ya ibadet etmeye çağırmak, hem de onları Kenan ülkesine götürmek için vazife vermiştir. Bu durum Tanah'ta açık şekilde belirtilmiştir. Nitekim *Çıkış*'ın 3. babının 11. pasajında Tanrı, Hz. Musa'ya İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmak için Firavun'a gitmesini ve İsrailoğulları'na “*Beni size atalarınızın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı ve Yakup'un Tanrısı RAB gönderdi.*” diyerek peygamberliğini tebliğ etmesini emretmiştir.²⁹⁰ Hz. Musa, sade bir İsrailoğullu olmaktan farklı olarak artık Tanrı'nın elçisi olmuştur.

Tanah'ın *Çıkış* kitabında Hz. Musa'nın Tanrı dağında peygamberliğin kendisine müjdelenmesinin hemen ardından Mısır'a dönerek İsrailoğulları'na peygamberliğini tebliğ ettiği, İsrailoğulları'nın da Tanrı'nın çektiği sıkıntıları gördüğünden dolayı sevinç içinde Tanrı'ya iman ettikleri belirtilmiştir.²⁹¹ Hz. Musa halkının desteğini aldıktan sonra Firavun'un sarayına çıkmış ve tanrının buyruğunu dile getirerek İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmak istediğini bildirmiştir. Firavun Hz. Musa'nın yaptığı bu teklifi kabul etmemiş ve İsrailoğulları'nı tembellikle suçlamış, Hz. Musa'nın bu isteğinin ise tembellikten kaynaklanan bir “bahaneden” ibaret olduğunu söylemiştir.²⁹²

²⁸⁸ Tanah, *Çıkış* 3:7-9.

²⁸⁹ Tanah, *Çıkış* 3:16.

²⁹⁰ Tanah, *Çıkış*, 3:11-17.

²⁹¹ Tanah, *Çıkış*, 4:31.

²⁹² Tanah, *Çıkış*, 5:1.

Hız. Musa'ya peygamberlik verilme süreci Kuran-ı Kerim'de ise bazı farklı detayları ile anlatılmıştır. Kasas suresinde anlatıldığı üzere Hz. Musa, Medyen'de Şuayb'a verdiği sözü tutmuş ve anlaştığı süre içerisinde Şuayb için çalışmıştır. Ancak bu süre sonunda Hz. Musa artık Mısır'a dönmek istediğini dile getirmiştir. Şuayb, Hz. Musa'nın bu isteğine engel olmamış ve Hz. Musa'nın ailesini yanına alarak Mısır'a doğru yola çıkmasına izin vermiştir. Mısır yoluna koyulan Hz. Musa, soğuk kış gününde yolunu kaybetmiş ve ateş gördüğü Tur dağına²⁹³ doğru yönelmiştir.²⁹⁴ Hz. Musa ateşin olduğu yere vardığında Allah, Hz. Musa'ya seslenmiştir. Hz. Musa, Allah ile konuşma lütfuna burada erişmiştir. Bu nedenle Hz. Musa'ya "Kelimullah" lakabı verilmiştir.²⁹⁵

Allah, Tur dağında Hz. Musa'ya iki mucize vermiş ve bu mucizeleri Firavun ve adamlarına karşı kesin delil olarak kullanmasını ve onu hak yola çağırmasını istemiştir.²⁹⁶ Hz. Musa, yanına yardımcı olarak kardeşi Harun'u almış ve Firavun'un sarayının yolunu tutmuştur. Firavun'un yanına vardığında Allah'ın emrini tebliğ etmiştir. Ancak Hz. Musa'nın gösterdiği mucizelere rağmen Firavun kibrine yenik düşerek Tanrı'nın emirlerini reddetmiştir. Firavun gerekçe olarak ise "Musa'nın mucizelerinin sihirden başka bir şey olmadığını" dile getirmiştir. Zira bu görüşünün hemen ardından Firavun, "gerçek tanrının kendisi olduğu" iddiasında bulunmuştur.²⁹⁷ Ayrıca Firavun başvezirine büyük bir kule yapmasını emrederek "*Belki oradan Musa'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum*" demiştir.²⁹⁸

Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa ile Firavun'un konuşması üzerinde fazlaca durmuştur. Bu konuşmalarda Firavun'un Hz. Musa'yı nankörlük ile suçladığını görüyoruz. Firavun, Hz. Musa'yı bebek iken alıp büyüttüğünü ve sarayda yetiştirdiğini ısrarla dile getirmiştir. Onun yaptığı tüm bu yardımlara rağmen Hz. Musa'nın bir Mısırlıyı öldürüp kaçtığını, sonrada huzuruna çıkarak peygamberlik iddiasında

²⁹³ Tanah'ta bu dağ Tanrı Dağı olarak geçer.

²⁹⁴ Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:IV*, 225-226.

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kur'an-ı Kerim, es-Şûrâ, 42/51.

²⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/30-32.

²⁹⁷ Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:IV*, 228-229.

²⁹⁸ Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/38.

bulunduğunu söylemiştir. Firavun, işte bu sebeplerden dolayı Hz. Musa'yı ihanetle suçlamıştır.²⁹⁹

2.6. Hz. Musa ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıkışı

Tanah'ta anlatıldığı üzere Hz. Musa Firavun'dan İsrailoğulları'nın salıverilmesini istediği için Firavun da Mısırlıların üzerindeki iş yükünü daha da arttırmıştır. İsrailoğulları artan iş yükü ve baskının nedeni olarak Hz. Musa'yı hedef almış ve ona sitemde bulunmuştur.³⁰⁰ Buna binaen Hz. Musa, Tanrı'ya seslenerek Tanrı Dağında kendisine vaat ettiği üzere halkına neden yardım etmediğini sormuş ve sitemde bulunmuştur. Hz. Musa'nın bu yakarışı ile Tanrı İsrailoğulları'nın rahata kavuşacağı yönünde tekrar söz vermiştir.³⁰¹ Sforno'ya göre Tanrı'nın bu sözü ile Firavun'un İsrailoğulları'nı angarya işlerde çalıştırmak yerine zorla Mısır'dan kovmak zorunda kalacağını ifade etmiştir. Özet olarak Sforno, Tanrı Mısır'daki hiçbir İsrailoğlunun geride kalmasını istemediğinden olayların bu noktaya geldiğini söylemiştir.³⁰²

Tanrı'nın desteğiyle Hz. Musa ikinci kez Firavun'un sarayına giderek asası ile gösterdiği mucizesine rağmen Firavun'u ikna etmeyi başaramamıştır.³⁰³ Hatta bu görüşmeye Hz. Musa'nın yanı sıra kardeşi Harun da katılmıştır. Sforno'ya göre Harun'un konuşması iyi olduğundan Hz. Musa'nın söylediklerini diplomatik bir dil ile Firavun'a iletmıştır.³⁰⁴ *Çıkış* kitabından bahsedildiği üzere Firavun'la yapılan bu görüşme sırasında Hz. Musa 80 yaşında, Harun ise 83 yaşındadır. Firavun'un gösterilen mucizelere rağmen kalbinin katılaştığından Tanrı'nın söylediklerine inanmadığı belirtilmiştir.³⁰⁵

İnkârcı Firavun'un bu tavrı nedeniyle kendisinin ve halkının başına sırasıyla 9 musibet gelmiştir. Bu musibetler *Tanah*'ın *Çıkış* bölümünde, kan musibeti, kurbağa musibeti, sivrisinek musibeti, at sineği musibeti, hayvanların musibeti, çıban musibeti,

²⁹⁹ Kur'an-ı Kerim, Mü'min, 40/28-46.

³⁰⁰ *Tanah*, *Çıkış*, 5:22; Harman, "Musa", 209

³⁰¹ *Tanah*, *Çıkış*, 5:22;6:1-8.

³⁰² Sforno on Exodus [*Çıkış*], 6:1:2; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³⁰³ *Tanah*, *Çıkış*, 7:8-12.

³⁰⁴ Sforno on Exodus [*Çıkış*] 7:6:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³⁰⁵ *Tanah*, *Çıkış*, 7:22.

dolu musibeti, çekirge musibeti ile karanlık musibeti olarak dile getirilmiştir.³⁰⁶ Bu musibetlere rağmen Firavun inkârdan ve İsrailoğulları'na zulümden vazgeçmeyi düşünmemiştir. Tanrı, Hz. Musa'ya Firavun ve halkının başına son bir musibet vereceğini, vereceği bu musibetin İsrailoğulları'na özgürlük getireceğini söylemiştir.³⁰⁷ Zira Tanrı'nın bu musibetiyle Firavun ve halkının ilk doğan çocuğu ve hayvanı ölmüştür. Yaşanan bu büyük felaket sonrası Firavun hemen Hz. Musa'yı sarayına çağırması ve büyük bir endişe içinde Hz. Musa'ya halkını alarak istediği yere gitmelerine izin verdiğini söylemiştir.³⁰⁸

Yusuf peygamber ile birlikte Mısır topraklarına gelen ve zaman zaman büyük zulüm altında yaşayan İsrailoğulları için Hz. Musa rehberliğinde artık yeni bir dönem başlamıştır. İsrailoğulları hazırlıklarını hızla tamamlamış ve Hz. Musa ile Mısır'dan çıkmak üzere yola çıkmışlardır. İbn Ezra'ya göre şafağın tam söktüğü an ile gün doğumu arasındaki bir saat içerisinde yola çıkmıştır. Yola çıkılan gün, Firavun'un Mısır'dan çıkmaya izin verdiği günden itibaren geçmiş olan 15. gün olduğu bilinmektedir.³⁰⁹

Bir başka Talmud yorumcusu Raşi, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmak üzere gerekli hazırlıkları yapmadan alelacele yola çıktığını iddia etmiştir. Zira İsrailoğulları yola çıktıklarında yanlarında yiyecek olarak mayasız kekten başka bir şey yoktu. Bir tefsir derlemesi eseri olan Mekhilta of Rabbi Ishmael'de İsrailoğulları'nın yola çıkmadan önceki sözleri şöyle ifade edilmiştir: “*Orada daha sonra hangi ödül verilir? İsrail, Rab'bin kutsal kısmıdır*”³¹⁰

Çıktıkları yolda önce Sukkot'a, oradan Etam'a, oradan da Kızıldeniz çöl yoluna ulaşmışlardır.³¹¹ Kutsal bir emirle Pi-Hahiot yakınlarında, Migdol ile deniz arasında, Baal-Sefon'un karşısında deniz kıyısında İsrailoğulları konaklamıştır.³¹² Bu esnada İsrailoğulları'nın Mısır'dan kaçtığı haberini alan Firavun'un fikri değişmiştir. Firavun Mısır'da bulunan tüm savaş arabalarını ve büyük bir orduyu toplayarak Pi-Hahiot

³⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tanah, Çıkış 7, 8, 9 ve 10. bölümler.

³⁰⁷ Tanah, Çıkış, 11:1.

³⁰⁸ Tanah, Çıkış, 12:31-32.

³⁰⁹ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 12:31:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³¹⁰ Mekhilta d'Rabbi Yishmael on Exodus [Çıkış], 12:35; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³¹¹ Harman, “Buda”, 209.

³¹² Tanah, Çıkış, 14:1-2.

yakınlarında konaklayan İsrailoğulları'na yetiştirmeyi başarmıştır.³¹³ Bu durumu gören İsrailoğulları büyük bir korku içinde Hz. Musa'ya “*Mısır'dan çıkarmakla bize ne yaptın!*” diyerek sitemde bulunmuştur.³¹⁴ Hz. Musa büyük Mısır ordusu ve halkının sitemleri karşısında imanıyla halkına dönerek “*Korkmayın*” demiş ve bu cesur duruşu Tanrı'ya olan inancını göstermiştir. Bu inancı neticesinde bu cesur duruşuyla Tanrı'ya olan güveniyle denize elini uzatmıştır. Tanrı, Hz. Musa ve halkı için suları ikiye bölmüş ve denizi karaya çevirmiştir. Hz. Musa ve halkı denizi yürüyerek geçerken, arkasından gelen Firavun ve ordusu Tanrı'nın kudretiyle karaya dönen denizin eski hâline gelmesi neticesinde helak olmuştur. Firavun da dahil tek bir kişinin kurtulamadığını gören İsrailoğulları Tanrı'dan korkmuş ve elçisi olan Hz. Musa'ya büyük bir güven duyup söyledikleri nedeniyle pişman olduklarını dile getirmişlerdir.³¹⁵

Hz. Musa'nın kavmiyle birlikte Mısır'dan çıkışı, Hz. Musa'nın hayatı ve Yahudilik açısından büyük önem teşkil etmiştir. Hatta günümüzde Yahudiler tarafından bu hicret Fısıh Bayramıyla kutlanmaktadır. Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkması Kur'an-ı Kerim ve Tanah'ta paralel olay örgüsü ile anlatılsa da farklı şekilde dile getirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Mısır'dan çıkmadan önce Firavun ve Hz. Musa'nın anlaşması üzerine tertip edilen bir karşılaşmadan bahsedilmiştir. Bu karşılaşmada Firavun Hz. Musa'yı sihirbazlık ile suçlamış, Hz. Musa da mucizelerin sihirbazlık ürünü olmadığını kanıtlamıştır.³¹⁶ Firavun'un getirdiği Mısır'ın en ünlü sihirbazları ellerindeki asayı atarak yılanla dönüştürmüş, Hz. Musa ise asasını daha büyük ejderhaya dönüştürmek suretiyle yılanları yok etmiştir. Bu mucizevî olaya tanık olan sihirbazlar gerçekleşen bu olayın sihirbazlık ürünü olmadığını fark edip diz çökerek Hz. Musa'nın Rabbine iman etmişlerdir.³¹⁷ Ne var ki Hz. Musa'nın bu mucizesi karşısında Firavun inkârcı tavrına devam etmiştir. Bu inkârının bedelini halkı ile birlikte ödemiştir. Önce kıtlık meydana gelmiştir. Ancak Firavun'a göre bunun tek sorumlusu sihirbaz olan Hz. Musa'dır. Bunun akabinde Allah'ın takdiriyle Firavun ve halkı sırayla yedi farklı musibet ile sınanmıştır. Mısırlılar başlarına gelen musibetlerden kurtulmak amacıyla

³¹³ Tanah, Çıkış, 14:5-9.

³¹⁴ Tanah, Çıkış, 14:11.

³¹⁵ Tanah, Çıkış, 14:31.

³¹⁶ Kur'an-ı Kerim, Yunus, 10/75-82.

³¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Şuara, 26/29-51.

önce iman edip sonra ise inkârcı tavırlarına geri dönmüşlerdir.³¹⁸ Lakin Firavun inkârcı tavrını hiç değiştirmemiş hatta yaşanan musibetler nedeniyle Hz. Musa ve kavminin Mısır'dan gitmesini istemiştir. Firavun, Hz. Musa ve halkının gitmesine izin vermiştir.³¹⁹ Sonra kararından vazgeçerek Hz. Musa'nın peşinden giden Firavun ve askerleri, Hz. Musa'nın denizi ikiye yarması ile helak olmuştur. Ayrıca Firavun son nefesinde pişmanlığını dile getirmesine rağmen fayda vermediği anlatılmıştır.³²⁰

2.7. Hz. Musa'nın İsrailoğulları'yla Çölde Kalması

Firavun'dan kurtularak Kızıldeniz'in diğer tarafına geçen Hz. Musa ve kavmi Tanah'ta naklediği üzere Şur isimli çöle gelmişlerdir. Ancak İsrailoğulları yeni bir sorun ile karşılaşmıştır. Zira geldikleri Şur çölünde yeterli su olmadığından susuzluk çeken İsrailoğulları su aramaya başlamıştır. Mara³²¹ isimli bölgeye geldiklerinde su bulan ancak bulunan suyun acı olduğunu fark eden İsrailoğulları, yine Hz. Musa'ya yakınmaya başlayarak “*Ne içeceğiz*” diye sormuşlardır. Haham Chaim ibn Attar, İsrailoğulları'nın “*Ne içeceğiz*” şeklinde homurdanmaya başlamasının Tanah'ta bir eleştiri olduğunu ifade etmiştir. Zira Tanah'ta Tanrı bu anlatım tarzı ile “İsrailoğulları'nın homurdanmak yerine ihtiyaçlarını uygun bir şekilde sormaları gerektiği” şeklinde uyarmıştır. Nitekim Chaim ibn Attar, bu eleştirinin İsrailoğulları'nın çölde kaldığı süreç içerisinde birçok kez tekrarlandığını da ifade ederek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.³²² Farklı bir Talmud yorumuna göre ise Hz. Musa, İsrailoğulları'nın bu pervasız davranışı neticesinde Tanrı'ya ağlamış ve bir mucize istemiştir.³²³ Hz. Musa'nın Tanrı'ya yalvarması üzerine Tanrı ona bir ağaç parçası işaret etmiştir. Bu ağaç parçasını acı suya atınca birdenbire su tatlı olmuştur.³²⁴

Hz. Musa ve İsrailoğulları, Elim denilen bir bölgeye geldiklerinde on iki su kaynağı ve yetmiş hurma ağacının bulunduğu bir su kıyısında konaklamışlardır.³²⁵ İbn Ezra'ya göre İsrailoğulları yaklaşık yirmi gün kaldıktan sonra buradan ayrılmışlardır.³²⁶

³¹⁸ Kur'an-ı Kerim, Araf, 7/127-135.

³¹⁹ Kur'an-ı Kerim, İsra, 17/103.

³²⁰ Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt:IV*, 131-132.

³²¹ “Mara” ismi “Acı su” anlamına gelmektedir.

³²² HaChaim on Exodus [Çıkış], 15:24:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³²³ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 15:25:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³²⁴ Tanah, Çıkış, 15:22-26.

³²⁵ Tanah, Çıkış, 15:22-27.

³²⁶ İbn Ezra on Exodus [Çıkış], 15:27:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

Mekhilta d'Rabbi Yishmael'de anlatıldığı üzere ise burada kaldıkları süre içerisinde İsrailoğulları arasında en yaşlı ve bilge olanlar Marah'ta Hz. Musa'ya verilen Tevrat'ın bölümlerini incelemişlerdir.³²⁷

Mısır'dan çıkışlarının ikinci ayının on beşinci gününde Sina çölüne vardıklarında İsrailoğulları Hz. Musa'ya bu kez açlıkları nedeniyle yakınmışlardır. Hatta *“Keşke RAB bizi Mısır'dayken öldürseydi”* diyerek pişmanlıklarını Hz. Musa'ya iletmekten çekinmemişlerdir.³²⁸ Yahudi vaiz Haham Elazar haModa (d. 110-ö. 135) İsrailoğulları'nın bu görüşlerini şöyle açıklamıştır: *“İsrailoğulları, Mısır'daki kralların hizmetkarıydı. Pazara çıktıklarında ekmek, et, balık ve diğer her şeyi alabilirlerdi ve kimse onları durduramazdı. Tarlaya çıkıp üzüm, incir ve nar alabilirlerdi. Kimse onları durduramazdı”*³²⁹

Tanrı'nın isteğiyle Sin çölünden ayrılan İsrailoğulları Refidim'e gelir ancak burada da içecek su bulamamışlardır. Bir kez daha İsrailoğulları Hz. Musa'ya tepki göstererek *“Bizi, çocuklarımızı, hayvanlarımızı susuzluktan öldürmek için mi Mısır'dan çıkardın?”* şeklinde söylenmeye başlamıştır. Akabinde Hz. Musa, Tanrı'nın emriyle bir kayadan su fışkırtarak İsrailoğulları'na su temin etmiştir.³³⁰

İsrailoğulları Refidim'de kaldıkları süre içerisinde Amelekliler İsrailoğulları'na savaş ilan etmiş, Hz. Musa ve Harun'un gerçekleştirdikleri mucizeler neticesinde İsrailoğulları bu savaşı kazanmayı başarmıştır.³³¹ Bu esnada Hz. Musa'nın kayınbabası Midyanlı Yitro, Hz. Musa'nın eşi Sippora'yı ve çocukları Gerşom ile Eliezer'i yanına alarak Hz. Musa'nın yanına gitmiştir.³³² Burada ailesiyle hasret gideren Hz. Musa, ayrıca Yitro'nun yargılama usulü ile ilgili tavsiyelerini dinleyerek uygulamaya koymuştur.³³³ Refidim'de bulunan Hz. Musa ve İsrailoğulları, Mısır'dan çıkıştan 3 ay sonra Sina Çölüne varmış ve Sina Dağı'nın karşısında konaklamaya başlamıştır. Tanrı, Hz. Musa'yla konuşarak üçüncü gün Sina Dağı'na koyu bir bulut içinde geleceğini

³²⁷ Mekhilta d'Rabbi Yishmael on Exodus [Çıkış], 15:27; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³²⁸ Tanah, Çıkış, 16:1-3

³²⁹ Mekhilta d'Rabbi Yishmael on Exodus [Çıkış], 16:3:1; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³³⁰ Tanah, Çıkış, 17:1-7.

³³¹ Tanah, Çıkış, 17:8-16.

³³² Tanah, Çıkış, 18:1-10.

³³³ Tanah, Çıkış, 18:13-27.

söylemiş ve halkını arındırmasını istemiştir.³³⁴ Tanah'ın Çıkış babında beklenen gün geldiğinde Tanrı, Hz. Musa'ya on emrini şöyle açıklamıştır:

1. *Benden başka tanrın olmayacak.*
2. *Put yapmayacaksın ve puta tapınmayacaksın.*
3. *Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın.*
4. *Şabat³³⁵ gününü kutsal sayacaksın, o gün hiçbir iş yapmayacaksın.*
5. *Anne ve babana saygı göstereceksin.*
6. *Adam öldürmeyeceksin.*
7. *Zina etmeyeceksin.*
8. *Çalmayacaksın.*
9. *Yalan şahitlikte bulunmayacaksın.*
10. *Komşunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, öküzüne, eşeğine, hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin³³⁶*

Tanrı, bu on emri içeren taş levhaları Hz. Musa'ya vererek kavminin yanına dönmesini istemiştir.³³⁷ Hz. Musa halkının yanına döndüğünde beklemediği bir tablo ile karşılaşmıştır. Zira Harun'un halktan topladığı altın ile yaptığı buzağıya İsrailoğulları tapınmaya başlamıştır. Bunun üzerine sinirlenen Hz. Musa altın buzağıyı parçalamış ve Tanrı'dan af dilemek için tekrar Sina Dağı'na çıkmıştır.³³⁸ Giderken kırılan levhaların yerine hazırlamış olduğu tabletleri de yanında götürmüştür.³³⁹ Hz. Musa 40 gün Sina Dağında bulunarak Tanrı'yla konuşmuştur. Bu süre içerisinde su ve yemekten bedenini arındırmış ve o oruçlu geçen 40 günün sonunda Tanrı'nın buyruklarının yazılı olduğu iki levhayı alarak kavminin yanına gitmiştir.³⁴⁰ İsrailoğulları, Hz. Musa'nın Tanrı ile konuşmasından sonra yüzünde parlaklık olduğunu görmüştür. İlk önce Hz. Musa da bu durumdan bihaber olmasına rağmen yüzündeki parlaklığı sonradan fark etmiştir. Bu

³³⁴ Tanah, Çıkış, 19:1-25.

³³⁵ Cumartesi gününü ifade etmektedir.

³³⁶ Tanah, Çıkış, 20:1-17.

³³⁷ Tanah, Çıkış, 25:1-31:1.

³³⁸ Tanah, Çıkış, 32:1-35.

³³⁹ Tanah, Çıkış, 34:1-4.

³⁴⁰ Tanah, Çıkış, 34:28.

nedenle Hz. Musa Tanrı ile görüşmesinin ardından yüzüne peçe takmaya başlamıştır.³⁴¹ Ayrıca Tanah'ta Hz. Musa'nın Sina çölünde bulunduğu esnada nüfus sayımı yaptığının da bahsedilmiştir. Hz. Musa ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışının ikinci sene-i devriyesinden 2 ay geçmek üzereyken Sina Çölünden, Paran Çölüne göç edilmiştir.³⁴² Hz. Musa bir süre sonra Kenan ülkesine gitme isteğini İsrailoğulları'na bildirmesine rağmen onların burun kıvrması ile karşılaşmıştır. Bu olay neticesinde İsrailoğulları ve Hz. Musa'nın çölden çıkması Tanrı tarafından yasaklanmıştır. Hz. Musa yaşamı boyunca Kenan ülkesine gitme isteğiyle yanıp tutuşmuştur. Bu dileğini Tanrı'ya ne kadar sarf etmiş olsa da Kenan ülkesi Hz. Musa için bir istekten öteye gitmemiştir.³⁴³

Kuran-ı Kerim'de ise Hz. Musa'nın çölde geçirdiği süreç farklı detaylarla anlatılmıştır. Kuran-ı Kerim'de anlatıldığı üzere Allah İsrailoğulları'na çölde bulundukları ve sefalet çektikleri esnada kudret helvası ve bildircin eti ihsan etmiştir. Ancak İsrailoğulları Allah'ın rızık ettiği kudret helvası ve bildircin etinden razı olmayarak sebze yemeği istemiş ve Allah'ın gazabına uğramışlardır.³⁴⁴ İsrailoğulları çölde rastladıkları bir kavmin puta taptıklarına şahit olmuş ve Hz. Musa'dan kendilerine bir put yapmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Musa kavmine “*Siz gerçekten cahillik ediyorsunuz*” diyerek tepki göstermiştir. Yine Tanah'ta anlatıldığından farklı olarak İsrailoğulları çölde su bulamayınca Hz. Musa Allah'ın emriyle on iki kayadan su fışkırtmıştır.³⁴⁵

Bir süre sonra Tur Dağı civarına gelen Hz. Musa ve İsrailoğulları burada konaklamıştır. Hz. Musa, kavminin yanında Harun'u bırakarak Tur Dağına çıkmış ve bu 40 günlük süre içerisinde Allah, Hz. Musa'ya ilahi emirleri içeren levha vermiştir.³⁴⁶ Bu levhaları alarak Tur Dağından indiğinde İsrailoğulları arasında Samiri³⁴⁷ isimli birisi, nefesine hoş geldiği için yaptığı bir buzağı heykeli yaptığını, kavminin bu buzağı heykeline tapmak suretiyle şirke düştüğünü görmüştür.³⁴⁸ Bu duruma engel olmadığı

³⁴¹ Tanah, Çıkış, 34:29-35.

³⁴² Tanah, Sayılar, 10:11-28.

³⁴³ Tanah, Sayılar, 14:34; Tanah, Tesniye, 2:14.

³⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/61.

³⁴⁵ Kur'an-ı Kerim, Araf, 7/138-140; 159-160.

³⁴⁶ Kur'an-ı Kerim, el-A'rat 7/ 142-145; Taha, 20/80.

³⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, Taha 20/95

³⁴⁸ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/54; 92-93.

için Harun'u hırpalamış ve levhaları yere atarak kırmıştır. Akabinde Hz. Musa kavminden seçtiği 70 kişiyle Allah'a tövbe etmiştir.³⁴⁹ Hz. Musa Allah tarafından kendilerine vaat edilen topraklara gitmeye kavmini ikna edemeyince, vaat edilen topraklar yasaklanmış ve ilahi takdirle 40 yıl çölde kalmaya mahkûm kılınmıştır.³⁵⁰

Netice itibarıyla belirtmek gerekir ki Mısır'da Firavun'un zulmü altında olan bir Levilli aileden dünya gelerek sarayın ihtişamı içerisinde iman ve tevazu ile kalbini ferahlatan Hz. Musa, gençliğini zulüm çatısı altında geçirmemiş olsa dahi halkının yaşadığı zulme karşı sesini yükseltmiştir. Sarayın eğlencesi ile meşgul olmak yerine kendi yolunda giderek Medyen'de aile kurmuş ve Tanrı'nın kendisine verdiği kutlu vazife ile Firavun'a karşı korkusuzluğun resmini çizmiştir. Halkını kurtarma arzusu, tebliği görevini yerine getirme düşüncesi içinde yaşadığı tüm olumsuzluklara rağmen büyük sabır göstermiştir. Zulüm altında bulunan kavmini alarak hicret etmiş hicreti sırasında Tanrı'ya duyduğu güvende kuşku barındırmamıştır. Tanrı'nın buyruklarıyla sistemleştirdiği dinî yasalar ile birlikte İsrailoğulları'nı düzene koymuş ve ardından yüzyıllara meydan okuyan bir din bırakmıştır. Tarih sahnesinde bu şekilde kalıcı bir iz bırakan Hz. Musa, 120 yaşında Nebo Dağında vefat etmiştir.

³⁴⁹ el-A'raf, 7/148-156; Taha, 20/85-97.

³⁵⁰ el-Maide, 5/21-26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL FENOMENOLOJİK AÇIDAN BUDA VE HZ. MUSA

Dinler Tarihine göre dinlerde fenomenler hâlinde doğal objeler, imgeler, kutsal zaman, kutsal mekân, kutsal kitaplar ve din kurucuları gibi hayati öneme sahip somut olgular bulunmaktadır. Bunlar içinde belki de Kutsal Varlık ile gerçek karşılaşmayı ve kutsal âlem ile asli bağlantıyı bulan en önemli fenomenlerden biri mukaddes kimliğe sahip olan din kurucularıdır. Daha somut olarak Dinler Tarihi'ne göre bir din kurucusu, bir gelenekte kutsal ile doğrudan karşılaşan ilk ve en önemli kişi sayılabilir. Bu açıdan bir dinî gelenekteki din kurucusu “dini ilk tecrübe eden kişi”, “vahyin ilk şahidi”, “dini ilk anlayan”, “dindeki mucizeler gibi olağanüstülüklere ilk şahadet eden”, yaşadığı öğretilerin öğretmeni, geleneği şekillendiren teolojiyi ikame eden ve bulunduğu toplumu değiştiren son olarak metafizik ile fiziki âlem arasındaki ilişkide mutlak aracı figür kabul edilebilir.³⁵¹

Bu bağlamda her dinin kurucusu, dindarlar üzerinde rol model bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinler, din kurucularının bakış açılarını sistemleştirilmiş şekilde dindarların önüne koyarak ritüel veya kült gibi uygulamalarla dinamik olarak yaşanmaktadır. Bu sebeple mutlu dünya ve ahiret kurtuluşu için temel rol din kurucularına düşmektedir. Din bu anahtar role sahip din kurucusu ile dindarın yaşamını şekillendirmektedir. Nitekim her dinde din kurucuları, takipçileri tarafından din ile özdeşleştirilebilmektedir. Zira bir din mensubuna göre kurucusunun öğretici ve benimsettirici hayatı kronolojik bir hikâyeye değil aynı zamanda kimliği ve şahsiyetiyle

³⁵¹ Mustafa Alıcı, *Yahudiliğe Göre Hz. Musa'nın Yeri (Yayınlanmamış ders notu)*, Erzincan Binalii Yıldırım Üniversitesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan. 1.

tamamen o dinin “dünya görüşünü” yansıtmakta böylece onsuz dini tam olarak anlamlandırmayı güçleştirmektedir.³⁵²

Daha somut olarak söylersek çoğu dinî gelenek, Budizm örneğinde olduğu gibi Buda gibi karizmatik bir kurucuya veya Yahudilik örneğinde olduğu gibi Hz. Musa gibi önder bir peygambere sahip olmuştur. Dolayısıyla bu iki şahsiyet, kendi dinlerinin kurumsallaşmasında, kutsal metinlerin oluşmasında, ilk dindarların bir araya gelmesinde çekirdek bir rol üstlenmişlerdir. Bu rolleriyle din kurucuları, takipçileri için bağlayıcı ve olmazsa olmaz birer model olarak kabul edilmişlerdir. Zaten kurucuların doğumlarından ölümlerine kadar tüm hayatları onlara inananlar için minimum ölçüde bile bir merak konusu olabilecektir.³⁵³

Yahudi asıllı dinler tarihçisi ve din sosyologu Joachim Wach (ö. 1955)’a göre “din kurucusu” dinî otorite tipolojisinin önemli kavramlarından birisidir. Ona göre ‘din kurucusu’ kavramı, karizmatik şahsiyetin temel niteliğini veya faaliyetini değil, onun yaptıkları ve söylemlerinin, tarihi ve sosyal süreçte yaptığı etkiyi ifade etmektedir. Evrensel dinlerin önemli bir özelliği, bir kurucusunun olmasıdır. Bu kurucuların her biri emsalsiz bir tecrübeyi temsil etmiş ve insanların inanç ve ümitlerinin timsali hâline gelmişlerdir. Wach’a göre tüm din kurucuları büyük bir dinî saygıya mazhar olmuşlardır.³⁵⁴

Her ne kadar din kurucuları takipçileri tarafından vazgeçilmez bir figür olmalarına rağmen kültür, coğrafya, anlık mistik duygu ve toplumsal anlayış gibi faktörlere bağlı kalarak gelenek için farklı tezahürlerle yorumlanmışlardır. Din Fenomenolojisi’ne göre din kurucusu fenomeni dâhil dindeki fenomenleri, birer biyolojik organizma gibi canlı ve dinamik pek çok temel yapı taşlarına ve tiplerine ayıran kutsalla ilintili aslî ifade veya tezahürlerdir.³⁵⁵ Tarihsel fenomenolojinin kurucusu sayılan İtalyan dinler tarihçisi Raffaele Pettazzoni (ö. 1959)’ye göre tarih, din

³⁵² Alıcı, *Yahudiliğe Göre Hz. Musa’nın Yeri (Yayınlanmamış ders notu)*, 3.

³⁵³ Hakan Öztürk, Şahin Kızılabdullah “Geçmişte Yaşamış Din Kurucusu veya Peygamberler ile ilgili Rivayetlerin Hz. Muhammed’in Hayat Hikâyesine Etkisi: Doğum Olayları Örneği”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1(2021): 337-391.

³⁵⁴ Niyazi Akyüz, “Din Sosyolojisi’nde Bir Dini Otorite Tipi Olarak Din Kurucusu”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 20/52 (2017):99.

³⁵⁵ Mustafa Alıcı, "Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihi’nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5 / 2 (Nisan 2005): 73-120.

biliminde yalnızca “geçmişin bilgisi” olarak anlaşılamaz. Aksine tarih, fenomenolojiyi dışlamayan bir yöntem olup mukayese metoduyla birleşir ve geçmişteki dinî olguları dindarın anladığı şekliyle anlayan ve onu günümüzde kutsalla ilişkisini kurarak yeniden inşa edici temel unsurlardan biridir.³⁵⁶

Çalışmamızın bu bölümünde Hz. Musa ve Buda’nın hayatlarını fenomenolojik açıdan mukayese etmeye çalıştık. Zira “din kurucusu” olarak Buda ve Hz. Musa’nın tarihsel dönemde ve coğrafyasında nasıl algılandığı ve takipçileri tarafından nasıl çağlar boyu aktarıldığı öne çıkmaktadır. Örneğin Hindu geleneğinde Brahmanların güçlü olduğu devirlerde dayatılan kast sistemi altında ezilen Sakya şehrinin mensupları için Buda kast sistemine meydan okuyan “eşitlikçi” bir din kurucusu olarak tezahür edilirken, buna karşın Hz. Musa ise İsrailoğulları tarafından güç sahibi Firavun’a karşı bir özgürlükçü din kurucusu olarak tezahür ortaya çıkarmıştır. Hem Sakyalılar hem de İsrailoğulları için Buda ve Hz. Musa canlı birer modele dönüşmüştür. Bu örnekleri çoğaltabiliriz; söz gelişi Hz. İsa’nın bedel ödeyici, Konfüçyus’un erdemli bir usta, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ilmin ve barışın temsilcisi olarak tezahür eden modellikleri bu meydana sayılabilir.

3.1. Fenomenolojik Açıdan Bir Din Kurucusu Olarak Buda’nın Budizm’deki Eşsiz Rolü

Günümüz Budist dünyasında sıkça Buda heykeline rastlıyoruz olsak da Budist kutsal metinlerinde Buda’nın fiziki özelliklerinden çok nadir bahsedilmektedir. Nitekim Budist kutsal metinlerde Buda’nın fiziki özelliklerden (boyu, yüzü ve vücudunun nasıl gözüktüğü) ziyade kişiliği ile ilgili konulara değinilmektedir.³⁵⁷ Bu bağlamda Budizm’de fiziki ibadetlerden çok içsel ibadetler ön plana çıkmaktadır.

Buda’nın cesur bir şekilde Brahman doktrinlerine ve kast taassubuna karşı durması şahsiyetindeki devrimci ruhu ortaya koymaktadır. Buda’nın bu eski geleneksel düzene karşı tavrı, öğrencilerine de cesaret aşılamıştır. Nitekim Hindistan topraklarında

³⁵⁶ <http://www.filosofiapolitica.it/Testi/II%20metodo%20storico-comparativo.pdf> (Erişim Tarihi 20/10/2005).

³⁵⁷ Nakamura, *Buda*, 531.

hüküm süren Brahmanizm ve kast taassubu Budizm dininin etkisi ile güç kaybetmiştir.³⁵⁸

Brahmanlar Tanrı'yı insanî niteliklerle tezahür ettirmişlerdir. Söz gelişi Hindu geleneğine göre Tanrı pişmanlık duyan, aldatabilen, zaafları bulunan, sihirden hoşlanan, insanlar tarafından acze düşürülebilen bir varlıktır. Buda'nın, Tanrı'yı reddeden ateist bir düşünce yapısı yoktur. Hatta o âlemin yaratılışına ilişkin insanın sınırlı bilgiye sahip olduğunu dile getirmiştir. Buda'nın bu görüşü çevresinde Budistler, Hindu geleneğinin Tanrı'ya insani özellikler atfetmesine karşı tavır koymuşlardır. Bu sebeple Budistler Tanrı tasavvurundan uzak durmuşlardır. Buda'nın yaşamı boyunca savunduğu amelî ahlak ve insanlara, hayvanlara, bütün varlıklara sevgi ve şefkat gösterilmesi yönündeki öğretisi de Budizm dini için bir amentü hâline gelmiştir.³⁵⁹ Buda'nın yaşamış olduğu ve öğütlediği basit ve sade hayat tarzı, günümüz Budistleri tarafından hâlen uygulanmaktadır. Nepal, Sri Lanka ve Hindistan gibi ülkelerde Buda rol modelliğinde züht hayatı yaşayan çok fazla Budist olduğu bilinmektedir.

Budizm'de iman ikrarına "tri-ratna" (üç cevher) ismi verilmiştir. Buda bu iman ikrarının ilkinde konu olmuştur. Zira "Buda'ya sığınırım" ilk cevherdir. Ayrıca Budizm'in nihai hedefi olan Nirvana, Buda ile özdeşleşmiş bir inanç anlayışıdır. Bazı Budist gelenek kitaplarında anlatıldığı üzere dünyaya birçok Buda gelmiştir. Gotama Buda ise 25. Buda'dır ve Budizm dinin kurucusudur. Bu nedenle Buda, Budizm dinin temel taşı konumundadır.³⁶⁰

Erken dönem Budizm'de dindar Budistleri tanımlamak için kullanılan kelimelerden biri *isi*'dir. İsi kelimesiyle eski dönem Budist gelenek kitaplarında Budalara atıf yapılmıştır. Gotama Buda için ise "büyük bilge" manasında kullanılan "mahesi" kelimesi tercih edilmiştir. Bu sebeple Gotama Buda, Budizm geleneği için apayrı bir yere sahip olmuştur.³⁶¹

Budizm dinin kurucusu olan Buda, hiç şüphesiz ki ona insanların gözünde vazgeçilmez bir figürdür. Buda'nın ölümünün akabinde öğrencileri tarafından Buda'nın manevi şahsiyetine ve onun öğretilerine gösterilen yüksek seviyede saygı Budizm

³⁵⁸ Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 229.

³⁵⁹ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, 229-233.

³⁶⁰ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, 249.

³⁶¹ Nakamura, *Buda*, 536.

dininin yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.³⁶² Hatta Buda'nın öğrencilerinin bu ölçüde gerçekleştirdikleri tüm bu çalışmalar neticesinde Budizm kurumsal anlamda derinleşme sürecine girmiştir. Buda'nın ölümünden 3 ay sonra Rajagrha'da toplanan ilk Budist dinî konsülden Buda'nın öğretilerinin koruma, yaşatma ve kayıt altına alınması konusunda ilk adım atılmıştır.³⁶³ Bu olay Buda'nın öğretilerinin, ölümünden sonra da önemsedığının en büyük kanıtı olmuştur.

Budizm, M.Ö 3. yüzyılda Hindistan dışına çıkarak evrensel kimlik kazanmaya başlamıştır. Farklı coğrafyalarda yayılan Budizm'in, en temel iddiası Buda'nın öğretileri olmuştur. Her ne kadar Budizm dini, kültür farklılıkları nedeniyle farklı şekilde yorumlanmış olsa da yapılan yorumlarda buluşulan tek ortak nokta Buda ve onun öğretileri olmuştur. Kuşkusuz bunun sebebi olarak Buda, tarihsel kişiliğinin yanı sıra kurucusu vasfıyla önemli biri olarak görülmüştür. Çağdaş dönemde evrensel bir din hâline gelen Budizm'de, Buda'nın etkisi tartışılmaz bir noktaya ulaşmaktadır.³⁶⁴

Ancak günümüzde Budistler tarafından Buda'nın tanrılaştırıldığı aşikârdır. Zira Budist ritüellerinde dindarlar onun önünde eğildikleri, ona duada bulunduklarını yahut dua ettikleri vakit onun ismini saygıyla ikrar ettikleri, sıkıntılı zamanlarında bir tanrı olarak yardım talebinde bulundukları ve ölümünden sonra onu “evrenin efendisi” ve “tüm insanlığın kurtarıcısı” olarak görmektedir Buna karşın Buda'nın son sözleri bu olgunun tam tersi yönünde gözükmektedir. Çünkü Buda'nın son konuşması “*Kendi kendinizin ışığı olunuz, kendi kendinizin sığınağı olunuz, kendinizi harici sığınağa götürmeyiniz. Bir ışık olarak gerçeğe çabukça sarılınız, gerçeğin sığınağı olarak çabukça sarılınız ve kendi kurtuluşunuzu kendiniz gerçekleştiriniz.*” şeklindedir. Bu nedenle Buda'nın dini saf bir insanlık dini olduğu ve tamamen ahlaki kurallar üzerine bina edildiği söylenebilir.³⁶⁵

Budizm, Buda'nın ölümü sonrası hızlı bir yükselişe geçerek Hindistan'dan başlayarak Çin ve Japonya gibi Uzakdoğu ülkelerine kadar yayılmış hatta Avrupa'da

³⁶²E. K. Neumaier-Dargyay, *The Sovereign All-Creating Mind The Motherly Buda* (New York: State University of New York Press, 1992), s 35.

³⁶³ Elizabeth A. Reed, *Primitive Buddhism Its Origin and Teaching* (Chicago: Bod Third Party Titles, 1896) 155.

³⁶⁴ Hüsamettin KARATAŞ, “Sakyamuni Buda'nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16/42(2013): 26.

³⁶⁵ A.Ranjan Mohapatra, “Budizm”, çev. Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/16 (2003): 180.

son zamanlarda dikkatleri üzerine çekmiştir. Budizm'in insanlar arasında çok çabuk popüler olması aslında Buda'nın yalın ve soylu öğretisi, insanlar arasındaki eşitliğin liberal ruhu, Buda'nın sihirsel ve mucizevî performansı, cemaatinin (Sangha'nın) Buda'nın öğretilerine gösterdiği hassas riayet ve koruma ve onların dinamik misyoner faaliyetleri sebebiyle gerçekleşmiştir³⁶⁶

3.2. Fenomenolojik Açıdan Yahudiliğe Yön Veren Hz. Musa'nın Yahudilik'teki Eşsiz Rolü

Yahudilik uzun bir tarihsel süreçten geçerek olgunlaştığından, tek bir kutsal şahsiyet üzerine kurulu bir din sayılmayabilir. Gene de Hz. Musa, normatif açıdan Yahudilik için önemli bir mihenk taşıdır. Zira Yahudiliği gerçek manada sistematik bir din hâline getiren Hz. Musa, takipçilerinin gözünden eşsiz bir rol model konumunda olup müstesna bir yere sahiptir.

Bir İsrail peygamberi olan Hz. Musa, çift boyutlu bir misyona sahiptir. Birinci boyut soyut özellikte olup Tanrı ile irtibat ve bunun neticesinde kişisel bir tecrübedir. İkinci boyut ise kutsal olanla iletişim sonucu edinilen ilahi bilgilerin İsrailoğulları'na iletilmesidir.³⁶⁷ Bu sebeple Hz. Musa'nın Yahudilik için *Tanah*'ta adı geçen diğer peygamberlerden daha çok önemsenmesinin ilk nedeni onun özgün tebliğ görevidir. Zira *Tanah*'ta Hz. Musa'dan farklı olarak bahsi zikredilen peygamberler Tanrı ile iletişim kurmuş olsalar da “nesiller üstü tebliğ” gibi ciddi bir vazifeyle görevlendirilmemişlerdir. İkinci nedeni ise diğer peygamberlerden Hz. Musa'nın kutsal olan Tanrı ile en yüksek perdede iletişim kurmasından ve vasıtaya gerek duymadan iletişimi sağlayabildiğinden dolayıdır.³⁶⁸ Filhakika peygamberler içerisinde en yüksek makamda Hz. Musa yer almaktadır.³⁶⁹

Son olarak “içeriden bir bakışla” Hz. Musa, İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtardığından Yahudilik için bir “halk kahramanı”, çöl hayatında İsrailoğulları'nı potansiyel bir devlet yöneticisi gibi idare ettiğinden dolayı “güçlü bir siyasi lider” sayılabilir. Yine o Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki ahitleşme sürecinde

³⁶⁶ Mohapatra, *Budizm*, 180.

³⁶⁷ Eldar Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4 (2014): 679.

³⁶⁸ Hasanov, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler,” 685.

³⁶⁹ Seder Olam, *The Rabbinic View of Biblical Chronology*, (Jason Aronson Inc, 1998), 189-190.

mutlak aracıdır. Ayrıca Musa, İsrailoğulları'nın sapkınlık zamanlarında Tanrı ile İsrailoğulları arasında arabuluculuk görevini yerine getirmişken zaman zaman da ıslah edici ve kanun koyucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Rabbani Yahudi geleneği için Hz. Musa, “mutlak bir yol gösterici” ve “gerçek bir rol model”dir.³⁷⁰

3.3. Buda ve Hz. Musa'nın Hayatlarının Fenomenolojik Açidan Mukayesesi

İki farklı coğrafyada farklı zaman aralıklarında ihtişamlı saraylarında kalmak yerine gösterdikleri cesaret ile saraylarından çıkarak kavmi için yeni bir yol çizen Buda ve Hz. Musa'nın hayatlarını tüm yönüyle çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde ele aldık. Bu iki dâhiyane şahsiyetin farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda iz bırakması nedeniyle kendilerine isnat edilen dine ait kutsi kaynaklardan yararlanarak kesin bilgileri kullanmaya çalıştık. Onların kurucusu oldukları dinin mensuplarınca kaleme alınan edebi metinleri harmanlayarak fenomenolojik yaklaşım ile incelemeye çalıştık.

Sakyalıların veliaht prensi Buda'nın kurtuluşa yönelik çabasının çıkış noktasıyla; Hz. Musa'nın hak yoluna doğru yolculuğun çıkış noktasının kesiştiği görülmektedir. Böylelikle aynı hedef doğrultusunda iki farklı saraydan çıkış benzer tezahürler ile sonuçlanmış ve bu şahsiyetlere takipçileri tarafından benzer kutsiyet atfedilmiştir. Nitekim Buda çıktığı zorlu yolculuğun akabinde gerçek kurtuluşu kendisine saklamamış, insanları bu kurtuluşa sevk etmek için çabalamıştır. Onun ölümünün ardından ona nispetle Budizm dini doğmuş ve dinin mensuplarınca Buda'ya “doğru yola sevk edici” sıfatıyla kutsallık atfedilmiştir. Buna karşın Hz. Musa da zorlu hicretini halkıyla birlikte yapmış ve halkını Tanrı'nın buyruklarıyla doğruya yönlendirmiştir. Onun ölümünün ardından bilhassa ruhbanlar yoluyla Yahudilik daha sistematik bir din hâline gelmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde her iki şahsiyetin hayatlarını; doğum hikâyeleri, çocukluk ve gençlik yıllarını, hakikati arayış çabalarını, akıbetleri, misyonları, getirdikleri gelenekleri ve kurdukları sosyal yapıları bağlamında fenomenolojik açıdan değerlendireceğiz.

³⁷⁰ ALICI, *Yahudiliğe Göre Hz. Musa'nın Yeri (Yayınlanmamış ders notu)*, 7.

3.3.1. Buda ve Hz. Musa'nın Doğum Hikâyelerinin Mukayesesi

Geçmişte yaşamış din kurucularının doğum hikâyelerini anlatan pek çok farklı rivayetler literatüre girmiştir. Bu anlatılan hikâyelerin bir kısmı o dinin taraftarları tarafından mübalağalı olarak ve içerisine mitolojik unsurlar da katılarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Diğer kısmı ise gerek tarihsel olarak gerek hayatın olağan akışı çerçevesinde vuku bulabilecek gerçek hikâyelerden oluşmaktadır.

Dinler Tarihi açısından literatür taraması yapıldığında din kurucularının doğum hikâyelerinde bazı ortak özelliklere rastlanılmaktadır. Annelerinin mucizevî bir şekilde hamile kalması, nur veya bir ışık motifinin doğum esnasında bulunması öne çıkan benzerliklerdir. Lao-Tzu'nun annesinin bir nurdan hamile kalması, Zerdüşt'ün doğumunda evin etrafını göksel bir ışığın (nurun) kaplaması ve Hz. Musa'yı doğurtan ebenin gördüğü nur bunun en bariz örnekleridir.³⁷¹

Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde hayatlarını anlattığımız Buda ve Hz. Musa'nın, doğum hikâyelerinin hem mitolojik unsurlardan hem de tarihsel gerçekliğe uygun bilgilerinden oluştuğunu söyleyebilmekteyiz. Bu bilgiler ışığında Buda ve Hz. Musa'nın, tarihsel fenomenolojik açıdan doğumlarının benzer ve farklı yönlerini mukayese etmeye çalıştık.

Din kurucularının bu dünyaya gelmeden önce cennette ya da göksel bir mekânda yaşadıkları ve dünyadaki kötülükleri yok etmek için dünyaya gelmek istedikleri yönündeki rivayetler meşhurdur. Buna en önemli örnek, Buda'nın yeryüzüne gelmeyi istemesidir.³⁷² Anlatılan mitolojik hikâyeye göre Buda, dünyadaki doğumundan önce Tushita göğünde yaşamış ve daha sonra dünyaya gelmek istemiştir.³⁷³

Bunun yanında Hz. Musa'nın doğumundan sonra Allah tarafından annesine peygamber olacağı müjdelenmiştir.³⁷⁴ Aynı doğrultuda Buda'nın doğumundan sonra annesine de kâhinler tarafından Buda'nın büyük bir din öğreticisi ya da güçlü bir kral

³⁷¹ Öztürk, Kızılabdullah “Geçmişte Yaşamış Din Kurucusu veya Peygamberler ile ilgili Rivayetlerin Hz. Muhammed'in Hayat Hikâyesine Etkisi: Doğum Olayları Örneği” 378.

³⁷² Öztürk, Kızılabdullah “Geçmişte Yaşamış Din Kurucusu veya Peygamberler ile ilgili Rivayetlerin Hz. Muhammed'in Hayat Hikâyesine Etkisi: Doğum Olayları Örneği” 378.

³⁷³ Nakamura, *Buda*, 76.

³⁷⁴ Tanah, Yaratılış 1:4; ayrıca Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/7.

olacağı müjdelenmiştir.³⁷⁵ Bu bağlamda iki şahsiyetin de ileride kutsal bir kimlik kazanacağı mucizevî bir şekilde ailelerine dile getirilmiştir.

Buda ve Hz. Musa'nın doğum anı ile ilgili tasvirlerde bazı benzerlikler barındırmaktadır. Buda'nın doğumu sırasında onu yıkamak için şiddetli şekilde yağmur yağmış ve o doğumunun hemen ardından yedi adım atarak konuşmuştur.³⁷⁶ Aynı zamanda doğumdan hemen sonra annesinin kucağındayken Buda'nın geçtiği yerlerde dilsizlerin dilinin açılması, körlerin görmeye başlaması, topalların yürümüş olması ve ağaçlardan çiçeklerin açmış olması gibi doğaüstü olaylar gerçekleşmiştir. Yine Buda'nın doğumunun acısız şekilde gerçekleşmesi onun mucizevî yanına işaret etmektedir.³⁷⁷ Bunun yanında Yahudi geleneğinde ise Hz. Musa'nın doğumu ile ilgili doğaüstü anlatılar Buda'nın doğum anlatıları kadar mitolojik olmasa da aynı doğrultuda tasvir edilmiştir. Zira Hz. Musa sünnetli olarak doğmuş ve doğumu sırasında bulunduğu ev ışıklarla kaplanmıştır.³⁷⁸

Bir başka benzerlik ise her ikisinin de doğumdan hemen sonra annelerinden yoksun büyümeleridir. Söz gelişi Buda'nın doğumundan yedi gün sonra annesi Mahàmâyà vefat etmişken,³⁷⁹ Hz. Musa ise doğumundan bir süre sonra annesi tarafından nehre bırakılmıştır.³⁸⁰

Bir başka önemli husus da Hz. Musa'nın ve Buda'nın doğumu ile ilgili yakın çevresinin verdiği tepkilerdir. Çünkü doğum anlarında her iki din kurucusuna da benzer sıfatlar verilmiştir. Söz gelişi Buda'nın doğumu öncesinde kâhinler onun annesine, Buda'nın “büyük bir din öğreticisi” ya da “güçlü bir kral” olacağını söylemişlerdir.³⁸¹ Bunun yanında Hz. Musa'nın doğumundan sonraki süreçteki anlatılanlar da aynı tarzdadır. Örneğin Hz. Musa'nın doğumu sonrası annesi, ileride “önemli bir şahsiyet” olacağı kanısıyla bebek Musa'yı saklamaya karar vermiştir.³⁸²

³⁷⁵ Prebish & Keown, *Buddhism The Ebook*, 56.

³⁷⁶ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 42.

³⁷⁷ Störng, *The Story of Gotama Buda*, 52.

³⁷⁸ Ramban on Genesis [Yaratılış], 1:4.; www.sefaria.org (Erişim Tarihi 23/04/2022)

³⁷⁹ Prebish & Keown, *Buddhism The Ebook*, 57.

³⁸⁰ Tanah, *Çıkış*, 2:4-9.

³⁸¹ Prebish & Keown, *Buddhism The Ebook*, 56.

³⁸² Tanah, *Çıkış*, 2:2.

3.3.2. Buda ve Hz. Musa'nın Çocukluk ve Gençlik Yıllarının Mukayesesi

Buda ve Hz. Musa, hayat misyonlarını çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadıkları olaylar neticesinde kazanmaya başlamışlardır. Zira iki din kurucusunun gençlik yıllarında kendilerine çizmeye başladıkları özgürlük (Hz. Musa) ve kurtuluş (Buda) yolu, ileriki vakitlerde bir dinî misyona dönüşmüştür. Bu iki şahsiyetin gençlik dönemleri de büyük benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerlikler arasında ilk zikredeceğimiz ise muhakkak ki hem Hz. Musa'nın hem de Buda'nın sarayda kraliyet veliahdı olarak gençlik yıllarını geçirmeleridir. Ancak saraya uzanan yolların farklılığı da gözden kaçırılmamalıdır. Zira Buda, asil soydan doğması³⁸³ nedeniyle sarayda bulunmaktayken, Hz. Musa Tanrı'nın buyruğuyla annesi tarafından nehre bırakılması ile yolu saraya düşmüştür.³⁸⁴

Genç yaştaki Buda'nın yaşamının keyifli olduğu ve kraliyetin avantajları ve ayrıcalıklarından yararlandığı konusunda hiçbir şüphe yoktur.³⁸⁵ Aynı şekilde Hz. Musa da gençlik yıllarını Firavun'un sarayında bir prens gibi sürdürmüştür. Buna binaen iki şahsiyetin de maddi zorluklardan yoksun ve dünyevi gerçeklerden uzak çocukluk ve gençlik dönemleri olduğu açıktır.³⁸⁶

Sarayın dünyevi zevklerine kapılmayan Hz. Musa ve Buda ilmî ve askerî yönlerini geliştirmiş, iki şahsiyet de çeşitli alanlarda büyük başarılar elde etmiştir.³⁸⁷ Bu da onların dar bir vizyona sıkışıp kalmadıklarını ve kendilerini geliştirmeye açık şekilde gençlik hayatı yaşadıklarını bize göstermektedir.

Buda ve Hz. Musa saray duvarlarının parlıltı ve şatafatına rağmen kendileri için çizilmiş olan saray masalını bir kenara bırakmışlar ve saraydan ayrılmaya karar vermişlerdir. Hatta Buda babasının baskısına rağmen bu dileğini gerçekleştirmede ısrarcı olmuştur. Hz. Musa ve Buda aynı merak ve isteklilikle sarayın olağanüstü imkânlarını ve lüks yaşantısını cesurca ellerinin tersiyle iterek yaklaşık olarak aynı yaşlarda yollara düşmüştür.³⁸⁸ Burada küçük bir farklılık dikkat çekmektedir; Buda'dan ayrı olarak Hz. Musa'nın saraydan ayrılmasına ilişkin kararı bir zorunluluk da ihtiva

³⁸³ Nan & Huaijin, *Basic Buddhism: Exploring Buddhism and Zen*, 36.

³⁸⁴ Çıkış, 2:10-19.

³⁸⁵ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 9.

³⁸⁶ Tanah, Çıkış, 2:10; Ateş, *Peygamberler Tarihi*, 369-371.

³⁸⁷ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 9.

³⁸⁸ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 10; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 219-221.

etmektedir. Ancak yine de Buda ve Hz. Musa'nın saraydan ayrılışının temel gayeleri özgürlük ve hakikat arayışlardır.

Buda saraydan dört çıkışı ile Hz. Musa ise saraydan üç çıkışı ile dünyevi gerçekleri idrak etmiştir. Buda gördüğü bu dünya gerçekleri karşısında geçmiş yaşantısından ötürü pişmanlık duyarken, Hz. Musa ise yanlışlık ile bir insanın ölümüne sebebiyet vermesi nedeniyle Tanrı'dan bağışlanmayı dileyerek tövbe etmiş ve aynı hataya düşmemek üzere Tanrı'ya söz vermiştir. Bu sebeple geçmiş yaşantısına karşı tavır koyan iki karakter karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁹ Zira Buda babası tarafından kendisine çizilen yazgıya karşı çıkarken Hz. Musa ise Firavun'un isteklerini kabul etmeyerek özgürlük mücadelesine girişmiştir.

Farklı bir ayrıntı olarak ise Buda sarayda bulunduğu süreç içerisinde evli ve bir erkek çocuğu babasıyken, Hz. Musa sarayda bulunduğu süre içerisinde evlenmemiştir.³⁹⁰ Son olarak kutsal anlatılarda Buda'nın ailesi ile ilgili birçok detaya yer verilmişken, Hz. Musa için aynı şey geçerli olmayıp odak noktasında bir tek kendisi yer almıştır.

3.3.3. Buda ve Hz. Musa'nın Arayış Yılları Mukayesesi

Buda ve Hz. Musa'nın kendileri için bir dönüm noktası ve arayışlarının ilk adımı olan saraydan çıkışlarının ardı ardına gerçekleştiği görülmektedir. Buda ve Hz. Musa'nın saraydan çıkışları tasnif edildiğinde Buda'nın dört kez bulunduğu saraydan dışarıya çıkışı bulunurken Hz. Musa'nın ise üç kez Firavun'un sarayı dışına çıktığı görülmektedir.

Saraydan çıkışlar farklı farklı enstantaneler içermektedir. Her bir saray çıkışı sonrası tanık olunan özgün olay hem Buda ve hem de Hz. Musa için derin izler oluşturmuştur. En nihayetinde Buda ve Hz. Musa sırasıyla iç benliklerini tanımış, çatışma yaşamış ve hakikatin farkında olmayı başarmıştır.³⁹¹

Daha özel olarak diyebiliriz ki Buda ve Hz. Musa *saraydan ilk çıkışlarında* dış dünyanın gerçekliğiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Sarayın parıltılı perdesi arkasında ıstırap dolu dış dünya onlar için bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ölümüne yakınlık ve

³⁸⁹ Smith & Nowak, *Buddhism A Concise Introduction*, 7; ayrıca Kur'an-ı Kerim, Kasas, 28/16.

³⁹⁰ Cowell, Edward Byles. *The Cātaka Cilt I*, 60.

³⁹¹ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 338.

yaşlılık gerçekliği Buda ve Hz. Musa'nın ilk tattığı elem olmuştur. Söz gelişi Buda at arabası ile gezinti sırasında yardıma muhtaç yaşlı bir adam görmesi, Hz. Musa'nın kaza ile ölüme sebep olması tam anlamıyla bu gerçekliğin varlığını ortaya koymaktadır.³⁹²

Buda ve Hz. Musa'nın *saraydan ikinci çıkışı* doğru olanın kavranması için önemli olmuştur. Buda, dipdiri ve sağlıklı bedenine zeval gelmeyeceği düşüncesi içerisinde saraydan gezintiye çıkmış ve gezinti esnasında hasta bir adamın yardım ılıklarını duymuştur. İşte bu yardım ılığı Buda'nın bir hakikati daha fark etmesini sağlamıştır. Buda için artık gerçek olan yaşlı, genç ya da çocuk fark etmeksizin hastalığın ve acizliğin bir gün kendisini bulabileceği gerçeğidir. Buna karşın Hz. Musa ise ikinci saraydan çıkışı ile Firavun'un sarayında olmanın kendisi için sınırsız bir güç sağlayacağı “yanlışını” anlamıştır. O, bariz farkla düpedüz kaldığı acizliğı kavramıştır. Çünkü Musa, kaza ile bir Mısırlıyı öldürdüğü haberinin yayılması hâlinde kendisini bugüne kadar koruyan gücü tersine çevirebileceği düşüncesindedir. Hz. Musa için artık hakikat, Firavun'un mutlak koruyucu otoritesi ve gücü altında bulunsa dahi bir gün kendini çaresiz bulabileceği “gerçeğı” olmuştur.³⁹³

Buda'nın *saraydan üçüncü çıkışı*, Hz. Musa'nın *saraydan ikinci çıkışı* onların bir hakikati daha kavramalarına yardımcı olmuştur. Bu noktadaki hakikat ise ölüm ve faniliktir. Zira dünyayı dışlayan soyut bir zihin yapısına sahip Buda'nın gezinti sırasında olabildiğine somut bir manzara ile “bir ölü” görmesi, bunun yanında dünyayı olumlayan bir zihin dünyasında yetişen Hz. Musa'nın ise hata ile bir Mısırlının “ölümüne” neden olması ve bu olayın duyulması hâlinde kendisinin de öldürülebileceği soyut düşüncesi her ikisini de gerçek ve doğru olanda ihtisaslaştırmıştır. Çünkü ortak bir tavırla iki şahsiyet de ölüm gerçeğini göreceli olarak somut (Buda) ve soyut (Hz. Musa) en derin şekilde hissetmişlerdir.³⁹⁴

Saraylardan son çıkışlar iki şahsiyet için de “varoluşsal krizlere” neden olmuştur. Her ikisinin yaşadığı bu krizle onların gördükleri ve yaşadıkları olayların etkisiyle kendileri için çizilen yazgıyı değiştirme isteğı barındırmaktadır. Bu istek ise kendilerini arayış hakikatine sürüklemiştir. Zira tüm ıstıraptan kurtulmanın yolu beklemekten ziyade arayış içine girmektedir. Bu nedenle her ikisi de aldıkları ani karar

³⁹² Tanah, Çıkış, 2:12; Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 10.

³⁹³ Ruben, *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, 87; Tanah, Çıkış, 2:13-14.

³⁹⁴ Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, 45-46; Tanah, Çıkış, 2:13-14.

ile saraydan bir çırpıda ayrılmışlardır. Buda ve Musa, kendilerini bekleyen zor ve meşakkati hesaba katarak çekinmeden bilinmedik bir yola koyulmuşlardır. Bu yolculuk onlar için bir dönüm noktası olmuştur.³⁹⁵

Bu iki şahsiyet içsel çelişkiler neticesinde yaşadıkları bunalım ile “özgürlüğe” ve “aydınlığa” doğru devrimci ve gezgin yaşam tarzı benimsemiştir. Söz gelişi yolculuğun ilk durağında Buda, Alàra Kālāma ve Uddaka Rāmaputta isimli iki Hindu gurunun (meditasyon ustası) yanında hakikat arayışını sürdürürken, Hz. Musa ise bu arayışı sırasında kendisinin koruyucusu ve rehberi olarak gördüğü kâhin Yitro’nun yanında bulunmuştur. Bu neticeyle hem Buda hem de Hz. Musa, kendilerine göre daha ihtisaslı gördükleri bu rehberlerin yanında hayatlarına şekil vermeye çalışmışlardır. Hatta iki şahsiyetinde rehberleriyle benzer mahiyette ahit veya sözleşme yaptıkları görülmektedir. Yapılan bu anlaşmalar ile Buda, meditasyon ustalarının kendisine çizdiği kuralların dışına çıkmamayı kabul etmişken, Hz. Musa ise, kâhin Yitro’nun yanında bir süre kalacağı hususunda hemfikir kalmıştır.³⁹⁶

Bu noktada onların bir başka ilgi çeken benzerlikleri ise yanlarında bulundukları rehberlerini bırakarak “özgürlük” ve “aydınlanma” arayışlarına “kendi tarzlarıyla” devam etmek istemeleridir. Zira Buda, Alàra Kālāma ve Uddaka Rāmaputta isimli meditasyon ustalarının kendisine daha fazlasını sunamayacaklarını anlaması üzerine “aydınlanma arayışı” yolculuğuna tek başına devam etmek istemiş, Hz. Musa da söz verdiği üzere kâhin Yitro’nun yanında çalışmış ve çalıştığı süre bitince “özgürlük” arayışı gereği Mısır’a dönme isteğini dile getirmiştir.³⁹⁷

Buda’nın aydınlanması, altında bulunduğu yabani bir incir ağacı (Bodhi) ile özdeşleşmişken, Hz. Musa’ya Tanrı tarafından gerçek kurtuluşun bildirildiği ve peygamberlik ile müjdelendiği Tur Dağındaki yanan çalı da aynı derecede takipçileri tarafından kutsal ile özdeş kabul edilmiştir.³⁹⁸ Ayrıca adı geçen mekânlar hem Budizm hem de Yahudilik için mukaddes sayılmıştır.

³⁹⁵ Smith & Nowak, *Buddhism A Concise Introduction*, 7; Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 7:23-29; Yeni Ahit, İbraniler'e Mektup, 11:24-25.

³⁹⁶ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 9; Kur'an-ı Kerim , Kasas, 28/25.

³⁹⁷ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 14.; ayrıca Karaman, *Kur'an Yolu Tefsiri*, 225-226

³⁹⁸ Tanah, Çıkış, 3:11-17.; ayrıca Karaman, *Kur'an Yolu Tefsiri*, 225-226.

Buna ilave olarak Buda ve Hz. Musa'nın aydınlanma ve kurtuluşa ulaşma yöntemleri de mukayese edilebilir özelliktedir. Söz gelişi Buda için aydınlanma içsel olarak gerçekleşmiş, Hz. Musa'nın kurtuluşu ise Tanrı'nın takdir ve tercihiyle gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren Buda içsel aydınlanmanın yolunu bulmuş “bir usta öğretmen olarak yol gösterici” görevini üstlenmişken Hz. Musa ise “Tanrı'nın peygamberi” olarak insanlara doğru yolu gösterme ve kavmini zulümden kurtarma görevini üstlenmiştir. Bu özgürleşme sürecinde Buda, Mara denilen şeytani bir varlıkla mücadele ederken,³⁹⁹ Hz. Musa ise özgürlük yolunda kendisini tanrı ilan eden inkârcı Firavun ile çetin uğraşlar içine girmiştir.⁴⁰⁰

Son olarak Hz. Musa peygamberlik ile müjdelendikten hemen sonra halkına giderek tebliğde bulunmuş, Buda ise aydınlandığı tarihten yedi gün sonra öğrencilerine ve halka yönelik vaazlar vererek öğretilerini tebliğ etmiştir.⁴⁰¹

3.3.4. Buda ve Hz. Musa'nın Ölüm Hikâyelerinin Mukayesesi

Buda ve Hz. Musa'nın ölüm tarihi ile ilgili kesin bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Ancak iki din kurucusunun kaç yaşında öldüklerine dair ittifak edilmiş bilgiler bulunmaktadır. Buda, yaklaşık olarak 80 yaşında vefat etmiştir.⁴⁰² Hz. Musa ise 120 yaşına geldiğinde ölmüştür.⁴⁰³ Buda, öğretilerine devam ettiği bir seyahat sırasında rahatsızlanmış ve bunun üzerine Buda'nın yardımcısı Ananda, Sala ağacı altında ona dinlenmesi için yer hazırlamıştır. Böylece Sala ağacı altında Buda son meditasyonuna girerek ölmüştür. Buda'nın son sözleri ise “*Bütün saṅkhāralar (yaşayanlar) çürür. Hedef için gayretle çabalayın*” cümlesi olmuştur.⁴⁰⁴ Hz. Musa'nın ölümü de mekân bilgisi içermektedir. Onun öldüğü yerin Nebo Dağı olduğu tahmin edilmektedir. O da tıpkı Buda gibi ölümünden önce yaşayanların geçiciliğini ifade edecek şekilde Tevrat'ı Levililere teslim ederek buna sahip çıkmalarını ve bunu her yedi yılda bir kavme okumalarını istemiştir.⁴⁰⁵ Bu hâliyle ortak bir tavır olarak iki din kurucusu da insanın

³⁹⁹ Prebish & Keown, *Buddhism The Ebook*, 65.

⁴⁰⁰ Tanah, Çıkış, 5:1- 4:31; Kur'an-ı Kerim, Mü' min, 40/28-46

⁴⁰¹ Prebish & Keown, *Buddhism The Ebook*, 71.

⁴⁰² Nakamura, *Gotama Buda*, 494.

⁴⁰³ Tanah, Sayılar, 27/16-23; Tanah, Tesniye, 1/9, 31/1-3, 14, 23.

⁴⁰⁴ Alexande Wynne, *The Origin Of Buddhist Meditation*, (New York; Taylor & Francis e-Library, 2007), 112.

⁴⁰⁵ Tanah, Tesniye, 31/9-13.

geçiciliğine vurgu yaparak asıl önemli olanın öğretiler olduğunu ifade ederek ölümü karşılamışlardır.

Böylece her iki din kurucusunun doğumlarında olduğu kadar ölümlerinde de bazı olağan dışı olaylardan bahsedilmektedir. Örneğin Buda'nın aydınlanma gecesinde olduğu gibi ölüm gecesinde de aynı şekilde Vaişakha ayının dolunay gecesine rastladığı belirtilmektedir. Onun ölüm gününde Sala ağaçları çiçek açmıştır.⁴⁰⁶ Hz. Musa'nın ölümündeki olağan dışı olay ise defin edilmesi ile ilgilidir; anlatılara göre Hz. Musa'nın defin işlemleri bizzat Tanrı tarafından yaptırılmıştır. Bir diğer olağan dışı anlatı ise Hz. Musa'nın ölmediği ve Tanrı tarafından göğe yükseltilmiş olmasıdır.⁴⁰⁷ Bu hâliyle Buda ve Hz. Musa'nın doğum sırasında yaşanan olağanüstü olaylar gibi ölüm sırasında yaşanan olağanüstü olaylar da benzerlik göstermektedir.

3.3.5. Buda ve Hz. Musa'nın Üstlendiği Misyonların Mukayesesi

Her din kurucusunun kendine özgü bir misyonu bulunmaktadır. Kimi din kurucusuna kutsal bir varlık tarafından bu görev verilirken, kimi din kurucusu da kendi misyonunu kendisi oluşturmaktadır. Bu çerçevede Buda ve Hz. Musa, misyonlarının içeriği açısından ayrılmışlardır. Ancak iki din kurucusunun birçok benzerliği gibi misyonlarındaki hedefler de birbirine benzerlik göstermektedir.

Nitekim Hz. Musa'nın oluşturduğu misyon Horeb çölünde Tanrı Dağında, Tanrı tarafından kendisine verilmiştir.⁴⁰⁸ Buda ise Budhi ağacının altında zihninin yoğunlaştığı ve saflaştırıldığı trans durumuna girmesiyle aydınlanma yaşamış ve geçirdiği bu aydınlanma neticesinde içsel olarak kendi misyonunu oluşturmuştur.⁴⁰⁹ Hz. Musa misyon olarak İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkartmakla görevlendirilmiş, aynı zamanda Tanrı'nın buyruğu gereği insanları iyi ve doğru olana yönlendirmeyi amaç edinmiştir. Aynı şekilde Buda, kendi içsel aydınlanmasını gerçekleştirmeyi amaçlamak ile birlikte, tüm insanları içsel aydınlanma yaşayarak doğru ve iyi olana yönlendirmek suretiyle nirvanaya ulaştırmak istemiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Nakamura, *Gotama Buda*, 493-494.

⁴⁰⁷ Eugène Manguet, *Moïse* Cilt: IV(Paris, Dictionnaire de la Bible, 1912), 1189-1215.

⁴⁰⁸ Tanah, Çıkış, 3:11-17.

⁴⁰⁹ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook* 65.

⁴¹⁰ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook* 66-67.

Yine ortak bir misyon olarak hem Buda hem de Hz. Musa hayatları boyunca din eğitimine önem vermişlerdir. Söz gelişi Buda, insanları aydınlanmaya giden yola sevk edici vaazlar vererek,⁴¹¹ Hz. Musa ise Tanrı'nın buyruklarıyla birlikte doğru ve makul olanı kavmine göstererek bu pedagojik eğitimi gerçekleştirmiştir.⁴¹² En nihayetinde bu iki şahsiyet takipçileri tarafından “kutsal bir öğretmen” olarak ifade edilmiştir.

Daha özelde Buda, misyonu gereği öğretileri ile kendisine koşulsuz bağlanmanın aydınlanmaya yeterli olmayacağını, gerçek kurtuluşun insanın kendi çaba ve tecrübesiyle gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Hz. Musa ise Buda'nın kurtuluş reçetesine ekleme yaparak insanın kurtuluşunun sadece çabaya bağlı olmadığını söyleyerek “kurtuluşu Tanrı'nın iradesine bağlı” tutmuştur. Buna müteakip Buda kendisini “uyanmış insan” olarak tanımlamışken, Hz. Musa yüce bir Yaratıcı tarafından kendisinin “peygamberlik” ile müjdelendiğini dile getirmiştir.⁴¹³ Bu misyonları sırasında Buda, hayatı boyunca takipçi kazanmak adına olağanüstü mucizeler gerçekleştirmemişken, Hz. Musa ise bilhassa Firavun'a karşı veya halkını hidayet üzerinde tutmak adına Tanrı'nın kudretiyle çeşitli mucizeler sergilemiştir.

Buda ve Hz. Musa görevleri gereği var olan yanlışlara yönelik bir tepki göstermiştir. Örneğin Buda toplumda eşitliği engelleyen kast sistemini şiddetle reddederek insanların birbirlerine yönelik maddi olan tüm üstünlükleri doğru bulmamıştır. Hz. Musa da, Buda'nın gösterdiği bu tepkiye benzer olarak İsrailoğulları'na ırkçı tavırla yapılan baskı ve zulme karşı durarak sosyolojik bir devrim gerçekleştirmiştir.⁴¹⁴

Son olarak her iki din kurucusu da görevlerine sınıksız sarılmış, ömürlerinin sonuna kadar kutsal misyonlarından vazgeçmemişlerdir. Misal olarak Hz. Musa'nın vaat edilen Kenan topraklarına gitmek için tutkulu isteğini, Buda'nın nirvanaya kavuşma arzusunda görebilmemiz mümkündür. Böylelikle Buda ve Hz. Musa, gösterdikleri cesaretin yanı sıra hidayet verici misyonlarına tutkun olmalarıyla da benzerlik göstermektedir. Son tahlilde Buda ve Hz. Musa saraydan çıkışları ile başlayan

⁴¹¹ Prebish ve Keown, *Buddhism The Ebook* 66-67.

⁴¹² Karaman, *Kur'an'daki Peygamberler*, 228-229.

⁴¹³ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 20; Tanah, *Çıkış* 3:16.

⁴¹⁴ Tanah, *Çıkış*, 5:22 ve 6:1-8; Thera, *The Buda His Life and Teaching*, 21.

ve ömürlerinin son demlerine kadar devam eden eşdeğer hedefleri sonucunda, kurucusu oldukları dinde vazgeçilmez birer model olarak rol oynamışlardır.

3.3.6. Buda ve Hz. Musa'nın Getirdikleri Mesajların İçeriklerinin Mukayesesi

Buda ve Hz. Musa'nın ölümlerinin ardından takipçileri onların öğretilerini sistemleştirerek bir din hâline getirilmiştir. Buda'nın öğretileri kılavuzunda oluşan bu dine Buda'nın ismine nispetle Budizm adı verilmiş, Hz. Musa'nın adına nispetle ise kavmi tarafından dine Musevilik (Yahudilik) adı verilmiştir. Bu dinlerde Hz. Musa ve Buda, “yol gösterici model” olarak görülmüş ve takipçileri tarafından kutsiyetle anılmıştır.

Buda ve Hz. Musa'nın getirdikleri dinin geleneksel bir tarafı vardır ve onlar bu dinleri sıfırdan inşa etmemişlerdir. Zira Hz. Musa, ilk İbrahim'den gelen monotesit geleneğini kendi çağına uygun olarak yorumlamış ve Yahudilik dinin kurulmasına öncü olmuş, Buda ise Brahmanizm kültürünün tüm dinî algısını değiştirerek farklı bir bayrak altında öğretilerini sistemleştirmiştir. İki şahsiyet de gelenekten gelen birikimi tamamen reddetmeyerek bu geleneklerin reformcuları olmuştur. Daha somut olarak Buda, Hindu kast anlayışını ve Brahmanların egemenliğindeki politeist öğreti sistemini bir kenara koymuş iken, Hz. Musa ise Buda'ya benzer olarak siyasi ve mutlak güç sahibi Firavun figürünün putperestliğine ve zulmüne karşı çıkarak doğru olanın inanç ve iman üstlüğü olduğunu ifade etmiştir. Bu hâliyle Buda ve Hz. Musa kendilerinden önceki gelenekleri “düzenleyici (sistemleştirici)” özelliklere sahip olmuşlardır.

Budizm ve Yahudilik din kurucuları ekseninde birbirlerinden farklı yönlerle sahip olmalarına rağmen benzerlikleriyle de dikkat çekmektedir. Söz gelişi bu iki dinin temelini oluşturan en önemli unsur “orta yol ve mutedillik” olmuştur. Zira Buda aşırı iki uç yaşam tarzının da kurtuluşa erdirmeyeceğini ifade ederek aydınlanma için “*orta yol*” fikriyatını dile getirmiştir.⁴¹⁵ Buna benzer olarak Hz. Musa da ırkçılık ve aşırılığa karşı olarak makul olma düşüncesini ortaya atmıştır.

Buda'nın iki aşırılıktan da uzak durulması gerektiği öğretisi “*doktrinin tekerleğini döndürmek*” şeklinde telakki edilmiş, “*sekiz aşamalı asil yol*” kavramı ile de

⁴¹⁵ Tümer, *Budizm*, 352.

aşırılığa karşı takınılması gereken davranışlar sıralanmıştır.⁴¹⁶ Buna benzer Hz. Musa'nın Sina dağında Tanrı'dan aldığı on emirde aynı şekilde aşırılığa karşı takınılması gereken doğru ahlaki davranışlar listelenmektedir. Zira Buda'nın “*sekiz aşamalı asil yol*” öğretisinde bahsettiği “*doğru kazanç*” (Samyag Ajiva) doktrini, Hz. Musa'nın kavmine tebliğ ettiği on emirden sekizincisi olan “*çalmayacaksın*” emri ile kesişmektedir. Her iki din de haksız kazanç aşırılığına karşın hak ederek kazanma doğruluğunu takipçilerine emretmiştir. Yine aynı şekilde Hz. Musa'nın yalan şahitlik yapılmaması gerektiğine ilişkin tebliğinin, Buda'nın “*doğru söz*” (Samyag Vac) öğretisinin misyon bakımından bir farkı olmadığı görülebilmektedir. Son tahlilde Hz. Musa'nın on emri ve Buda'nın sekiz dilimli asil yolu, aynı çerçevede iyi ve makul olana yönelerek aşırıdan kaçınılmayı istemiştir.⁴¹⁷

Yahudilik, bir Tanrı inancı üzerinden sistemleşmiş olması sebebiyle kesin olarak politeist anlayışı reddederek monoteizmi vurgulamaktadır.⁴¹⁸ Buda getirdiği din ve öğretilerinde ise kutsal bir yaratıcıdan söz edilmemiş olsa da Hindu geleneğinin politeist yapısını yanlış bulmuş, Hindu geleneğinin çok tanrılı inanç anlayışına alternatif olarak Tanrı inancı olmayan içsel bir aydınlanmayı devreye koymuştur.⁴¹⁹

Bu iki din arasında benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da önemlidir. Söz gelişi Yahudiliğin evrenin yüce bir Yaratıcı tarafından var edildiğini ve onun buyrukları neticesinde insanın varlığının mümkün olduğunu öğretmesine karşın Budizm'de ise yaratıcı yerine temel amaç, “büyük ölümü yaşamak” ve yeniden bedenleşmenin önüne geçmektir. “Büyük ölüm” yani mutlak aydınlanma ise gerçek kurtuluşun göstergesidir. Bu hâliyle katı Yahudi şeriatının aksine Budizm'e göre muhakkak kurtuluş yalnızca içsel bir aydınlanma ile gerçekleşecektir.⁴²⁰

Budizm ve Yahudiliğin en önemli ikinci farkı ise misyonerliktir. Din kurucularının ölümüyle birlikte zamanla çeşitli inanç anlayışları ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Hz. Musa'nın tebliğ ettiği tüm öğretiler evrensel nitelikte olsa da bu, zamanla bencil bir inanç sistemi hâline gelerek dinin tebliğ edilmesi ve yayılmasına engel teşkil etmiştir. Budizm'de bu tam tersi bir noktadadır. Buda'nın daha sonraki takipçileri

⁴¹⁶ Tümer, *Budizm*, 352.

⁴¹⁷ Tanah, Çıkış, 34:28; 20:1-17.

⁴¹⁸ Tümer, *Budizm*, 352.

⁴¹⁹ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, s. 20.

⁴²⁰ Thera, *The Buda His Life and Teaching*, s. 20-21

tarafından tam anlamıyla misyonerlik faaliyetleri yürütülmüş, Nepal’de doğan Budist öğretiler, bugün Çin’den Avrupa’ya kadar geniş bir alanda yayılmıştır.

Son olarak her iki dinde görülen bir başka ayrıştırıcı mukayese de Buda’nın aksine Hz. Musa’ya Tanrı’nın emirlerini içeren göksel levhaların verilmesidir.⁴²¹ Bu sebeple Buda’nın mesajları kozmo-metafizikten kaynaklı iken, Hz. Musa’nın getirdiği mesajlar ilahi kaynaklıdır. Buda’ya ne kutsal bir metin gelmiştir ne de Buda kutsal bir metin yazdırmıştır. Hz. Musa ise öldüğünde Levililere levhalar bırakmış ve bunu okumalarını istemiştir. Ancak Buda, öğretilerini sözlü şekilde vaazlarında halka doğrudan beyan ederken, takipçilerinin herhangi bir yazılı bilgi ve belgeye bağlı kalmaları yönünde istekte bulunmamıştır. Zira Budizm dinini oluşturan kutsal metinler Buda’nın ölümünden sonra takipçileri tarafından kaleme alınmıştır.

3.3.7. Buda ve Hz. Musa’nın Seçkin Cemaatlerinin Mukayesesi

Hz. Musa kendisine peygamberliğin verilmesi ile Buda ise iç aydınlanma yaşaması ile vakit kaybetmeden insanlara öğretilerini tebliğ etmeye başlamıştır. Bu süreçte Buda ve Hz. Musa, öğretilerini yaymak için insanları ikna etmeye ve cemaat oluşturmaya çalışmıştır. Buda’nın hayatı boyunca gerçekleştirdiği vaazları, Hz. Musa’nın da aynı şekilde ölümüne kadar Tanrı’nın buyruklarını tebliğ etmesi onların büyük bir takipçi kitlesine sahip olmalarını sağlamıştır. Buda ve Hz. Musa geride bıraktığı seçkin cemaatine ilişkin farklılıklar ve benzerlikler dikkat çekmektedir.

Yine Buda aydınlanma öncesi Kondanna, Bhaddiya, Vappa, Mahanama ve Assaji isimli öğrencileri tarafından ihanete uğramış ve terk edilmişken⁴²² Hz. Musa ise peygamberlik sonrası kavmi tarafından zaman zaman ihanete uğramıştır.⁴²³ Özellikle Hz. Musa, çölde kaldığı süre içerisinde birçok kez takipçilerinin aykırı görüş ve davranışlarına maruz kalmışken iki şahsiyet de öğretilerini ihanete uğradıkları kişilerden saklı tutmamış aksine onları doğru yola sevk etmeye çalışmışlardır.

Buda’nın misyonerliği neticesinde “*Sangha*” isimli “seçilmiş” bir cemaat oluşmuştur. Sangha, Buda’nın manevi şahsiyetine, öğretilerine ve kutsal emanetlerine gösterdikleri yüksek saygılarıyla öne çıkmış ve dinin hızlı yayılmasına katkı

⁴²¹ Araf, 7/138-140; 159-160.

⁴²² Thera, *The Buda His Life and Teaching*. 14.

⁴²³ Tanah, Çıkış, 32:15-23;34:1-4; ayrıca Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/54; 92-93.

sağlamıştır.⁴²⁴ Benzer bir “seçilmişlik” anlayışını İsrailoğulları için de söyleyebiliriz. Nitekim Yahudilikte İsrailoğulları Tanrı tarafından seçilmiş etnik topluluk olarak zikredilmiştir. Hz. Musa döneminde “seçilmişlik” anlayışı inanç bakımından üstünlüğü ifade ediyorken, Yahudiliğin millî din şekline dönüşmesi “seçilmişlik” anlayışını da değiştirmiştir. Zira Yahudilerin Babil sürgünü ile başlayan süreçte artık “seçilmişlik” anlayışı inanca bağlı üstünlükten ziyade etnik bir üstünlük olarak görülmeye başlanmıştır.⁴²⁵

⁴²⁴ Neumaier-Dargyay, *The Sovereign All-Creating Mind The Motherly Buda*, 35.

⁴²⁵ Mehmet KATAR, “ İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma”, *Journal Of İslamic Research*, 20/4 (2007):458-463.

SONUÇ

Çalışmamızda Budizm dininin kurucusu olan Buda ve İsrail peygamberi Hz. Musa'nın hayatı çerçevesinde yansıyan dinî fenomenleri tarihsel fenomenolojik açıdan ortaya çıkarmaya çalıştık. Hakikate, aydınlanmaya ve sonunda özgürleşmeye (Hz. Musa) yahut kurtuluşa (Buda) ulaşmayı vaat eden bu iki dini, özellikle kurucuları yoluyla kendi kutsal kitapları ve gelenek kitaplarında anlatıldığı şekliyle dinler tarihi terminolojisinden faydalanarak mukayese etmeye çalıştık. Bu bağlamda çalışmamızda, her iki din kurucusunun aynı düşüncelerle gösterişli saray hayatlarından uzaklaşarak veya feragat ederek hakikate ulaşma serüvenlerini ele aldık.

Çalışmamızda ortaya çıkan önemli bir sonuç olarak bu iki şahsiyetin tarihsel açıdan birbirlerini etkilediklerini veya mensupları yoluyla etkileşim içinde anlatıldıklarını söyleyemeyiz. Fakat Hz. Musa ve Buda'nın mukayeseye değer fenomenolojik özellikler sergilediklerini ve aynı hedefler doğrultusunda çaba gösterdiklerini ifade edebiliriz.

Buda, Asya'nın egzotik dinî kültürlerine sahip bir coğrafyada doğmuş ve batini (mistik) tecrübeleri barındıran Hindu geleneği etkisi altında büyütülmüştür. O, yaşadığı coğrafyanın yoksunluklarından ve dünyanın her türlü şerlerinden ruhani açıdan uzak durmaya çalışmıştır. Bunun yanında Hz. Musa ise, aynı çabayı politeist Antik Mısır dini gölgesi altında ve Firavun'a karşı, kavmi İsrailoğulları lehine çaba göstererek her türlü baskı ve zulümle maddi ve manevi olarak mücadele ederek uzak kalmıştır. Yine tatminsizlik duygusu içerisinde Buda ve kavmine yönelik kaygı içindeki Hz. Musa'nın saray duvarları arasında kusursuz yaşamları böylece “dışarıya karşı” merak duygusunu ortaya çıkarmıştır. İki din kurucusunun sarayın dışına yaptığı gezi safhaları, onları bilişsel açıdan (psikolojik olarak) derinden sarsmıştır. Bireysel açıdan varoluşsal bir kriz ile cesaretlenen Buda ve sosyolojik açıdan özgürleştirme özlemiyle yanıp tutuşan Hz. Musa, hemen hemen birbirlerine yakın yaşlarda saraydan ayrılarak/feragat ederek kendilerince meçhul ama kendilerini sevk eden saik için malum bir istikamete doğru yolculuk yapmışlardır. Yapılan her iki yolculukta hem Buda ve hem de Hz. Musa için kutsal arayışın bir tezahürü nihai durak olmuştur. Ancak bu ikilinin zihinsel olgunlaşması ve hakikati kavraması kendileri açısından meşakkatli bir süreç olmuştur. Bu özgürleştirici/aydınlatıcı süreçler sonucunda Buda ve talebeleri dünyanın

köleleştirici ve tutsaklaştırıcı hengâmesinden uzaklaşıp içsel aydınlanmayla kurtuluşa ererken, Hz. Musa ve kavmi ise emir ve yasaklar yüklü Tanrı'nın buyruklarıyla kölelikten kurtulup özgürlüğe ulaşmıştır. Bu uğurda her iki din kurucusu da nihai gerçeği kendi bağlamlarında tanımlayıp Budizm için nirvanayı, Yahudilik için maddi ve manevi ilahi nimetlere nail olmayı nihai hedef görmüşlerdir.

Nitekim Hz. Musa, Nil Nehrinin, Buda ise Ganj Nehrinin suladığı toprakların okült inançlarına karşı kendi takipçilerini meydana getirmişlerdir. Söz gelişi Buda, kendi cemaatini inşa ederken Hint alt kıtasının kast sisteminin boyunduruğuna ve ayrımcılığına, Hz. Musa ise Firavun'un ırkçı, baskıcı ve köleleştirici tavrına karşı daha hermetik ve orta yol bir anlayış oluşturmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı onların cemaatleri üzerindeki etkileri, benzer şekilde hiçbir zaman değer kaybetmemiş, aksine zamana bağlı olarak ortaya çıkan tarihsel şahsiyetleri daha da yüceltip modern hâline sokmayı başarmıştır. Bu çabaların sonucunda talebeleri için Buda ve kavmi için Hz. Musa, hem sosyal reformcu ve hem de dinî lider olarak benzer görevler üstlenmişlerdir. Ortak bir misyon olarak her ikisi de kendi mensuplarını geleneğin yozlaşmasına karşı uyarmış, bu uğurda karşı çıkanlara devrimci bir tavırla meydan okumuş ve sistematik olarak kendi inanç sistemlerini dinamik tutmayı başarmışlardır.

Her türlü boyunduruktan özgürleştirici Tevhit inancına sahip Hz. Musa'dan farklı olarak Buda'nın ruhsal özgürleşme yolunda Hindu politeizmine “ironik bir meydan okuma” olarak Tanrı konusunda bilinçli suskunluğundan söz edebiliriz. Bir başka ifadeyle Buda'nın suskunluğunu Hindu geleneğinin politeist inanç pratiğine karşıtlığı olarak varsayarken Hz. Musa'nın Tevhit haykırışını ise tam tersine politeizme karşı put kırıcı bir ses olarak değerlendirebiliriz. Bu tavırlarıyla hem Buda ve hem de Hz. Musa kendi hedefleri doğrultusunda yılmadan, cesaretle ve yorulmadan mücadele etmişlerdir.

Netice olarak tezimize konu olan her iki din kurucusu da hakikati ilan etme, yaşama ve tefekkür etme gibi eylemlerle hakikatin karşısında yer alanlara sessiz kalmamış aksine bütün cesaretleriyle doğru yolda ilerlemiş ve kendisine tabi olanları peşlerinden doğru yola götürmüşlerdir. Rudolf Otto'nun kutsal algısından da bildiğimiz gibi mukayese edilen hayatlar, doğurduğu dinî neticeler, dindarları üzerinde teolojik, sosyolojik ve psikolojik açıdan aynı etkiyi bırakmıştır. Dahası tarihsel olarak yaşanmış

ve tecrübe edilmiş bir hayat örneği ve insanlık modeli olarak da izler bırakmıştır. Son olarak diyebiliriz ki hem Buda hem de Hz. Musa kendileri için planlanan yaşam biçimini sorgulayarak, yeniden tanımlayarak, tepki göstererek veya devrimci bir kimlikle mükemmele doğru değiştirerek doğru bildikleri yolda ilerlemişler ve muhaliflerine asla boyun eğmemişlerdir. Onların gittikleri ve müntesiplerini sevk ettikleri yol daima mutedil, uzlaştırıcı, adil, eşitlikçi, hakkın savunucusu olmuştur. Buda'nın peygamberliği veya Musa'nın aydınlatıcı bilgeliği gibi çapraz sorgulamalar yerine her ikisinin de etraflarındaki insanları iyiye, doğruya, adalete, temizlenmeye ve ruhsal aydınlanmaya yönelik çabaları çok daha fazla önemsenmelidir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Bünyamin. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları. 1987.
- Akyüz, Niyazi. “Din Sosyolojisi’nde Bir Dini Otorite Tipi Olarak Din Kurucusu”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 20/52 (2017): 99-110.
- Alıcı, Mustafa. “Kutsal’a Giden Yol: Dinler Tarihi’nde Bir Metodolojik Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 3 (2005): 74-120.
- Alıcı, Mustafa. *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*. İstanbul: İz Yayıncılık. 2011.
- Alıcı, Mustafa. *Yahudiliğe Göre Hz. Musa’nın Yeri (Yayınlanmamış ders notu)*. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı. Erzincan. 2022
- Ben Bezalel, Rabbi Judah Loew. *Gevurot Hashem*. Baltimore: PublishYourSefer.com. 2007.
- Ashvaghosha. *Buddhacarita*. çev. Edward Byles Cowell. Cambridge: 1984.
- Carrithers, Micheal. *The Buda: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Cowell, Edward Byles. *The Cātaka Cilt I*. New Delhi: Munshiram Manoharlal. 2015.
- Çelebi, Asaf Halet. *Pali Metinlerine Göre Gotama Buda*. Ankara: Hece Yayınları 2003.
- El-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad. *es-Sihah tacü’l-lüga*. Beyrut: Daru’l-İlm, 1987.
- Er-Rumî, Şehabüddin Ebu Abdillâh Yakût İbn Abdillâh. *Mu‘cemu’l-büldân*. Beyrut, Daru Sadr, 1995.
- Erbaş, Ali (ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015.
- Erengil, Cengiz. *Budizm*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Foucher, Alfred. *The Life of the Buda*. Westport: Greenwood Pub Group, 1972.
- Gaon, Sa’adya. Tefsiru’t-Tevrat Bi’l-‘Arabiyye Cilt: I. Çev: Nuh Arslantaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları. 2018.
- Gethin, Rupert. *The Foundations of Buddhism*. New York: Oxford University Press, 1988.
- Gunapala, Piyasena. *Encyclopedia of Buddhism*. Colombo: Govt. of Ceylon. 1973.
- Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43:226-232. İstanbul: TDV Yayınları. 2013.
- Harman, Ömer Faruk. “Musa” içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31:207-213. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Huai-Chin, Nan. *Basic Buddhism: Exploring Buddhism and Zen*. York Beach: Samuel Weiser Bookstore, 1997.
- Hajime Nakamura. *Gotama Buda*. Çeviren Zeynep Seyhan. Ankara; Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- Hasanov, Eldar. “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Dergisi*. 3/4 (2014): 676-695.
- Hastings James (ed.). *Encyclopaedia of Religion and Ethics* Cilt: VII. Edinburgh: T. & T. Clark. 1914.

- Jayawickrama Nihal. *The Story of Gotama Buda*. Colombo: Wisdom Publications. 1990.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Tefsiri Cilt 4*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı. 2016.
- Katar, Mehmet. “İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma”, *Journal Of Islamic Research*. 20/4 (2007):458-463.
- Karataş, Hüsamettin. “Sakyamuni Buda’nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci”. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 16/42(2013):129-42.
- Kaya, Korhan. *Budistlerin Kutsal Kitapları*. Ankara: İmge Kitapevi, 2000.
- Kökdemir, Esra. “Buddhist Eser Cātaka’daki Anlatıların Hint Kültürüne Etkisi ve Alegorik Yolla Görsel Yansımaları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 59/2 (2019). 793-810.
- Mahathera, Nyanatiloka. *Buddhist Dictionary*. Kandy: Buddhist Publication Society. 1980.
- Mangenot, Eugène. *Moise Cilt: IV*. Paris; Dictionnaire de la Bible. 1912.
- Malalasekera, G. Piyasena. *Encyclopedia of Buddhist*. Colombo: Lanka Bauddha Mandalaya, 1973. 551-672.
- Menachery, George. *The St. Thomas Christian Encyclopaedia of India*. Michigan: St.Thomas Christian Encyclopaedia of India. 1973.
- Mohapatra, A.Ranjan. “Budizm”, çev. Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/16 (2003): 169-181.
- Neumaier-Dargyay, E. K. *The Sovereign All-Creating Mind The Motherly Buda*. New York: State University of New York Press, 1992.
- Olam, Seder. *The Rabbinic View of Biblical Chronology*. Jason Aronson Inc. 1998.
- Örs, Hayrullah. *Musa ve Yahudilik*. İstanbul: Remzi Kitapevi. 1966.
- Öztürk, Hakan, Şahin Kızılabdullah. “Geçmişte Yaşamış Din Kurucusu veya Peygamberler ile ilgili Rivayetlerin Hz. Muhammed’in Hayat Hikâyesine Etkisi: Doğum Olayları Örneği”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1(2021): 337-391
- Prebish, S. Charles ve Keown, Damien. *Buddhism The Ebook*. Journal of Buddhist Ethics Online Books, 2006.
- Radloff, Wilhelm. *Uigurische Sprachdenkmäler*. Osnabrück: Biblio-Verl, 1972.
- Reed, Elizabeth A. *Primitive Buddhism Its Origin and Teaching* (Chicago: 1896, s. 155.
- Ruben, Walter. *Eski Metinlerine Göre Gotama Budizm*, çev. Bozkurt, Lütfü. İstanbul: Okyanus Yayıncılık. 1995.
- Walter Ruben. *Studien zur Text-geschichte des Ramayana*. Stuttgart: Verlag Von W. Kohlhammer Stuttgart. 1936.
- Scherman, Rabbi Nossan. *The Artscroll Tanach*. New York: Mesorah Pubns Ltd. 2011.
- Sforno, Ovadia ben Jacob. *Commentary on The Torah Vol 1 Only*. New Jersey: Mesorah Publications. 1987.
- Smith, Huston, Philip Nowak. *Buddhism A Concise Introduction*. California: HarperOne. 2002.

- Smith, Jo Durden. *Budizm Gizli Öğretisi*, Çev. Tolga Bakanay. Ankara: Sınır Ötesi Yayınları, 2010.
- Strong, John. *The Buddha*. Oxford: Oneworld Publications, 2001.
- Thera, Piyadassi. *The Buda His Life and Teaching*. Kandy: Buddhist Publication Society, 1982.
- Tümer, Günay. “Budizm” içinde *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6:352-360. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Tümer, Günay ve Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Wynne, Alexande. *The Origin of Buddhist Meditation*. New York; Taylor & Francis e-Library, 2007.
- Yitik, Ali İhsan. “Budizm” içinde *Dinler Tarihi 1-2*. ed. Mustafa Alıcı ve Süleyman Turan. İstanbul: Lisans Yayınevi, 2018. 352-375.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.reitix.com/Makaleler/Hiksoslar-Kimdir/ID=2051> (Erişim Tarihi 07.12.2019)
- https://gedenphachobhucho.org/staticpages/index.php/about_buddha (Erişim Tarihi 07.11.2019)
- <https://tipitaka.org/eot#33> (Erişim Tarihi. 21.02.2021)
- https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94508/mod_resource/content/1/4-%20Sanskrit%20Dilinin%20S%C3%B6zc%C3%BCk%20Da%C4%9Far%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20.pdf (Erişim Tarihi 04.04.2021)
- <http://www.metta.lk/tipitaka/2Sutta-Pitaka/4Anguttara-Nikaya/index.html> (Erişim Tarihi 04.04.2021)
- <https://www.accesstoinight.org/tipitaka/mn/mn.026.than.html> (Erişim Tarihi. 15.04.2021)
- <https://suttacentral.net/mn> (Erişim Tarihi 04.04.2021)
- https://gedenphachobhucho.org/staticpages/index.php/about_buddha (Erişim Tarihi 07.11.2019)
- <https://www.accesstoinight.org/ptf/dhamma/sacca/sacca1/index.html> (Erişim Tarihi 25.04.2021)
- http://www.palikanon.com/visuddhi/vis08_01.htm (Erişim Tarihi 25.04.2021)
- https://www.accesstoinight.org/lib/authors/bodhi/bps-essay_14.html (Erişim Tarihi 25.06.2021)
- <https://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/dhp/dhp.15.budd.html> (Erişim Tarihi 28.06.2021)
- <https://www.sefaria.org/> (Erişim Tarihi 23.04.2022)
- <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=283> (Erişim Tarihi 16.01.2022)
- <http://www.filosofiapolitica.it/Testi/II%20metodo%20storico-comparativo.pdf> (Erişim Tarihi 20/10/2005).

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Abdurrahman ÖZEL	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	